

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพ ปัญหา และปัจจัย ในกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละคร เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน และ นำเสนอรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน โดยในการศึกษาดังกล่าวจะมีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแบ่งเป็น 3 ตอน มีหัวข้อดังนี้

ตอนที่ 1 วิถีประชาธิปไตย

- 1.สภาพ ปัญหาของประชาธิปไตยในประเทศไทย
- 2.องค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตย
- 3.คุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย
- 4.แนวคิดในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย
 - 4.1 การพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน
 - 4.2 แนวคิดในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย
- 5.การพัฒนาวิถีประชาธิปไตยด้านความรู้/ปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม
 - 5.1 การพัฒนาความรู้/ปัญญาผ่านการคิด
 - 5.2 การพัฒนาจิตใจผ่านจิตสำนึก
 - 5.3 การพัฒนาพฤติกรรมผ่านกระบวนการกลุ่ม

ตอนที่ 2 การเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

1. การเรียนรู้

2. การเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism

- 1) ขั้นตอนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ตามแนว Constructivism
- 2) รูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้ ตามแนว Constructivism
- 3) โครงงาน: กิจกรรมที่ช่วยอำนวยความสะดวก
- 4) ข้อดีและข้อควรระวังของการเรียนรู้ตามแนว Constructivism
- 5) การสะท้อนความคิดจากการเรียนรู้

3. กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

3.1 กระบวนการสร้างสรรค์ละคร

- 3.1.1 ขั้นตอนการสร้างสรรค์ละคร
- 3.1.2 บทบาทและหน้าที่ในกระบวนการสร้างสรรค์ละคร
- 3.1.3 ละครกับการศึกษา

3.2 กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

3.3 การบริหารจัดการคน งานสร้างสรรค์ และพื้นที่และเวลา

3.4 การใช้อำนาจแบบมีดุลยภาพในกระบวนการสร้างสรรค์ความรู้ตามแนว Constructivism ในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยผ่านการสร้างสรรค์ละคร

ก.การควบคุม กลไกของการใช้อำนาจรูปแบบหนึ่ง

- 1) การควบคุมคน
- 2) การควบคุมความคิด การตีความ
- 3) การควบคุมพื้นที่
- 4) การควบคุมเทคโนโลยี

ข. การใช้อำนาจแบบมีดุลยภาพ

ตอนที่ 3 การสังเคราะห์งานวิจัยที่สะท้อนกระบวนการสร้างสรรค์ละครกับการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย

1. ละครกับการพัฒนาเชิงเนื้อหา
 2. การสร้างสรรค์ละครกับการพัฒนาเชิงกระบวนการ
- โดยในแต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังนี้

ตอนที่ 1 วิถีประชาธิปไตย

ประเทศไทยมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 นับเป็นเวลาเกือบ 80 ปีแล้วที่ประเทศไทยมีการปกครองในระบอบนี้ แต่สิ่งที่ปรากฏในปัจจุบันในปัญหาต่างๆ อาทิ ความขัดแย้งของคนในประเทศที่ใส่เสื้อต่างสีกลับเป็นตัวสะท้อนให้เห็นว่าระยะเวลาไม่ใช่เครื่องชี้วัดความเข้าใจของคนที่มีต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเลย

ประเวศ วะสี กล่าวถึงการพัฒนาประชาธิปไตยโดยมองว่า “ประเทศไทยไม่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประชาธิปไตยที่ใหญ่กว่าองค์กรทางการเมือง เพราะวัฒนธรรมหมายถึงวิถีชีวิตร่วมกัน ความเชื่อร่วมกัน และขนบธรรมเนียมประเพณี” (หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน. วันอาทิตย์ที่ 11 มกราคม, 2552: 2) ดังนั้นหากต้องการจะพัฒนาประชาธิปไตย ก็ควรที่จะเริ่มที่การพัฒนาวัฒนธรรมทางการเมืองอันนำไปสู่วิถีประชาธิปไตยได้ในที่สุด

1. สภาพ ปัญหาของประชาธิปไตยในประเทศไทย

วัฒนธรรมทางการเมืองที่พัฒนาแล้ว ประกอบด้วย การยึดมั่นในความจริงตามธรรมชาติที่สัมพัทธ์ได้การยึดหลักเหตุผลทั้งในความคิด คำพูด การกระทำ และการรู้จักวิเคราะห์วิจารณ์ (Analytical and Critical) โดยใช้วิจรรณญาณพิจารณาถึงสิ่งต่างๆ อย่างรอบคอบด้วยปัญญา การพัฒนาพฤติกรรมของบุคคล เป็นผลมาจากการให้การเรียนรู้ หรือ การถ่ายทอดวัฒนธรรมทั้งเรื่องทั่วไปและเรื่องการเมือง สิ่งเหล่านี้มีผลต่อการคงไว้และการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางการเมืองและความมั่นคงของระบบการเมืองซึ่งเกิดจากการเรียนรู้วัฒนธรรมทางการเมืองที่เป็นแบบเดียวกันและเข้ากันได้ เช่น เป้าหมายและวิธีการของกิจกรรมทางการเมือง หรือ ความเชื่อทัศนคติ ค่านิยมทางการเมืองที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ ต้องเข้ากันได้ ส่งเสริม สนับสนุน วัฒนธรรมทางการเมืองที่มีอยู่ เช่น บางส่วนยึดมั่นแนวนุรักษ์นิยม ขณะที่บางส่วนยึดมั่นแนว

ก้าวหน้า หรือแม้แต่มีการแยกกระบวนการเรียนรู้เป็นสองส่วนที่แตกต่างกันตามชนชั้น ตามภูมิภาค อาทิ เมืองกับชนบท เป็นต้น ทำให้ปทัสถานที่ถูกขัดเกลามาเข้ากันไม่ได้กับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ที่กำลังจำเป็นต้องมี สิ่งเหล่านี้จึงส่งผลให้เกิดความตึงเครียด ความขัดแย้ง และความไม่มั่นคงของวัฒนธรรมทางการเมืองและระบบการเมือง ขณะเดียวกัน สถาบันหรือองค์กรให้การเรียนรู้อย่างอิสระ เช่น สื่อมวลชน กลับมีความอ่อนแอ ทั้งที่ส่งผลอย่างเข้มแข็งต่อการดำเนินชีวิต และวัฒนธรรมของประชาชน โดยมีแนวโน้ม “ถูกทำให้เป็นเรื่องการเมือง”

นอกจากนี้คนส่วนใหญ่ยังคิดว่า “ประชาธิปไตย คือ การเลือกตั้ง” และสิทธิและหน้าที่ในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนสามารถทำได้โดยการไปใช้สิทธิเลือกตั้งเท่านั้น สาเหตุหนึ่งที่ทำให้ประชาชนคิดว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมในทางการเมืองมีเพียงไปใช้สิทธิเลือกตั้ง คือ การประชาสัมพันธ์ของภาครัฐถึงสิทธิหน้าที่ของประชาชนมีน้อยมาก การให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมแก่ประชาชนจะเน้นหนักไปทางการใช้สิทธิเลือกตั้ง โดยเฉพาะในช่วงที่ใกล้จะมี การเลือกตั้ง เช่น การเลือกตั้งสมาชิก สภาผู้แทนราษฎร หรือการเลือกตั้งสมาชิกวุฒิสภา ที่ภาครัฐหรือองค์กรที่มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการเลือกตั้งอย่างคณะกรรมการการเลือกตั้ง จะออกสื่อประชาสัมพันธ์ในหลายทางหลายรูปแบบเพื่อรณรงค์ให้ประชาชนออกไปใช้สิทธิหรือทำหน้าที่ปวงชนชาวไทยโดยการเลือกตั้งให้มากที่สุด จึงทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศซึ่งบริโภคข้อมูลน้อยอยู่แล้วมีความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในทางการเมืองเพียงการไปใช้สิทธิเลือกตั้งแล้วยุติบทบาททางการเมืองส่วนรวมลงเมื่อหย่อนบัตรลงคะแนนลงในหีบบัตร จากนั้นก็ปล่อยให้ผู้แทนฯ ทำหน้าที่ต่อไปโดยไม่สนใจกับการเข้าไปตรวจสอบ ควบคุม การทำงานของผู้แทนฯ ว่าได้ทำงานตามวัตถุประสงค์ของประชาชน หรือได้ทำตามที่เขาเหล่านั้นได้แสดงเจตนารมณ์ไว้ เมื่อตอนหาเสียงหรือไม่ หรือได้ปฏิบัติงานไปด้วยความโปร่งใสหรือไม่ (ศรีประภา เพ็ชรมีศรี, 2543) “การเมืองของไทยจึงแคบมาก แคบทั้งผู้เล่นและแคบทั้งนัยสำคัญที่มีต่อชีวิตผู้คน คนสมัยใหม่จึงไม่สนใจการเมืองในความหมายแคบๆ อย่างนี้ เพราะไม่เกี่ยวกับชีวิตจริงของเขา” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2547: 70)

ความเข้าใจเรื่องสิทธิและหน้าที่ก็เป็นปัญหาที่แสดงออกมาในสถานการณ์ความขัดแย้งในปัจจุบัน โดยสะท้อนความจริงที่ว่า ประชาชนมีสิทธิตามรัฐธรรมนูญเท่าเทียมกัน ขณะที่ ในความเป็นจริงประชาชนมีความสามารถในการใช้สิทธิไม่เท่ากัน (ศรีประภา เพ็ชรมีศรี, 2543) ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547: 69) กล่าวว่า “เมื่อขยายการเลือกตั้งมาเป็นสิทธิของพลเมืองทุกคน ผู้ได้รับเลือกตั้งกลายเป็นผู้ชี้วงราชการเลือกตั้ง ซึ่งสามารถชกโยคะแนนนियมตนเองได้ด้วยวิธีต่างๆ ทั้งสกปรกมากและสกปรกน้อย ในขณะที่พลเมืองที่มีสิทธิเลือกตั้งสูญเสียอำนาจในการ

ควบคุมนักการเมือง ก่อตั้งคณะแนบเสียง จึงเป็นเพียงพิธีกรรมที่ไร้ความหมายของประชาธิปไตย” จนอาจกล่าวได้ว่า “สิทธิเลือกตั้งเป็นสิทธิเสมอภาคของความไม่สนใจร่วมกัน”

2.องค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตย

ประชาธิปไตย หมายถึงรูปแบบการปกครองที่ยึดถือปวงชนเป็นใหญ่ โดย อมร รักษาสัตย์ (2543) ได้จำแนกความหมายไว้ 3 แบบ คือ 1)ความหมายดั้งเดิม คือ การปกครองแบบหนึ่งซึ่งสิทธิในการตัดสินใจทางการเมืองนั้นเป็นของพลเมืองทั้งปวงเป็นผู้ใช้โดยตรงตามระเบียบวิธีที่ว่าเสียงข้างมากเป็นฝ่ายชนะ เรียกว่าประชาธิปไตยโดยตรง 2) เป็นการปกครองแบบหนึ่ง ซึ่งพลเมืองใช้สิทธิอย่างเดียวกัน โดยผ่านทางผู้แทนซึ่งประชาชนเป็นผู้เลือกและรับผิดชอบต่อประชาชน พลเมืองทั้งหมดไม่ได้ใช้สิทธิในการปกครองด้วยตนเอง เรียกว่า ประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน และ 3) เป็นการปกครองรูปแบบหนึ่งซึ่งมักจะได้แก่ประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน แต่ผู้ที่มีเสียงข้างมากใช้อำนาจตัดสินใจภายในขอบเขตจำกัดแห่งรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้ออกแบบไว้รับรองสิทธิของคนข้างน้อยให้ได้ชื่นชมสิทธิส่วนบุคคลหรือส่วนรวมบางประการ เช่น สิทธิในการพูด และในทางศาสนา แบบนี้เรียกว่าประชาธิปไตยเสรี หรือแบบมีรัฐธรรมนูญ (Liberal or Constitutional Democracy) ในขณะที่ท็อดเนก เหล่าธรรมทัศน์ (2545) ได้จำแนกการปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็น 4 รูปแบบ คือ 1)ประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านตัวแทน เป็นการใช้อำนาจของประชาชนผ่านตัวแทน ซึ่งเป็นรูปแบบที่แพร่หลายในหลายประเทศ 2)ประชาธิปไตยที่ตรวจสอบควบคุมโดยผู้ทรงคุณวุฒิ อาทิ องค์กรอิสระทำหน้าที่ตรวจสอบควบคุมการทำงานของนักการเมือง 3)ประชาธิปไตยที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง คือ ประชาชนใช้อำนาจโดยตรงไม่ต้องผ่านผู้แทน เช่น อำนาจในการเสนอกฎหมาย การถอดถอนสิทธิ เป็นต้น และ 4)ประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง หมายถึงประชาธิปไตยที่ไม่ได้เน้นการเลือกตั้ง แต่เน้นที่การร่วมแรง ร่วมใจกันในการทำงานเพื่อกลุ่ม ชุมชน และประเทศ เน้นที่การทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม การเสียสละ และความสามัคคี

กระทรวงศึกษาธิการ (2538) ได้ระบุลักษณะของประชาธิปไตยว่าประกอบด้วย 2 ลักษณะ คือ 1)ระบบวิถีชีวิตของคนในสังคม และ 2)ระบบการเมืองและการปกครอง โดยมองว่าหากสร้างเสริมความคิดรวบยอด เจตคติให้กับพลเมืองเพื่อนำไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ ต้องสร้างพื้นฐานทางด้านวิถีชีวิตในสังคมให้เกิดความมั่นคงเสียก่อน ระบบการเมืองและการปกครองก็จะพัฒนาขึ้นอย่างถูกต้องสมบูรณ์ ซึ่งสอดคล้องกับคณะกรรมการการเลือกตั้ง (2547) ที่ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ 2 นัย คือ นัยของวิถีชีวิต และ นัยของการเมืองการบริหาร เช่นกัน ขณะที่ เสรี เชาเหลา (2544) เสนอแนวคิดว่า การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม เป็นเรื่อง

เดียวกัน คือ เป็นความเกี่ยวพันกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่ครอบคลุมวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรม เข้าไว้ด้วยกัน วิถีชีวิตประชาธิปไตยจึงเป็นเป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้ของคนที้นำไปสู่การ รู้จักพึ่งพาตนเอง ตระหนักต่อปัญหาและความรับผิดชอบ คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม เป็นต้น ดังนั้น การเมืองกับวิถีชีวิตจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกันและส่งเสริมกันและกัน การดำเนินชีวิตที่มีวิถี ประชาธิปไตยก็จะส่งผลให้ระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยสมบูรณ์ยิ่งขึ้นด้วย

วิถีประชาธิปไตย หมายถึง วิธีการปฏิบัติตนที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการดำรงชีวิต กับการเข้าไปมีส่วนร่วมในการเมืองและการบริหาร โดย ป.อ.ปยุตโต (2546) ได้เสนององค์ประกอบ ในวิถีประชาธิปไตยไว้ 3 ด้าน ประกอบด้วย ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา โดยมีเกณฑ์ การพิจารณาดังนี้

1) การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เครื่องใช้ปัจจัย 4 และทางสังคม คือ เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เรามีความสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านี้ด้วยพฤติกรรมทางกายและทางวาจา ทั้งการรับเข้าและการ แสดงออกภายนอก ทั้งหมดนี้เป็นด้านหนึ่งของชีวิต เราเรียกว่า ด้านพฤติกรรม

2) การสื่อสัมพันธ์และพฤติกรรมทั้งหมด ทั้งด้านรับเข้าและแสดงออกนี้ มิได้เกิดขึ้น โดย เลื่อนลอย แต่เกิดจากความตั้งใจ ไม่ว่าจะพูด จะทำ จะเคลื่อนไหวอย่างไร ก็มีแรงจูงใจ อยู่เบื้องหลัง แรงจูงใจนั้นมีทั้งที่ดีและที่ร้าย เช่น ความรัก ความชอบ ความโกรธ ความเกลียด ความอยากได้ เป็นต้น ซึ่งทำให้เราเลือกรับข่าวสารและเคลื่อนไหวกระทำพฤติกรรมต่างๆ โดยมีสภาพจิตใจที่ดี และชั่วเป็นตัวปรุงแต่งอยู่เบื้องหลัง ด้านที่ 2 ของชีวิตที่ดำเนินไปด้วยกัน โดยอยู่เบื้องหลังการ สื่อสัมพันธ์และพฤติกรรมนี้ ก็คือ ด้านจิตใจ ซึ่งเป็นเรื่องของคุณธรรมความดีงามหรือความชั่ว เรื่อง ของสมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิตใจ เช่น ความเข้มแข็ง ความเพียรพยายาม ความอดทน ความมีสติ

3) การที่เราจะขยับเขยื้อนมีพฤติกรรมแสดงออกอย่างไร ทั้งหมดนั้นต้องอาศัยความรู้ เราทำพฤติกรรมได้ภายในขอบเขตของความรู้ ที่เรียกว่าปัญญา ถ้าปัญญาของเราขยายออกไป พฤติกรรมของเราก็ขยายกว้างซับซ้อนขึ้น และได้ผลยิ่งขึ้น พฤติกรรมก็ยิ่งซับซ้อนและได้ผลมากขึ้น องค์ประกอบของชีวิตส่วนนี้ เรียกว่า ด้านปัญญา

สามด้านของชีวิตนี้ทำงานสัมพันธ์ไปด้วยกันตลอด คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา การ ดำเนินชีวิตสามด้านนี้ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกัน และส่งผลต่อกัน ประชาธิปไตยจึงจะสำเร็จ ประชาธิปไตยจะเน้นแต่หลักการไม่ได้ หากเราใช้เสรีภาพ แม้ว่าการใช้เสรีภาพจะแสดงออกทาง พฤติกรรม แต่ถ้าจิตใจมากด้วยความเห็นแก่ตัว ขาดคุณธรรม ไม่ยึดมั่นในหลักการหรือขาดปัญญา

เช่น ขาดวิจรรณญาณ ก็อาจทำให้เกิดการใช้เสรีภาพในทางสนองความเห็นแก่ตัว ทำอะไรตามใจตัว ทำให้เกิดความขัดแย้ง สังคมแตกกระจัดกระจาย ถึงแม้จะมีปัญญา แต่ถ้าขาดการพัฒนาจิตใจ ก็ไม่มีคุณธรรม ในอุดมการณ์ของประชาธิปไตย แต่ละคนก็ใช้เสรีภาพไปในการสนองค้นหา หาผลประโยชน์ให้แก่ตัวเอง แสวงอำนาจ ทำให้ขัดแย้งกันอีก แต่ถ้าเราพัฒนาทางด้านจิตใจ ให้มีความใฝ่ดี ใฝ่สร้างสรรค์ มั่นคง ในอุดมคติของประชาธิปไตย มีใจมุ่งมั่นก็จะสร้างสรรค์สังคมให้บรรลุจุดหมายที่ค้ำจุนมีสันติสุขคนก็สามารถใช้ปัญญาร่วมกันให้เกิดความสามัคคี เสรีภาพก็จะเป็นช่องทางให้นำเอาศักยภาพของแต่ละคนออกมาใช้ในการร่วมสร้างสรรค์สังคมได้สมความมุ่งหมาย

3.คุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย

ในการรวบรวมคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยจากนักคิดหลายท่าน สามารถแสดงรายละเอียดได้ดังนี้

คณะกรรมการการเลือกตั้ง (2547) ได้แสดงคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยไว้ดังนี้ คือ

1. การรู้จักสามัคคี
2. ความเป็นกลางและไม่มีอคติ
3. ความจริงใจต่อกัน อาทิ ความจริงใจต่องาน และความจริงใจต่อผู้ร่วมงาน
4. ความอดทนและอดกลั้น มีสติยั้งคิด
5. ความเสียสละ

6. ความมีเหตุผล ร่วมกันคิด ร่วมกันอภิปรายโดยใช้ข้อมูลรอบด้าน พิจารณาเหตุผลแต่ละฝ่ายด้วยใจเป็นธรรม

ขณะที่คณะกรรมการการเลือกตั้ง (2552) ได้กำหนดไว้ว่าพลเมืองดีตามวิถีชีวิตประชาธิปไตยควรมีคุณลักษณะดังนี้ คือ

- 1) ด้านสังคม ได้แก่
 - (1) การแสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล
 - (2) การรับฟังข้อคิดเห็นของผู้อื่น

- (3) การยอมรับเมื่อผู้อื่นมีเหตุผลที่ดีกว่า
- (4) การตัดสินใจโดยใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์
- (5) การเคารพระเบียบของสังคม
- (6) การมีจิตสาธารณะ คือ เห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวมและรักษาสาธารณสมบัติ

2) ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่

- (1) การประหยัดและอดออมในครอบครัว
- (2) การซื้อสัตย์สุจริตต่ออาชีพที่ทำ
- (3) การพัฒนางานอาชีพให้ก้าวหน้า
- (4) การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม
- (5) การสร้างงานและสร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมไทยและสังคมโลก
- (6) การเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่ดี มีความซื่อสัตย์ ยึดมั่นในอุดมการณ์ที่ดีต่อชาติเป็นสำคัญ

3) ด้านการเมืองการปกครอง ได้แก่

- (1) เคารพกฎหมาย
- (2) การรับฟังข้อคิดเห็นของทุกคนโดยอดทนต่อความขัดแย้งที่เกิดขึ้น
- (3) การยอมรับในเหตุผลที่ดีกว่า
- (4) การซื่อสัตย์ต่อหน้าที่โดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน
- (5) การกล้าเสนอความคิดเห็นต่อส่วนรวม กล้าเสนอตนเองในการทำหน้าที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิกวุฒิสภา
- (6) การทำงานอย่างเต็มความสามารถ เต็มเวลา

จรรยาสุรี มาติลโกโกวิท และคณะ (2553) สรุปคุณลักษณะความเป็นประชาธิปไตยที่พึงประสงค์ของคนไทยไว้ 3 ด้าน คือ

1) ด้านทักษะส่วนบุคคล ประกอบด้วย พฤติกรรมดังนี้

- (1) คิด/วิเคราะห์ได้อย่างเป็นระบบ
- (2) ยึดมั่นหลักธรรม
- (3) มีวุฒิภาวะทางอารมณ์
- (4) รับรู้/ติดตามข่าวสาร

2) ด้านการอยู่ร่วมกันในสังคม ประกอบด้วย พฤติกรรมดังนี้

- (1) ตระหนักถึงประโยชน์ / ปัญหาในฐานะสมาชิกของชุมชน/ประเทศ/โลก
- (2) เข้าใจ/ยอมรับความแตกต่าง/เคารพผู้อื่น
- (3) สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้
- (4) มีความรับผิดชอบต่อตนเอง/สังคม
- (5) มีวิถีชีวิตที่ไม่ส่งผลร้ายต่อชุมชน/สิ่งแวดล้อม
- (6) สามารถแก้ปัญหาโดยไม่ใช้ความรุนแรง

3) ด้านความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตย ประกอบด้วย พฤติกรรมดังนี้

- (1) มีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับต่างๆ
- (2) ยึดหลักสิทธิมนุษยชน
- (3) ยึดหลักคุณธรรม
- (4) มีจิตสำนึก/ค่านิยมประชาธิปไตย
- (5) มีความรู้ ความเข้าใจการเมืองการปกครอง
- (6) ยึดมั่นในกฎหมาย

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (ม.ป.ป.) ได้ระบุคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยไว้ คือ

- 1) การมีใจกว้างที่จะพิจารณาปัญหาต่างๆด้วยวิจารณญาณ อาศัยการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นก่อนที่จะมีการตัดสินใจ

2) รู้จักประนีประนอม มีขันติธรรม อดทนรับความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากตน

3) เคารพสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น

4) ยอมรับความเสมอภาคระหว่างบุคคล

5) มีทัศนคติที่สุภาพและเชื่อมั่นในศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์

6) เน้นอิสระเสรีขอปัจเจกชนบนประโยชน์ของส่วนรวม

พระธรรมปิฎก (2546) ได้กล่าวถึง ประชาธิปไตยในฐานะวิถีชีวิต โดยมีคุณลักษณะดังนี้

1) วิถีทางแห่งการยอมรับเสียงข้างมาก

2) ความมีใจกว้าง

3) การมีขันติธรรม

4) การไม่ใช้ความรุนแรง

5) การเอาใจใส่ในกิจการบ้านเมือง อันเป็นเรื่องการประพฤตินิสัย

กรมสามัญศึกษา (อ้างถึงใน คมสรวรพ์ ฆารพันธ์, 2540) ได้กำหนดคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยที่พึงประสงค์เพื่อให้โรงเรียนในสังกัดกรมสามัญศึกษานำไปเป็นแนวทางในการปลูกฝังพฤติกรรมหรือประชาธิปไตยไว้ 12 พฤติกรรม รวมทั้งระบุพฤติกรรมบ่งชี้ไว้ ดังนี้

1) รู้จักบทบาทหน้าที่ ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1) รู้จักสถานภาพของตนเองที่เป็นอยู่ (2) รู้จักสัมพันธ์ภาพระหว่างตนเองกับผู้อื่น (3) รู้จักประพฤตินิสัยให้เหมาะสมกับสถานภาพ (4) รู้จักปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ จริงจัง รับผิดชอบ (5) ยึดระเบียบเป็นแนวปฏิบัติในการทำงาน (6) ให้ความร่วมมือตามบทบาทหน้าที่ซึ่งมีต่อกันและกัน และ (7) ยอมรับในบทบาทหน้าที่ของตนเองและผู้อื่น

2) การยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1) ให้ออกาสผู้อื่นแสดงความคิดเห็น (2) ไม่แสดงกิริยาต่อต้านหรือดูถูกความคิดเห็นของผู้อื่น (3) ตั้งใจรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น (4) ชักถามอย่างมีเหตุผล (5) คิดถึงผลที่อาจเกิดตามมาจากความคิดและการกระทำที่มีต่อส่วนรวม (6) การนำความคิดไปวิเคราะห์ ประเมิน และเลือกตัดสินใจในส่วนที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมได้ และ (7) ไม่ยึดถือความคิดของตนเอง

3)การมีความรับผิดชอบ ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1)เป็นที่พึ่งของตนเองได้ ไม่เป็นภาระของผู้อื่น (2)ทำหน้าที่การทำงานสำเร็จลุล่วงตามเวลาที่กำหนด (3)เอาใจใส่ในการปฏิบัติงานโดยไม่ละทิ้ง (4)ยอมรับเมื่อมีข้อผิดพลาดและพยายามแก้ไข (5)สนใจ กระตือรือร้น ให้ความร่วมมือร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาของกลุ่ม (6)รู้จักควบคุมตนเอง และ (7)ตรงต่อเวลา หลีกเลี่ยงการก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้อื่นและส่วนรวม

4)มีวินัยในตนเอง ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1)ปฏิบัติตนอยู่ในระเบียบวินัย (2)เคารพและปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนของสังคม (3)ปฏิบัติตนต่อผู้อื่นได้เหมาะสมกับกาลเทศะ (4)ปฏิบัติตนให้เป็นที่ไว้วางใจของกลุ่ม (5)รู้จักควบคุมตนเอง (6)ยอมรับและปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

5)คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1)รู้จักเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม (2)เลือกตัดสินใจและปฏิบัติสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม (3)รู้จักอดทนอดกลั้นเพื่อประโยชน์ส่วนรวม (4)ละเอียดใจต่อความประพฤติที่รักษาประโยชน์ส่วนตน และ (5)กล้าแสดงออกเพื่อพิทักษ์ส่วนรวม

6)มีส่วนร่วมทั้งความคิด การกระทำและมีน้ำใจ ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1)เข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มด้วยความสุจริตใจ โดยไม่ละเลย (2)ยินดีปฏิบัติตามภาระหน้าที่ที่กลุ่มมอบหมายด้วยความเต็มใจ (3)แสดงความคิดเห็นเพื่อให้กลุ่มบรรลุเป้าหมาย (4)รู้จักเลือกแต่งกายตามกาลเทศะ (5)เลือกใช้ภาษาและกิริยาท่าทางที่สุภาพในการแสดงความคิดเห็นและร่วมกิจกรรม (6)แสดงความคิดเห็นด้วยมารยาทอันดี (7)รู้แพ้ รู้ชนะ รู้อภัย และรู้จักการเสียสละ และ (8)รู้จักรับและให้ด้วยความมีน้ำใจ

7)ให้เกียรติซึ่งกันและกัน ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1)รู้จักยกย่องสรรเสริญผู้กระทำความดีโดยปราศจากอคติ (2)ไม่แสดงอาการดูถูกเหยียดหยามผู้อื่น (3)รู้จักให้กำลังใจผู้ที่ด้อยกว่า และ (4)การแสดงออกทั้งกายวาจาที่สุภาพ

8)การยอมรับและเคารพในสิทธิหน้าที่ของบุคคล ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1)ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุดและไม่ก้าวก่ายงานผู้อื่น (2)ให้ความสำคัญต่อบุคคลอื่น (3)ไม่แสดงความโอ้อวด (4)กระทำการใดๆภายใต้สิทธิของตนเองและไม่ก้าวก่ายสิทธิของผู้อื่น และยอมรับความแตกต่างของบุคคล

9) ใช้ปัญญาและเหตุผลในการแก้ปัญหา ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1) ใช้เหตุผลแก้ปัญหา (2) ตัดสินแก้ปัญหาด้วยเสียงข้างมาก (3) รู้จักอดทนอดกลั้นต่อข้อขัดแย้งต่างๆ (4) รู้จักแก้ปัญหาโดยสันติวิธี และ (5) ละเว้นการแก้ปัญหาโดยกำลัง

10) รู้จักการเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1) ยอมรับในบทบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย แต่งตั้ง (2) ยอมรับและเชื่อฟังมติที่ประชุม และ (3) รับผิดชอบในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย โดยเคารพบทบาทหน้าที่ของกันและกัน

11) ยึดมั่นกตัญญู เชิดชูชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1) ตอบแทนผู้มีบุญคุณแก่ตนเองและสังคม (2) ให้เกียรติ ยกย่อง เคารพนับถือบุคคลที่ทำประโยชน์ให้แก่ท้องถิ่นและประเทศชาติ (3) ปกป้องคนที่ทำประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติ ตามบทบาทหน้าที่ของตนและโอกาสอำนวย (4) แสดงความเคารพ ปกป้อง เสียสละ และเทิดทูนพระมหากษัตริย์ในฐานะประมุขของชาติ (5) ประดับบ้านเรือนด้วยธงชาติในโอกาสสำคัญของชาติ (6) ปกป้องคุ้มครองและดำรงรักษาศิลปวัฒนธรรมของชาติ และ (7) ประพฤติปฏิบัติตามหลักศาสนา

12) ยึดหลักคุณธรรมในการดำเนินชีวิต ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้คือ (1) เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ผู้อื่น (2) ไม่เบียดเบียน เอารัดเอาเปรียบ และไม่เห็นแก่ตัว (3) ตัดสินปัญหาโดยหลักเหตุผลและคุณธรรม และ (4) มีเมตตา กรุณา ช่วยเหลือคนอื่นตามแต่เหตุสมควร

อีเบนสไตน์ (อ้างถึงใน อมร รักษาสัตย์ และคณะ, 2543) กล่าวถึงประชาธิปไตยในฐานะวิถีชีวิต โดยมีคุณลักษณะสำคัญ 8 ประการ คือ

- 1) ยึดหลักประสบการณ์ที่สมเหตุสมผล
- 2) เน้นความสำคัญของปัจเจกชน
- 3) ยึดถือทฤษฎีที่ว่ารัฐเป็นเครื่องมือของประชาชน
- 4) หลักแห่งความสมัครใจ ไม่บังคับจิตใจประชาชน
- 5) แนวความคิดว่ากฎหมายอยู่เบื้องหลังกฎหมาย สังคมใหญ่เกิดจากการรวมกันของสังคมเล็กๆ รัฐมีอำนาจได้ก็เพราะประชาชนยินยอม กฎหมายไม่ใช่เป็นผลงานของรัฐแต่มีมาก่อนรัฐ
- 6) เน้นความสำคัญของวิธีการ ทุกคนต้องปฏิบัติการต่างๆ ด้วยวิถีทางที่เป็นธรรม
- 7) การอภิปรายและหาข้อตกลงเป็นวิธีการที่สังคมประชาธิปไตยใช้ตัดสินข้อพิพาท

8) มนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคเป็นพื้นฐาน

อรรถัย ก๊กผล (2552) ได้เสนอวิถีปฏิบัติที่ควรยึดถือร่วมกันในการมีวิถีประชาธิปไตย คือ

1) การศรัทธาและเชื่อมั่นในพลังของประชาชน กล่าวคือ ประชาชนต้องเชื่อมั่นว่าการกระทำของตนสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตนด้วยการใช้เหตุผล

2) การเอื้ออาทร คือ การให้ความสำคัญกับการประนีประนอม พุศุคย แก้ไขปัญหาาร่วมกัน หลีกเลียงการแก้ไขปัญหาคด้วยความรุนแรงหรือการใช้กำลัง คิดถึงใจเขาใจเรา เกื้อกูลกัน คำนึงถึงความเท่าเทียมกันและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

3) การมีจิตสาธารณะ ไม่เห็นแก่ตัว มีความซื่อสัตย์ รักชุมชน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เสียสละผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

4) ความเสมอภาค คือ การไม่เลือกปฏิบัติ หรือ ปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

5) การยอมรับความแตกต่าง ใจกว้าง อดทน ยอมรับฟังความคิดเห็นแตกต่างหลากหลายได้ สามารถสรุปคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยในเบื้องต้นตามแหล่งที่มา ดังนี้

ตารางที่ 1 คุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย

ลำดับที่	คุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย	กกด. (2547)	กกด. (2552)	จรรยาบรรณคณิศร โกวิน และคณะ (2553)	ชัย อมันต์ สมุท วณิช (ม.ป.ป.)	พระธรรมปิฎก (อ้างถึงใน จรรยาบรรณคณิศร โกวิน และคณะ. 2553)	กรมสามัญศึกษา (อ้างถึงใน คม สรรพ์ มารพันธ์. 2540)	อีเบนสไตน์ (อ้างถึงใน อมร รักษา ศักดิ์ และคณะ. 2543)	อรรถัย ก๊กผล (2552)
1	มีความรู้ ความเข้าใจทาง การ มี ้องการปกครอง			/			/	/	

ลำดับ ที่	คุณลักษณะที่สะท้อน วิถีประชาธิปไตย	กกด. (2547)	กกด. (2552)	จรุญศรี มาติลล โกวิท และ คณะ (2553)	ชัย อนันต์ สมุท วณิช (ม.ป.ป.)	พระธรรม ปิฎก (2546)	กรม สามัญ ศึกษา (อ้างถึง ใน คม สรรพ์ นารพันธ์. 2540)	อีเบนสไตน์ (อ้างถึงใน อมร รักษา ศักดิ์ และ คณะ. 2543)	อรทัย กักผล (2552)
2	รู้จักสามัคคี ศรัทธาและ เชื่อมั่นในพลังของ ประชาชน	/							/
3	ยึดมั่นคุณธรรม	/	/	/			/	/	/
4	ใจกว้าง	/	/	/	/	/	/		/
5	เคารพสิทธิ เสรีภาพ ของผู้อื่น			/	/	/	/	/	/
6	มีจิตสาธารณะ		/	/			/		/
7	มีความรับผิดชอบ		/	/			/		
8	เชื่อมั่นในปัญญา และเหตุผล	/	/	/		/	/	/	
9	ยึดมั่นในกฎหมาย		/	/				/	
10	มีส่วนร่วมทางการเมือง		/	/		/	/		

จากการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย สามารถสรุปคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยได้ทั้งหมด 10 ประการ คือ

1. มีความรู้ ความเข้าใจทางการเมืองการปกครอง อาทิ การรู้จักบทบาทหน้าที่ รู้จักสถานภาพของตนที่เป็นอยู่ เป็นต้น
2. รู้รักสามัคคี ศรัทธาและเชื่อมั่นในพลังของประชาชน
3. ยึดมั่นคุณธรรม อาทิ ซื่อสัตย์ กตัญญู เอื้ออาทร จริ่งใจ เสียสละ ประหยัดอดออม ยึดหลักแห่งความสมัครใจ ยึดหลักยุติธรรม และเชิดชูชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์
4. ใจกว้าง อาทิ ยอมรับความแตกต่างหลากหลาย รับฟังความเห็นผู้อื่น เข้าใจผู้อื่น อดทนต่อความขัดแย้ง มีขันติ ประนีประนอม เป็นกลาง ไม่มีอคติ มีวุฒิภาวะทางอารมณ์
5. เคารพสิทธิเสรีภาพผู้อื่น อาทิ ศรัทธาและเชื่อมั่นในศักดิ์ศรีของมนุษย์ ยึดหลักมนุษยชน ยอมรับและเคารพในสิทธิหน้าที่ของบุคคล ให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีความเสมอภาคและยอมรับความเสมอภาคระหว่างบุคคล เน้นอิสระเสรีของปัจเจกบนฐานของส่วนรวม ยอมรับเสียงข้างมาก
6. มีจิตสาธารณะ อาทิ สร้างสรรค์งานเพื่อให้เกิดประโยชน์กับสังคม คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน ตระหนักถึงประโยชน์และปัญหาในฐานะสมาชิกของชุมชน ประเทศโลก มีวิถีชีวิตที่ไม่ส่งผลร้ายต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม
7. มีความรับผิดชอบ อาทิ รับผิดชอบต่อตนเองและสังคม มีวินัยในตนเอง เคารพระเบียบสังคม ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ และทำงานอย่างเต็มความสามารถ เต็มเวลา
8. เชื่อมั่นในปัญญาและเหตุผล อาทิ ใช้ปัญญาและเหตุผลในการแก้ปัญหา คิด วิเคราะห์อย่างเป็นระบบ แสดงความเห็นอย่างมีเหตุผล แก้ปัญหาโดยไม่ใช้ความรุนแรง
9. ยึดมั่นในกฎหมาย
10. มีส่วนร่วมทางการเมือง อาทิ มีจิตสำนึก คำนิยมประชาธิปไตย มีส่วนร่วม เอาใจใส่ในกิจการบ้านเมือง รับรู้ ติดตาม ข่าวสารบ้านเมือง กล่าวเสนอความเห็นต่อส่วนรวม กล่าวเสนอตนเองในการทำหน้าที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา

หากนำคุณลักษณะทั้งหมดมาจัดกลุ่มตามองค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตยด้าน
พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ตามแนวคิดของ ป.อ.ปยุตโต (2546) จะสามารถจัดกลุ่มคุณลักษณะที่
สะท้อนวิถีประชาธิปไตยได้ตามตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 การจัดกลุ่มคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยทั้งปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม

ลำดับที่	คุณลักษณะที่ สะท้อนวิถี ประชาธิปไตย	องค์ประกอบด้านวิถีประชาธิปไตย		
		ปัญญา	จิตใจ	พฤติกรรม
1	มีความรู้ ความเข้าใจ ทางการเมือง การปกครอง	/		
2	รู้สึกศรัทธา สติ และ เชื่อมั่นในพลังของ ประชาชน		/	
3	ยึดมั่นคุณธรรม		/	
4	ใจกว้าง		/	
5	เคารพสิทธิ เสรีภาพ ของผู้อื่น		/	
6	มีจิตสาธารณะ			/
7	มีความรับผิดชอบ			/
8	เชื่อมั่นในปัญหา และเหตุผล	/		
9	ยึดมั่นในกฎหมาย			/
10	มีส่วนร่วมทางการเมือง			/

องค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตยทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม ประกอบด้วยคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยได้ดังนี้

1.ด้านปัญญา มีคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย คือ มีความรู้ความเข้าใจทางการเมืองการปกครอง และเชื่อมั่นในปัญญาและเหตุผล

2.ด้านจิตใจ มีคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย คือ รักรักสามัคคี ศรัทธาและเชื่อมั่นในพลังของประชาชน ยึดมั่นคุณธรรม ใจกว้าง เคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น มีจิตสาธารณะ

3.ด้านพฤติกรรม มีคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย คือ มีความรับผิดชอบ ยึดมั่นในกฎหมาย และมีส่วนร่วมทางการเมือง

การจะพัฒนาวิถีประชาธิปไตยได้นั้นเพียงมีการพัฒนาทั้ง 3 ด้านไปพร้อมๆ กันเพื่อให้เกิดคุณลักษณะที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

4.แนวคิดในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย

หากต้องการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองจึงควรพุ่งความสนใจไปที่สถาบันที่จะช่วยขัดเกลาสิ่งเหล่านี้ ทั้งครอบครัว สถานศึกษา ชุมชน สถานที่ทำงาน สื่อมวลชน และสังคม เป็นต้น (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2546 และ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุกดิพันธ์, 2526)

หากเราต้องการพัฒนาประชาธิปไตย จำเป็นต้องพัฒนาคนก่อน ดังคำกล่าวของ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) และท่านพุทธทาส ดังที่ได้กล่าวไว้ในความสำคัญของปัญหาไปแล้ว ในบทนำ แม้แต่ เพล โดนักรัชฎาการเมืองยุคแรกกล่าวว่า “การให้การศึกษาบรมทางการเมืองแก่เด็กเป็นส่วนสำคัญต่อการที่เด็กจะเจริญเติบโตขึ้นอย่างเหมาะสมในประชาคมของตน” (อ้างถึงใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุกดิพันธ์, 2526: 32) ขณะที่ ประเวศ ะสี (2550: 19) กล่าวว่า “การเป็นประชาธิปไตยโดยตรงนั้น จะเป็นทั้งประชาธิปไตย ปัญญาธิปไตย และธัมมาธิปไตย” และ “การจัดการเรียนรู้ทางการเมืองก็เพื่อให้พลเมืองสามารถแยกแยะสิ่งต่างๆ ที่พวกเขาเกี่ยวข้องกับเมือง ทั้งในเรื่องการคิดวิเคราะห์ ตระหนักถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและการควบคุมความสัมพันธ์ โครงสร้างสังคม แผนการและข้อตกลงทางเศรษฐกิจ และเรียนรู้ที่จะทำงานกันเพื่อการเปลี่ยนแปลง” (Bookfield, 1978: 163) กอปรกับกระบวนการศึกษานั้น จัดเป็นอุปกรณ์สำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนพลเมืองต่อระบบการเมืองและส่วนต่างๆ ของระบบการเมือง ซึ่ง “หลักการในการพัฒนาการเมืองนั้นก็เพื่อให้พลเมืองมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองดี (civic

culture) ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมอันเป็นจิตสำนึกที่สำคัญทางการเมือง” (พลศักดิ์ จิรไกรศิริ อ้างถึง ใน ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2531: 141-142) และหากเราเข้าใจการเมืองอย่างจริงจังจะทำให้เราเป็นอิสระทางความคิดจาก “รัฐ” และจาก “กระแสโลก” ด้วยการสร้างจิตสำนึกทางการเมืองและจิตสำนึกสาธารณะ เพื่อให้สอดคล้องกับประชาธิปไตยที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น

เพลโตกล่าวว่ากระบวนการขัดเกลาทางการเมืองเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงเด็ก ไปจนถึงวัยรุ่น เพราะเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมกว่าเวลาใดในการสร้างคุณลักษณะใดๆ ขึ้น (พลศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุกดีพันธ์, 2526) การศึกษาวิจัยของนักรัฐศาสตร์ในหลายประเทศ ต่างก็พบตรงกันว่า การขัดเกลาทางการเมือง ควรเป็นกระบวนการที่เริ่มขัดเกลาตั้งแต่วัยเด็ก เพราะวัยเด็กจะเป็นต้นกำเนิดของความเชื่อ ทศนคติ พฤติกรรมทางการเมืองต่างๆ เป็นการเริ่มต้นการสร้างลักษณะนิสัยเฉพาะของบุคคลทางการเมือง และมีผลต่อพฤติกรรมทางการเมืองในวัยผู้ใหญ่ด้วย การขัดเกลาทางการเมืองที่มีต่อเด็กในระยะก่อนถึงวัยผู้ใหญ่ (Pre-Adult) จะมีความสำคัญเป็นอย่างมากในการสร้างการรับรู้และความโน้มเอียงพื้นฐานต่อการเมือง และสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง อาทิ ความสนใจทางการเมือง ความรู้สึกมีประสิทธิภาพทางการเมือง ซึ่งก็คือความคิดที่ว่าตนสามารถมีส่วนร่วมและเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ทางการเมืองได้ ความไว้วางใจและไม่ไว้วางใจทางการเมือง ซึ่งความโน้มเอียงพื้นฐานเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการสร้างลักษณะทางการเมืองแบบมีส่วนร่วม อันเป็นลักษณะที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตยสมัยใหม่ ถ้ากระบวนการอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองในระบบการเมืองใดสามารถสร้างหรือส่งผ่านความโน้มเอียงทางการเมืองพื้นฐานที่อำนวยต่อระบอบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมได้ ย่อมทำให้สมาชิกในระบบการเมืองนั้นมีความกระตือรือร้นเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างแข็งขันและมีประสิทธิภาพได้ กระบวนการขัดเกลาทางการเมืองเหล่านี้เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับ “การเรียนรู้ทางการเมือง” ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง ดังนั้น ประชาธิปไตยและการศึกษาจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ประชาธิปไตยจะไม่พัฒนาขึ้นถ้าไม่มีการศึกษาเป็นเครื่องมือช่วย เพราะฉะนั้น ประชาธิปไตยจะงอกงามได้ก็ขึ้นอยู่กับการศึกษาด้วย (ประทุม อังกูรโรหิต, 2543: 132-133) และหากพัฒนาประชาธิปไตยได้ก็ย่อมแสดงถึงความสามารถในการพัฒนาคนให้มีคุณลักษณะหนึ่งที่พึงประสงค์ในสังคมอุดมความรู้อันจะนำไปสู่สภาวะสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) ได้ในที่สุด (ไพพรรณ เกียรติโชติชัย, 2545: 87)

4.1 การพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

การขัดเกลาทางการเมืองและการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนนั้น มีนักคิดที่เสนอช่วงวัยที่เหมาะสมต่อการพัฒนาไว้หลากหลาย ดังนี้

โรเบิร์ต เฮสส์ และเดวิส อีตัน (อ้างถึงใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุกดิพันธ์, 2526) ได้ศึกษาการเรียนรู้ทางการเมืองของกลุ่มนักเรียนมัธยมปลายช่วงอายุ 14-18 ปี พบว่าแม้ว่าช่วงอายุนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติบางอย่างแต่จากความเข้มของทัศนคติที่สะสมมาชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองมีมานานแล้ว และในช่วงอายุนี้จะก่อตัวเป็นรูปที่เกือบจะสมบูรณ์เต็มที่แล้ว และในช่วงปลายของอายุวัยรุ่น บุคคลจะเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองในลักษณะต่างๆ มากขึ้น อาทิ การแสดงออกถึงความสนใจทางการเมือง การติดตามข่าวสารทางการเมือง ซึ่ง เท็ด แอปเปออร์ เสนอว่าช่วงวัยนี้เป็นช่วงที่น่าสนใจ เนื่องจากเป็นช่วงที่กำลังจะออกจากครอบครัวและโรงเรียนเพื่อก้าวเข้าสู่อาชีพการงาน ซึ่งจะเป็นจุดสำคัญในการพัฒนาบุคลิกภาพ เป็นช่วงที่กำลังจะสร้างเอกลักษณ์ที่มีความหมาย (Meaning Identity) และแสวงหาบทบาทที่เหมาะสมในสังคม

การศึกษาของอเดลตัน และโอเนล พบว่า พัฒนาการในด้านการเรียนรู้ทางการเมืองของเด็กส่วนใหญ่จะเกิดอย่างมากในช่วงอายุ 11-13 ปี และหลังจากนั้นเด็กจะสามารถเรียนรู้สิ่งที่ซับซ้อนขึ้น โดยเริ่มมีความคิดเห็นและมีประสบการณ์ทางการเมืองโดยตรง เริ่มรับรู้ข่าวสารและมีความรอบรู้ทางการเมืองมากขึ้น และเมื่อเข้าสู่วัยรุ่น เด็กจะมองสิ่งต่างแบบสมจริง (Realist) มากขึ้นและมีโลกทัศน์ไม่ต่างจากผู้ใหญ่ (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุกดิพันธ์, 2526) และจากงานวิจัยของ สมบัติ ปุอูตรี (2542) พบว่านักเรียนที่ได้รับการส่งเสริมด้านการปลูกฝัง อบรม และฝึกปฏิบัติเกี่ยวกับพฤติกรรมด้านประชาธิปไตยสามารถนำไปใช้กับชุมชนของตนเองได้ในระดับหนึ่ง ทั้งนี้เมื่อผ่านการฝึกอบรมแล้วนักเรียนมีพฤติกรรมที่ดีแต่เมื่อลงไปปฏิบัติงานในชุมชนจริงกลับพบว่าผู้ใหญ่ในชุมชนกลับไม่เปิดกว้างยอมรับฟังความคิดเห็นของเด็กเท่าที่ควร ทำให้เยาวชนไม่สามารถแสดงพฤติกรรมการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้เต็มที่

การวิจัยในสหรัฐอเมริกาส่วนใหญ่พบว่า เด็กอายุ 7-13 ปี จะเริ่มรับรู้และเข้าใจสัญลักษณ์ทางการเมืองที่เป็นนามธรรมและมีความซับซ้อนขึ้นได้ ขณะที่อายุ 10-11 ปี จะสามารถเข้าใจสัญลักษณ์ในเชิงสถาบันมากขึ้นและให้ความสำคัญกับบทบาทและความสำคัญของสถาบันมากกว่าตัวบุคคล (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุกดิพันธ์, 2526)

จากข้อความข้างต้น อาจสรุปได้ว่า หากต้องการพัฒนาแนวคิดเชิงนามธรรมเกี่ยวกับประชาธิปไตยอาจต้องขัดเกลาเยาวชนในช่วงวัย 10-15 ปี ในขณะที่หากต้องการให้เกิดผลเป็นเชิงพฤติกรรมในลักษณะของการมีส่วนร่วมทางการเมืองอาจต้องพัฒนาในช่วงประมาณ 15 - 18 ปี โดยมีการขัดเกลาทางการเมืองอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างเสริมวิถีประชาธิปไตยที่เหมาะสมในภายหลัง

จากการรวบรวมแนวคิดของนักจิตวิทยาได้กล่าวถึงช่วงวัยที่มีความเหมาะสมต่อการขัดเกลาทางการเมือง คือเยาวชนวัย 14 - 18 ปี ที่เป็นวัยที่มีความต้องการหลากหลาย อาทิ ความต้องการที่จะเข้าถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ต้องการเข้าใจว่าตนมีสิทธิและหน้าที่อย่างไรในสังคม ต้องการซาบซึ้งในรสแห่งดนตรีและศิลปะ ต้องการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ต้องการปรับปรุงตนเองและมีความสามารถดำรงชีวิตอยู่และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ และต้องการปรับปรุงความเสมอภาคในการคิดอย่างมีเหตุผล และมีความสามารถในการแสดงความคิดเห็นของตนได้อย่างแจ่มแจ้ง (สุชา จันทรเอม, 2529) ดังนั้นจึงเป็นวัยที่ควรจัดให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนและของชาติ ให้รู้จักการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเสรี และให้รู้จักยอมรับความคิดเห็นผู้อื่น อันเป็นพฤติกรรมของเยาวชนในวิถีประชาธิปไตย และจากลักษณะความต้องการและความสนใจของวัยนี้จะเห็นได้ว่าเป็นระยะของการมีสภาพหลักการเหตุผล จึงเป็นวัยที่มีความเหมาะสมที่จะปลูกฝังความคิดอันจะนำไปสู่การพัฒนาวิถีประชาธิปไตยได้

ตารางที่ 3 ช่วงอายุที่เหมาะสมต่อการขัดเกลาทางการเมือง

นักจิตวิทยา	ช่วงอายุที่เหมาะสมต่อการขัดเกลาทางการเมือง (ปี)												
	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
โรเบิร์ต เฮสส์ และเควิส อีสตัน													
เท็ด แทปเปอร์													
อเดลสัน และโอเนล													

โดยสรุปหากต้องการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยให้กับเยาวชน ควรจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเยาวชนช่วงอายุ 14 - 18 ปี โดยเน้นที่กระบวนการที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการปฏิบัติ และการคิดพิจารณาอย่างใคร่ครวญ และควรกระทำอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ผู้เรียนรู้สามารถนำสิ่งที่ได้รับการขัดเกลาทางการเมืองไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

4.2 แนวคิดในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยทำให้พบแนวคิดในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยที่หลากหลายที่เป็นข้อเสนอของนักคิดต่างๆ สรุปได้ดังนี้

4.2.1 พลเมืองในวิถีประชาธิปไตย

ความแตกต่างระหว่างพลเมืองกับราษฎรอยู่ตรงที่ ราษฎรจะเป็นฝ่ายเชื่อฟัง รับผิดชอบต่อคำสั่ง ขณะที่พลเมืองจะเข้าใจสิทธิและหน้าที่ของตน และเป็นฝ่ายกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วมในกิจการต่างๆ ของรัฐ (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2545)

วิถีประชาธิปไตยที่พึงประสงค์ของพลเมืองที่นำไปสู่ประชาสังคมจะเกิดจากการมีส่วนร่วมทางการเมือง ทั้งนี้ สัมพันธภาพระหว่างการศึกษากับการเข้ามามีส่วนร่วมในแนวทางพัฒนาวิถีประชาธิปไตย จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกในสังคมทุกคนได้เข้ารับการขัดเกลาให้รู้จักสิทธิที่พึงมีและปฏิบัติหน้าที่ของตนได้อย่างสมบูรณ์ภายใต้กรอบรัฐธรรมนูญ โดยสิ่งที่การศึกษาจำเป็นต้องทำ คือ การสร้างความคิดรวบยอดและเสริมสร้างเจตคติประชาชนโดยเริ่มจากการปูพื้นฐานทางด้านวิถีชีวิตประชาธิปไตยในสังคมให้เกิดความมั่นคงเสียก่อน ระบบการเมืองและการปกครองก็จะสามารถพัฒนาขึ้นเองได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2538)

กระบวนการศึกษานั้น จัดเป็นอุปกรณ์สำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนพลเมืองต่อระบบการเมืองและส่วนต่างๆ ของระบบการเมือง ซึ่งหลักการในการพัฒนาการเมืองนั้นก็เพื่อให้พลเมือง มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองดี (civic culture) ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมอันเป็นจิตสำนึกที่สำคัญทางการเมือง (พลศักดิ์ จิรไกรศิริ อ้างถึงใน ชนิตา รักษ์พลเมือง, 2531:141-142) และในรัฐธรรมนูญฉบับราชอาณาจักรไทยปี พ.ศ.2550 นั้นก็ได้มุ่งเน้นให้ประชาชนชาวไทยมีสิทธิและหน้าที่ในการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น

ระบบการเมืองการปกครองและระบบวิถีชีวิตของคนในสังคมเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน การศึกษาที่สามารถทำให้ประชาชนเข้าใจระบบการเมืองและมีวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยได้จริงนั้น ควรทำให้ประชาชนมีความเข้าใจที่เกี่ยวข้องกับสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญได้อย่างชัดเจนเสียก่อน เพราะรัฐธรรมนูญเป็นเสมือนกติกาสูงสุดของประเทศที่ใช้บังคับพฤติกรรมของคนในประเทศ ทั้งนี้ประชาชนส่วนใหญ่จะเข้าใจความหมายและ

เนื้อหาในรัฐธรรมนูญได้ “รัฐ” ผู้เป็นผู้ร่วมร่างและใช้ควรที่จะทำหน้าที่เผยแพร่ให้เข้าใจอย่างทั่วถึง (สุรพล ไตรเวทย์, 2549)

หากประชาชนรู้และเข้าใจสิทธิอันพึงกระทำได้ภายใต้ขอบเขตของรัฐธรรมนูญ ขณะที่รัฐและประชาชนทุกคนปฏิบัติตามกฎหมายภายใต้รัฐธรรมนูญที่กำหนดไว้ สภาวะความขัดแย้งในสังคมไทยในปัจจุบันคงไม่ซับซ้อนเท่าที่เป็นอยู่ (ลิขิต ธีรเวคิน, 2548) ดังนั้นการเมืองภาคประชาชนและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมืองไทยจะเกิดขึ้นและเป็นจริงได้ บทบาทของพลเมืองต้องประกอบด้วย บทบาทต่อตนเอง คือ ประชาชนควรภาคภูมิใจในความเป็นพลเมือง มีศักดิ์ศรี เท่าเทียมผู้อื่น พลเมืองคือผู้ที่ไม่ปรารถนาการครอบงำและการถูกครอบงำจากใคร และ บทบาทต่อส่วนรวม คือ การที่ประชาชนมีคุณธรรมเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2545)

โดยสรุปแล้ว “พลเมืองในวิถีประชาธิปไตย” ควรมีความรู้และความเข้าใจข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง จึงจะสามารถทำให้เกิดระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่แท้จริงได้ ความคิดหลักที่พลเมืองพึงรู้และเข้าใจ ควรประกอบด้วย

- 1) ความเป็นพลเมืองที่เข้าใจสิทธิและหน้าที่ของตนเองและส่วนรวมบนรัฐธรรมนูญในระบอบประชาธิปไตยได้ถ่องแท้
- 2) สามารถใช้สิทธิและหน้าที่ของตนเองภายใต้รัฐธรรมนูญได้อย่างถูกต้องเหมาะสมตามหลักการและเหตุผลได้อย่างเท่าเทียมกัน
- 3) พลเมืองพึงระลึกไว้เสมอว่าสิทธิและหน้าที่ของตนเองมิได้มีเพียงสิทธิการเลือกตั้ง หากแต่พึงทำหน้าที่ตรวจสอบ ควบคุมการทำงานของรัฐได้ด้วย
- 4) การประพฤติและปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่ดี และพึงกระทำ แต่รัฐธรรมนูญที่ดีต้องแสดงถึงปทัสถานที่คนในสังคมมีส่วนร่วม และเป็นรัฐธรรมนูญที่ผนวกรวมจริยธรรมเข้าไว้ด้วย เพราะรัฐธรรมนูญมิใช่ยาสารพัดโรค ไม่สามารถแก้ปัญหาสังคมได้ทุกกรณี แต่หากคนในสังคมมีคุณธรรมและจริยธรรมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและวิถีชีวิตได้ด้วยนั้นจะสามารถทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้

ดังนั้น หากต้องการให้สังคมสงบสุข ผู้คนยอมรับในความแตกต่างหลากหลายได้ รัฐผู้เป็นผู้ร่างรัฐธรรมนูญควรชี้แจงและประชาสัมพันธ์สิทธิและหน้าที่ของประชาชนอย่างทั่วถึง

และเคารพในการใช้สิทธิและหน้าที่ของประชาชนอย่างแท้จริง ขณะเดียวกัน ประชาชนหรือพลเมืองในระบบประชาธิปไตยก็ควรกระตือรือร้นและมีส่วนร่วมในการติดตามการทำงานของรัฐบาลเพื่อคานอำนาจซึ่งกันและกันระหว่างระบบการปกครองกับวิถีชีวิตทางประชาธิปไตย

4.2.2 การมีส่วนร่วมทางการเมือง

การมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้น ทำได้หลายวิธีและหลายระดับ ตั้งแต่ระดับน้อยที่สุดคือการ ใช้สิทธิเลือกตั้งและการสนใจข่าวสารทางการเมือง และระดับสูงสุดคือการดำรงตำแหน่งทางการเมือง หากพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นลำดับหรือตำแหน่งแห่งที่ของพลเมืองในวิถีประชาธิปไตยกับนักการเมืองที่อยู่ในระบบประชาธิปไตย โดยฝ่ายแรกนั้นมีส่วนร่วมทางการเมืองที่ง่ายที่สุดคือการเลือกตั้งและการสนใจข่าวสารทางการเมือง และฝ่ายหลังมีส่วนร่วมโดยตรงโดยการทำหน้าที่บริหารปกครองบ้านเมืองโดยตำแหน่งทางการเมือง หากพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนจะพบว่ายิ่งช่องว่างตรงกลางของการมีส่วนร่วมระหว่างสองฝ่ายมากขึ้นเท่าไรฝ่ายบริหารก็ยิ่งทำหน้าที่ได้อย่างสะดวกโดยปราศจากการตรวจสอบได้มากขึ้น ขณะที่พลเมืองในวิถีประชาธิปไตยก็ยิ่งละเอียด เพิกเฉยที่จะตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลมากขึ้น ซึ่งหากพลเมืองเน้นการมีส่วนร่วมในระดับที่ต่ำสุดแล้วจะยิ่งส่งผลทำให้เกิดการผิดซ้ำทางความคิดและพฤติกรรมที่มองว่าการเมืองเป็นเรื่องเข้าถึงยากได้อย่างไม่จบสิ้น

แต่หากพลเมืองในวิถีประชาธิปไตยมีความพยายามมีส่วนร่วมทางการเมืองให้มากขึ้นเพื่อลดช่องว่างการมีส่วนร่วมระหว่างกันลงก็จะทำให้เกิดการตรวจสอบการทำงานและคานอำนาจซึ่งกันและกันได้ แต่มิได้หมายความว่า พลเมืองทุกคนต้องมีหน้าที่ดำรงตำแหน่งทางการเมืองเพื่อเข้าไปสู่ระดับการมีส่วนร่วมขั้นสูงสุดทุกคน

การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน แบ่งเป็น 5 ระดับ (นรินทร์ชัย พัดนพงศา, 2547) คือ การมีส่วนร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูล การมีส่วนร่วมรับรู้ข้อมูล ข่าวสาร การมีส่วนร่วมตัดสินใจ การมีส่วนร่วมทำ และการมีส่วนร่วมสนับสนุน ขณะเดียวกันก็อาจมีข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมจากสาเหตุ หลายประการ อาทิ สภาพเรื้อรังระดมทางสังคม ภาวะทางเศรษฐกิจหรือการครองชีพ ข้อจำกัดทางการเมือง และวัฒนธรรมทางการเมือง จึงทำให้ประชาชนคิดว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมในทางการเมืองมีเพียงการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง (ศรีประภา เพ็ชรมิศรี, 2543) ซึ่งประเทศไทยประสบความล้มเหลวกับระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนมานานและยังคงเป็นปัญหาอันใหญ่หลวงและแก้ไขได้ยากมาก เนื่องจากไม่ได้มีรากฐานมาจากพลเมืองที่รู้จักการใช้สิทธิอำนาจรับผิดชอบต่อตนเองและมีส่วนร่วม และมีส่วนร่วมในกิจการต่างๆของรัฐ (ลิขิต ธีรเวคิน,

2541) ทั้งนี้ รูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่พึงทำได้มีหลากหลายขึ้นอยู่กับบริบทสังคมและวัฒนธรรมในประเทศนั้นๆ ด้วย

4.2.3 ประชาสังคม

ประชาสังคม (Civil Society) หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ (State) กับปัจเจกชน (Individuals) โดยมีจุดเน้น 2 ประการ คือ 1) ปฏิเสธการครอบงำและการบงการของรัฐ ถึงแม้ว่าจะยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐและให้ความร่วมมือกับรัฐ ขณะเดียวกันก็สามารถชี้นำกำกับและคัดค้านรัฐได้เช่นกัน และ 2) ปฏิเสธลัทธิปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว ซึ่งส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัว ต่างคนต่างอยู่ แกร่งแย่งแข่งขัน ขณะเดียวกันก็สนับสนุนให้ปัจเจกชนมารวมกลุ่มกันแสดงความรักใคร่ชอบต่อส่วนรวม โดยประชาสังคมจะเกิดขึ้นได้นั้นต้องมีพลเมืองเป็นรากฐานในการก่อตั้ง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2545 และ ธีรยุทธ บุญมี, 2547)

ความแตกต่างระหว่าง “ราษฎร” กับ “พลเมือง” จึงอยู่ที่ “ราษฎร” นั้นอาจเป็นฝ่ายรับกฎหมาย นโยบายและกิจการหรือกิจกรรมของรัฐ ไปปฏิบัติตาม ราษฎรที่ดีจึงควรว่านอนสอนง่าย ขณะที่ “พลเมือง” นั้นอาจเป็นฝ่ายรุกเพื่อเรียกร้องกฎหมาย นโยบายและกิจการของรัฐตามที่ตนเองเห็นพ้องต้องกัน พลเมืองที่ดีจึงต้องไม่เฉื่อยนือย กระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมอยากเข้าช่วยทำและสามารถเข้าทำการต่างๆ แทนรัฐได้มากพอควร ดังนั้น หัวใจของประชาสังคม จึงอยู่ที่การทำให้ประชาชนกลายเป็นพลเมืองที่มีการปกครองดูแล-พึ่งพาตนเอง (Self Government Democracy) ได้ จะจึงเรียกว่าประชาธิปไตย นั่นคือการปกครองโดยประชาชนอย่างแท้จริง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2545)

ขณะที่ ประเวศ วะสี (2550) กล่าวถึงการสร้างสรรค์พลเมืองให้มีความเป็นประชาธิปไตยด้วยการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างอุดมการณ์ “ประชาสังคม” (Civil Society) ด้วยการสร้างเครือข่ายความร่วมมือให้สังคม และกระบวนการทางศีลธรรม โคนเน้นการเรียนรู้ร่วมกันในทางปฏิบัติ (Interactive learning through action) สังคมจึงจะมีอานุภาพมากกว่าการใช้พละการและธนาอานุภาพในการแก้ปัญหาสังคมที่ยาก ๆ และซับซ้อนอย่างในปัจจุบัน

ดังนั้น ประชาสังคม จึงหมายถึงการรวมกลุ่มกันกระทำการใดๆ ที่มุ่งเน้นประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยอาศัยกระบวนการทางปัญญา การร่วมกันคิด และผนวกเรื่องศีลธรรมจรรยาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทั้งนี้ประชาสังคมจะเกิดขึ้นได้ต้องเริ่มจากการมีพลเมืองที่มีวิถี

ประชาธิปไตยก่อน พลเมืองจึงจะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการกระทำกิจการต่างๆเพื่อเป็นประโยชน์ต่อประเทศได้ อันจะนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองทางการเมืองและการปกครองตนเองได้

4.2.4 การเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) ด้านการคิด

การเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) ทางสังคมด้วยการให้ประชาชนใช้ความรู้เป็นตัวขับเคลื่อนกระบวนการทางสังคม ที่มองว่าการให้ความรู้หรือการให้การศึกษาที่จะนำพาผู้เรียนรู้ไปสู่อิสรภาพทางความคิด ต้องเกิดจากการคิดไตร่ตรองก่อนลงมือทำมากกว่า “การคล้อยตามระบบ” และ “การยอมรับโดยปริยาย” และลงมือปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง หรือเกิดอิสรภาพทางความคิด สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นในพลเมืองในระบบประชาธิปไตย โดยบุคคลที่มีลักษณะของผู้ที่สามารถคิดวิพากษ์หรือคิดอย่างมีวิจารณญาณได้นั้น ควรมีลักษณะดังนี้ (กรมวิชาการ, 2542)

1) ด้านการระบุประเด็นสำคัญ บุคคลควรมีการแสดงออกดังต่อไปนี้

(1) ตระหนักถึงความสำคัญของการระบุหรือกำหนดความหมายของคำที่

ชัดเจน

(2) ระบุหรือกำหนดประเด็นปัญหาที่ชัดเจนได้

2) ด้านการรวบรวมข้อมูล บุคคลควรมีการแสดงออกดังต่อไปนี้

(1) สังเกตปรากฏการณ์ต่างๆด้วยความเป็นปรนัย

(2) วินิจฉัย ตัดสินการรายงานการสังเกตได้

(3) เลือกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาและรู้จักหาข้อมูลที่ต้องการ

ชัดเจนมากขึ้น

3) ด้านการพิจารณาความน่าเชื่อถือของข้อมูล บุคคลควรมีการแสดงออก

ดังต่อไปนี้

(1) เห็นความสำคัญของความรู้ที่เชื่อถือได้ ไม่ใช่การเดาในการ

หาข้อเท็จจริง

(2) แสดงถึงข้อจำกัดของข้อมูลได้

ดังต่อไปนี้

4) ด้านการแยกแยะความแตกต่างของข้อมูล บุคคลควรมีการแสดงออก

- (1) จำแนกความแตกต่าง และ ประเภทของข้อมูลได้
- (2) ชี้ให้เห็นแนวคิดที่ซ่อนอยู่เบื้องหลัง ข้อตกลงเบื้องต้นได้

5) ด้านการตั้งสมมติฐาน บุคคลควรมีการแสดงออกดังต่อไปนี้

- (1) ให้ความสำคัญกับการตั้งสมมติฐานในการแก้ปัญหา
- (2) มองทางเลือกไว้หลายๆทาง

6) ด้านการลงข้อสรุปโดยการ ใช้เหตุผลแบบอุปนัยและนิรนัย บุคคล ควรมีการแสดงออกดังต่อไปนี้

- (1) มีความรู้ทันสมัย ใจกว้าง แสวงหาเหตุผลอยู่เสมอ
- (2) ตัดสินใจสรุปเมื่อมีเหตุผลพอเพียง
- (3) สรุปจากข้อมูลที่ให้ไว้ได้อย่างถูกต้อง สมเหตุสมผล
- (4) มีความสามารถในการใช้เหตุผลและใช้คำถามในการอธิบายได้
- (5) มีความสามารถในการสังเกต ควบคุม แก้ไขกระบวนการคิดของตน
- (6) สามารถคิดอย่างมีเหตุผลจากข้อมูลที่มีอยู่ แล้วสรุปเป็นประโยชน์ประเด็นหรือ

กฎเกณฑ์ได้

7) ด้านการประเมินผล บุคคลควรมีการแสดงออกดังต่อไปนี้

- (1) ยืนยันข้อสรุป เมื่อมีหลักฐานและเหตุผลพอเพียง
- (2) พิจารณาข้อสรุปใหม่ เมื่อมีหลักฐานหรือเหตุผลเพิ่มเติม

หากบุคคลกลายเป็นพลเมืองที่มีการคิดวิพากษ์หรือคิดอย่างมีวิจารณญาณได้ ก็จะทำให้เกิดวิถีประชาธิปไตยได้เช่นกัน การคิดที่ตามมาด้วยการลงมือกระทำจะนำไปสู่ความ

อิสระ ปราศจากการครอบงำได้ อันเป็นการเสริมสร้างพลังอำนาจ(Empowerment)ให้กับประชาชน ด้วยการศึกษ เพื่อพัฒนาระบบประชาธิปไตยในประเทศไทย

ดังที่ทราบกันดีแล้วในความสำคัญของปัญหาว่า การศึกษามีส่วนสำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตย เพราะประชาธิปไตยจะมีคุณภาพย่อมเกิดมาจากประชาชนที่มีคุณภาพ พฤติกรรมต่างๆของประชาชนที่สะท้อนออกมาในปัจจุบันอันนำไปสู่ความขัดแย้งต่างๆหากพิจารณาถึงที่มาจะพบว่าเกิดจาก “ความคิด” ที่แตกต่างหลากหลาย อันนำไปสู่ “ความเชื่อ” ใน “ความรู้” คนละชุดกัน หากเราสามารถพัฒนาความคิดให้นำไปสู่พฤติกรรมหรือวิถีที่ยอมรับ ในความแตกต่างของความเชื่อ และวิพากษ์วิเคราะห์ความรู้ก่อนจะนำไปสู่ความเชื่อและการกระทำ ก็จะสามารถแก้ปัญหาคความขัดแย้งในปัจจุบันและเป็นการป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นตามมาในอนาคตได้ด้วย ดังนั้น การเสริมสร้างพลังอำนาจทางการคิดให้กับประชาชนจึงเป็นสิ่งที่ควรกระทำเป็นอย่างยิ่ง

4.2.5 จิตสำนึกแห่งคุณธรรม

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2549) มองว่าประเทศไทยควรรื้อหลักการปกครองด้วยแนวคิด “ธรรมรัฐ” และ “ธรรมาธิปไตย” โดยมองว่าทางออกของการปฏิรูปทางการเมืองด้วยแนวคิดนี้จะเป็นหลักการปกครองโดยธรรม เพื่อความเป็นธรรม อันสอดคล้องกับความต้องการของสังคมไทยและเป็นพัฒนาการที่ยกระดับจากสังคมการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้เห็นชัดเจนว่า “ประชาธิปไตยเกี่ยวเนื่องกันกับธรรมะ จะขาดเสียไม่ได้ เพราะถ้าขาดธรรมะแล้ว โลกไปไม่รอด โลกจะเต็มไปด้วยปัญหา” และระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนเป็นใหญ่ นั้นเกิดขึ้นไม่ได้จริง และ ถ้า “ประชาชนเป็นใหญ่ ประชาชนเหล่านั้นก็มีสิทธิที่จะทำอะไรตามความต้องการของตน มันก็เลยเป็นประชาธิปไตย แห่งความเห็นแก่ตัว ใจหรือไม่ใช่ลองคิดดูให้ดีเถอะ ...มันเป็นประชาธิปไตยแห่งการเห็นแก่ตัว มันก็เป็นประชาธิปไตยแห่งการขี้แยง ใจหรือไม่ใช่? เพราะถ้าเห็นแก่ตัวแล้วมันต้องขี้แยง มันจึงเขยิบขึ้นเป็นอันดับที่สอง ว่ามันเป็นประชาธิปไตยแห่งการขี้แยง มีสิทธิที่จะขี้แยง ขี้แยง โดยทุกอย่างทุกทาง ขี้แยงซึ่งหน้า มีใครยวสาวได้สาวเอา”

ท่านพุทธทาสยังกล่าวซ้ำในลักษณะเดิมในหนังสือชื่อ การเมืองคืออะไร?

หนทางรอดของมนุษยชาติคือธรรมิกสังคมนิยม (2549) ว่า ไม่มีรัฐธรรมนูญฉบับไหนของประเทศไหนที่สามารถป้องกันความเห็นแก่ตัวโดยส่วนตัวของประชาชนแต่ละคนได้ แม้แต่กฎหมายก็ยังทำไม่ได้ เนื้อแท้ของประชาธิปไตยจึงเป็นประชาธิปไตยคือประโยชน์เป็นใหญ่ พรรคการเมืองใน

ระบบนี้ก็เป็นพรรค ประชาธิปไตยคือมีพรรคการเมืองเป็นใหญ่ เหตุนี้ ประชาธิปไตยที่บริสุทธิ์ หรือตามหลักแห่งพุทธศาสนา ต้องขึ้นอยู่กับธรรมะเป็นใหญ่ เรียกว่า ธรรมาธิปไตย สังคมจึงจะดีงามและอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ธรรมาธิปไตยเป็นประชาธิปไตยที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ เพราะ “การเมืองที่ปราศจากหลักธรรมทางศาสนาเป็นเรื่องของความ โสมม” และ “ต้องนำศาสนาจักรไปสถาปนาไว้ในการเมืองด้วย” (มหาตมะ คานธี อ้างถึงใน ว.วชิรเมธี, วุฒิพงษ์ เปรียบจริยวัฒน์ และอัญชลีพร กุสุมภ์, 2550) ธรรมาธิปไตย จึงเป็นระบอบการ ปกครองสูงสุด ซึ่งสร้างสำนึกมนุษย์ให้อยู่ร่วมกันอย่างไม่เอาัดเอาเปรียบ เห็นแก่ประโยชน์ตน เป็นระบบที่ทุกคนเสียสละให้แก่กัน เมื่อจิตสำนึกสูงสุด การปกครองก็เกิดขึ้น นั่นคือ ไม่มีการ ปกครอง หรือไว้การถูกปกครอง นี่เป็นปรัชญาหรืออุดมคติถ้าเกิดของตะวันออก (ยุค ศรีอาริยะ, 2552)

การพัฒนาระบอบการปกครองไปสู่เป้าหมายธรรมาธิปไตยที่สูงที่สุด จำเป็นต้อง อาศัยทางผ่าน ต้องอาศัยจุดเริ่มต้นในการสร้างสำนึกด้วยการปฏิบัติจริงในสังคมอยู่ตลอดเวลา เมื่อ ประชาธิปไตยเสรีนิยมพัฒนาไปสู่ความเห็นแก่ตัวเห็นแก่ได้ของพรรคการเมือง หรือบุคคลที่มี อำนาจทุน เป็นใหญ่ในการซื้อเสียง เป็นระบอบแห่งการแก่งแย่งกันเป็นใหญ่ (ประเวศ วะสี, 2550) ความเป็นธรรมย่อมเกิดขึ้นไม่ได้จากภาวะเช่นนี้ พร้อม ๆ กับจิตสำนึกที่เที่ยงธรรม เป็นแบบอย่างที่ดีย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นแก่พรรคการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยม

ดังนั้น สังคมไทยจำเป็นต้องมีจุดเริ่มต้นในการถ่วงดุลอำนาจพรรคการเมือง สร้างคุณธรรมในการปกครองตนเอง ด้วยการสร้างสำนึกให้กับหน่วยการปกครองที่เล็กที่สุดของ สังคม ได้แก่ คน และชุมชน เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างประชาธิปไตยที่เข้มแข็งต่อไป ซึ่งใน มุมมองของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2541) มองว่าธรรมาภิบาล หรือ Good Governance นั้นไม่ เพียงพอต่อการเป็นประชาธิปไตย แต่ประชาธิปไตยที่แท้ต้องมาจากการปกครองโดยประชาชน เป็นการปกครองตนเองและการปกครองกันเอง เพราะหากใช้มุมมองธรรมาภิบาลอธิบาย ทางออกจะเห็นว่าเป็นการแก้ไขด้วยระบบการปกครองโดยชนชั้นปกครองมิใช่การแก้ปัญหาที่ชน ชั้นที่ถูกปกครองหรือมวลชน การแก้ไขปัญหาจึงขึ้นอยู่กับความสามารถและประสิทธิภาพของรัฐ มากกว่าของประชาชน ซึ่งการปกครองในระบอบประชาธิปไตยนั้นมิได้หมายความว่าอย่างนั้น หัวใจ ของประชาธิปไตยอยู่ที่การปกครองโดยประชาชน ซึ่งเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรี มีศักยภาพ มีคุณภาพ

พอที่จะปกครองกันเองได้ และการจะประพฤติตามหลักการนี้ได้ต้องส่งเสริมให้ประชาชนและชุมชนมีพลังอำนาจ (Empowerment) ที่จะปกครองกันเองได้อย่างแท้จริง

พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยควรมีจิตใจที่เป็นประชาธิปไตย และหากจะเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นเท่าไร ก็ควรจะเร่งส่งเสริมให้ประชาชนมีจริยธรรมทางศาสนา มากขึ้นเท่านั้น

สรุปได้ว่า จิตสำนึกแห่งคุณธรรมสามารถนำไปสู่ประชาธิปไตยที่เข้มแข็งได้ด้วยแนวคิด 3 แบบ คือ

1) แนวคิดธรรมรัฐ (Good Governance) ที่ว่าด้วยการปกครองของรัฐที่เป็นธรรม เน้นใช้หลักธรรมเป็นหลักในการปกครอง หลักประชาธิปไตยที่ดีจึงควรหันมายึดเอาธรรมะเป็นเป้าหมาย เป็นวิธีการ และวิถีคิด ผลที่เกิดขึ้นคือ ประชาชนจะมีความสุขสงบและสังคมเกิดความ เป็นธรรม (ประเวศ วะสี, 2550 ; พิทยา ว่องกุล, 2542;ธีรยุทธ บุญมี, 2547 และอมรา พงศาพิชญ์ อ้างถึงใน พิทยา ว่องกุล, 2542)

2) แนวคิดธรรมาธิปไตย ที่มองว่าการเมืองกับธรรมะไม่ควรแยกออกจากกัน การเมืองที่พัฒนาตามแบบตะวันตกนั้นเน้นความเป็นปัจเจก และส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัว ขณะที่การเมืองตามแบบตะวันออกนั้นเน้นความร่วมมือของกลุ่มคน และส่งเสริมให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม (พุทธทาสภิกขุ, 2549; ยุค ศรีอาริยะ, 2552 และมหาตมะ คานธี อ้างถึงใน ว.วชิระเมธี, วุฒิพงษ์ เปรียบจริยวัฒน์ และอัญชลีพร กุสุมภ์, 2550)

3) แนวคิดการพึ่งพาตนเองและการปกครองตนเอง ที่มองว่าธรรมรัฐนั้นส่งเสริมให้รัฐกระทำการเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย และรัฐเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนความเป็นประชาธิปไตยที่ดี แต่ในความเป็นจริง ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน ประชาชนจึงควรมีสติที่จะได้ปกครองกันเอง เพื่อนำไปสู่ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมและนำไปสู่สังคมเข้มแข็งต่อไป โดยเริ่มจากการสร้างคุณธรรมในการปกครองตนเองจากจุดที่เล็กที่สุดก่อน นั่นคือ คนและชุมชนนั่นเอง (ชยอนันต์ สมุทวณิช, 2541)

การสร้างจิตสำนึกแห่งคุณธรรมจึงสามารถกระทำได้หลายแบบ แต่ทุกวิธีนั้นล้วนมีเป้าหมายมุ่งไปที่การใช้หลักธรรมผนวกกับการปกครองแบบประชาธิปไตยเพื่อนำไปสู่สังคม

ที่สงบสุข ที่ผู้คนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ พึ่งพาอาศัยกัน คำนึงถึงผลประโยชน์ของสังคมหรือส่วนรวมมากกว่าส่วนตนและใช้หลักธรรมในการดำรงชีวิต เป็นต้น

4.2.6 วัฒนธรรมทางการเมือง

การเรียนรู้วัฒนธรรมทางการเมืองจึงเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย ซึ่งจะตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนในการรับรู้ข่าวสารและมีส่วนร่วมทางการเมืองภายใต้สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญได้อย่างเต็มที่ จะก่อให้เกิดประชาชนที่มีคุณภาพ รู้เท่าทันทางการเมือง ร่วมตรวจสอบการทำงานของตัวแทนและแสดงจุดยืนในความคิดเห็นบนฐานปัญญา ซึ่งจะก่อให้เกิดประชาธิปไตยแบบเข้มข้นอันนำมาซึ่งประชาสังคม (Civil Society) ที่เข้มแข็ง ผู้คนอดทนต่อความแตกต่างหลากหลายและอยู่ร่วมกันอย่างสันติภายใต้หลักการเสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพได้ (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร, 2545) นอกจากนี้การปฏิรูปการเมืองด้วยวัฒนธรรมทางการเมืองจึงจะทำให้การเมืองที่เป็นเรื่องยาก เข้าใจยาก เข้าถึงยาก มีส่วนร่วมยาก กลายเป็นเรื่องที่ย่อย เข้าใจง่าย เข้าถึงและมีส่วนร่วมได้ง่าย เป็นการทำให้วิถีชีวิตของประชาชนกับการเมืองไม่แปลกแยกจากกัน หากแต่ประสานสนิทแนบแน่นกัน (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2541: 498)

วัฒนธรรมประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่เรียนรู้กันได้ด้วยพฤติกรรม จิตใจและปัญญา ผ่านการทำงานร่วมกันภายใต้ขอบเขตของแนวคิด 1) คารวธรรม คือการเคารพในความแตกต่างหลากหลาย และเคารพในสิทธิและหน้าที่ของผู้อื่น 2) สามัคคีธรรม คือ การร่วมมือร่วมใจกันทำงานตามหน้าที่เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม และ 3) ปัญญาธรรม คือ การคิด การพูด การกระทำ และการแก้ไขปัญหาคด้วยหลักเหตุผล นอกจากนี้ประชาธิปไตยที่เป็นวิถีชีวิตยังประกอบไปด้วยการให้ความสำคัญกับวิธีการ บนความสมัครใจและความเสมอภาค

การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทางการเมืองของไทยที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นแบบอำนาจนิยมมาสู่ความเป็นประชาธิปไตยนั้นสามารถทำได้ ด้วยการค่อยๆ ให้พลเมืองได้ซึมซับวิถีประชาธิปไตยในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ต้องอาศัยเวลาและความอดทน และช่วงที่มีการปรับเปลี่ยนอาจมีความขัดแย้งเกิดขึ้นได้ เพราะวัฒนธรรมหลักของสังคมกับวัฒนธรรมใหม่ที่ได้รับการขัดเกลาอาจแตกต่างและขัดแย้งกัน แต่ถ้าเราเชื่อว่าทุกอย่างสามารถเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่าได้ ก็สามารถเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทางการเมืองได้เช่นกัน

4.2.7 สังคมภาพหรือชุมชนเข้มแข็ง : กระบวนการกลุ่มที่นำไปสู่ประชาธิปไตยที่ยั่งยืน

ในกระบวนการสังคมเข้มแข็งจะมีผู้นำตามธรรมชาติบังเกิด (emerge) ขึ้นจำนวนมาก ผู้นำตามธรรมชาติจะมีคุณภาพมากกว่าผู้นำโดยการเลือกตั้งหรือโดยการแต่งตั้ง ผู้นำตามธรรมชาติเหล่านี้จะช่วยให้การเมืองมีคุณภาพมากขึ้น (ประเวศ วะสี, 2550)

การจะสร้างประชาธิปไตยต้องอาศัยชุมชน สังคม เข้ามาเชื่อมโยงและหลอมรวมกับวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ซึ่งการจะใช้วิธีการแบบประชาธิปไตยในการดำเนินงานจะช่วยให้กิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ทุกคนจะทำงานด้วยความเต็มใจ มีความภูมิใจในผลงานที่ได้รับ การทำงานแบบนี้จึงมีลักษณะเหมือน “กระบวนการกลุ่ม” (Group Process) ซึ่งจะมีลำดับขั้นที่ต่อเนื่องกันดังนี้

1) การคิดและการอภิปรายร่วมกัน (Group Thinking and Discussion) ได้แก่ การเสนอความคิดและความเห็นต่าง ๆ ให้ที่ประชุมพิจารณาว่าจะทำกิจกรรมหรือโครงการอะไร มีการแสดงความคิดเห็นร่วมกัน และอภิปรายถึงข้อดีข้อเสียต่าง ๆ เมื่อที่ประชุมตกลงให้ความเห็นชอบแล้ว ก็ให้ถือเป็นมติของกลุ่มเพื่อให้ทุกคนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของในงานนั้น มิใช่ถือว่าเป็นความคิดของผู้ที่เสนอขึ้นมาเพียงคนเดียว

2) การวางแผนร่วมกัน (Group Planning) ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ทุกคนได้รับรู้และวางแผนงานร่วมกัน เพื่อให้ทุกฝ่ายเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องและรับรู้บทบาทหน้าที่ของตนอย่างชัดเจน โครงการใดก็ตามที่กำหนดขึ้นโดยบุคคลเพียงคนเดียวหรือสองสามคน โดยที่ผู้ร่วมงานอื่น ๆ ไม่มีส่วนรู้เห็นหรือเกี่ยวข้องก็อาจทำให้งานนั้นประสบความสำเร็จได้ เพราะแต่ละฝ่ายขาดความเข้าใจซึ่งกันและกัน

3) การตัดสินใจหาร่วมกัน (Group Decision) ได้แก่ การร่วมกันพิจารณาหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งก่อนการทำงานและในระหว่างที่โครงการกำลังดำเนินการ ทุกคนช่วยกันคิดและตัดสินใจจะช่วยให้เกิดความรอบคอบในการแก้ปัญหา ช่วยให้เกิดความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งจะทำงานดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

4) การดำเนินงานร่วมกัน (Group Action) โดยยึดถือหลักความเสมอภาค ไม่มีใครถือว่าตนเองเป็นใหญ่ บรรยากาศการทำงานที่กันเองและเท่าเทียมกัน ช่วยให้เกิดความสนุกสนาน ความมานะอดทน ตรงกันข้ามกับการใช้อำนาจสั่งการซึ่งทำให้เกิดความท้อแท้และเบื่อหน่าย

5) การประเมินผลร่วมกัน (Group Evaluation) เพื่อให้ทุกฝ่ายได้รับความก้าวหน้าของโครงการ และผลดีผลเสียหรืออุปสรรคในการทำงานซึ่งจะต้องแก้ไขหรือรับผิดชอบร่วมกัน

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539) ยังได้กล่าวถึงรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่นำไปสู่ชุมชนเข้มแข็งไว้ 4 ประการ คือ

1) มีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม ซึ่งการเรียนรู้ของบุคคลเกิดจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหา และหาข้อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหา ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง “กระบวนการกลุ่มเป็นการยอมรับความเท่าเทียมของคนในกลุ่มที่มาเรียนรู้ร่วมกัน” ก่อให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมองและทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้

2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง ผ่านกระบวนการคิด ทำ ทบทวน วิเคราะห์ และทำ (Plan-Do-Check-Act)

3) เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง และเป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจริง เป็นการแก้ปัญหาที่เห็นเป็นรูปธรรม เมื่อชุมชนสามารถช่วยกันแก้ปัญหาจะทำให้มั่นใจในศักยภาพของตนเอง กล้าที่จะริเริ่ม คิดค้นหาทางเรียนรู้เพิ่มเติมเพื่อพัฒนาชุมชนให้ดีขึ้น ซึ่งเอื้อต่อการพัฒนากระบวนการคิดด้วย

4) เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเครือข่าย

ชุมชนที่มีพลังในการเรียนรู้สูงจึงประกอบไปด้วย การรวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำนั้น ฉะนั้น ในความเป็นชุมชน สังคมหรือ “สังคมเข้มแข็ง” จึงไม่ใช่รวมตัวกันเฉย ๆ แต่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันในทางปฏิบัติ (Interactive Learning Through Action) หรือเกิดกระบวนการทางปัญญาใน “สังคมเข้มแข็ง” มีปัญญานุกภาพรวมอยู่ด้วย และใช้การเรียนรู้ที่ทรงพลังที่สุดคือ “การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ” (ประเวศ วะสี, 2550)

ปัจจุบันประชานิยมและบริโคนิยมทำให้ชุมชนและสังคมอ่อนแอลง คนมีความเห็นแก่ตัวและเน้นความเป็นปัจเจกชนมากขึ้น จนล้มเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มและ

ชุมชนแบบที่เคยมี กอปรกับ รัฐก็มีนโยบายที่ส่งเสริมให้คนมีแนวคิดบริโคนิยมมากขึ้น ซึ่งเป็นผลให้คนต้องพึ่งพาและตอบสนองต่อนโยบายประชานิยมของรัฐอีกต่อหนึ่ง จัดเป็นความสัมพันธ์ที่ส่งผลถึงกันและกัน หากคนในสังคมสามารถพึ่งพาตนเองได้ก็จะสามารถหลุดพ้นจากกระบวนการดังกล่าวที่แฝงมากับประชาธิปไตยแบบตัวแทนได้

ทั้งนี้ วิธีการหลุดพ้นจากกระบวนการดังกล่าวอาจต้องใช้ประชาธิปไตยโดยตรงหรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งสามารถพัฒนาได้ด้วยกระบวนการกลุ่มที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเข้มแข็ง ที่มุ่งเน้นการทำงานร่วมกันด้วยการรวมคน รวมใจ ร่วมคิด และร่วมกันลงมือทำ อันจะนำไปสู่กระบวนการทางสังคมที่คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในกิจการของส่วนรวมอย่างแท้จริง หรืออาจเรียกว่ากระบวนการเป็นสังคมนานภาพหรือ ชุมชนาธิปไตยก็ได้ (ประเวศ วะสี, 2550 และพิทยา ว่องกุล, 2542)

โดยสรุปแล้ว มีนักคิดทฤษฎีหลายท่านได้เสนอกระบวนการส่งเสริมวิถีประชาธิปไตยผ่านแนวทางที่หลากหลาย อาทิ พลเมืองในวิถีประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมทางการเมือง ประชาสังคม การเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) ด้านการคิด จิตสำนึกแห่งคุณธรรม วัฒนธรรมทางการเมือง และสังคมนานภาพหรือชุมชนเข้มแข็ง : กระบวนการกลุ่มที่นำไปสู่ประชาธิปไตยที่ยั่งยืน หากนำมาผสมองค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตย 3 ด้าน คือ ปัญญา จิตใจ พฤติกรรม ดังตารางต่อไปนี้ ตารางที่ 4 กระบวนการส่งเสริมวิถีประชาธิปไตยทั้งปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม

แนวคิด	องค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตย		
	ปัญญา	จิตใจ	พฤติกรรม
1) พลเมืองในวิถีประชาธิปไตย	/		
2) การมีส่วนร่วมทางการเมือง			/
3) ประชาสังคม			/

แนวคิด	องค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตย		
	ปัญหา	จิตใจ	พฤติกรรม
4)การเสริมพลังอำนาจด้านการคิด	/		
5)จิตสำนึกแห่งคุณธรรม		/	
6)วัฒนธรรมทางการเมือง	/	/	/
7)สังคมานุภาพหรือชุมชนเข้มแข็ง	/	/	/

องค์ประกอบวิถีประชาธิปไตยทั้ง 3 ด้าน คือ ปัญหา จิตใจ และพฤติกรรม เมื่อนำมาพินิจเทียบกับข้อเสนอกระบวนการส่งเสริมวิถีประชาธิปไตยผ่านแนวทางที่หลากหลาย สามารถแสดงรายละเอียดได้ดังนี้

1.การมีส่วนร่วมทางการเมือง ประชาสังคม วัฒนธรรมทางการเมือง และสังคมานุภาพหรือชุมชนเข้มแข็ง สิ่งเหล่านี้พัฒนาผ่านพฤติกรรมที่สะท้อนผ่านกระบวนการกลุ่ม ที่อาศัยการทำงานร่วมกัน ร่วมแรงกันสร้างสรรค์งาน เพื่อให้ประโยชน์ส่วนรวมสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ หากสามารถพัฒนาตามข้อเสนอแนะเหล่านี้ได้ก็จะสามารถพัฒนาองค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตยด้านพฤติกรรมได้

2.จิตสำนึกแห่งคุณธรรม วัฒนธรรมทางการเมือง และสังคมานุภาพหรือชุมชนเข้มแข็ง สิ่งเหล่านี้พัฒนาผ่านจิตใจ และจิตสำนึก โดยเน้นที่การร่วมใจกันประกอบกิจการงานเพื่อส่วนร่วม และเคารพในความแตกต่างหลากหลาย อดทน อดกลั้น เพื่อให้งานลุล่วง หากพัฒนาสิ่งเหล่านี้ได้จะพัฒนาองค์ประกอบวิถีประชาธิปไตยด้านจิตใจได้

3.การเสริมพลังอำนาจด้านการคิด พลเมืองในวิถีประชาธิปไตย วัฒนธรรมทางการเมือง และสังคมานุภาพหรือชุมชนเข้มแข็ง สิ่งเหล่านี้พัฒนาผ่านกระบวนการทางปัญญา ด้วยการพัฒนาการคิด ให้เกิดการคิดวิเคราะห์อย่างมีระบบ ใช้หลักเหตุและผลมากกว่าอารมณ์ สิ่งเหล่านี้จะพัฒนาองค์ประกอบวิถีประชาธิปไตยด้านปัญญาได้

จึงอาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาในวิถีประชาธิปไตยสามารถกระทำได้โดยการพัฒนาผ่านกิจกรรมที่อาศัยกระบวนการกลุ่มที่พัฒนาการคิดและจิตสำนึกเพื่อทำให้เกิดวิถีประชาธิปไตยขึ้น ซึ่งผู้วิจัยจะขอกล่าวรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

5.การพัฒนาวิถีประชาธิปไตยด้านความรู้/ปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม

จากแนวคิดในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยมีนักคิดเสนอแนวคิดในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยไว้ 7 ลักษณะ คือ พลเมืองในวิถีประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมทางการเมือง ประชาสังคม การเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) ด้านการคิด จิตสำนึกแห่งคุณธรรม วัฒนธรรมทางการเมือง และสังคมนานาชาติหรือชุมชนเข้มแข็ง : กระบวนการกลุ่มที่นำไปสู่ประชาธิปไตยที่ยั่งยืนเมื่อนำ 7 ลักษณะ เมื่อนำมาจัดกลุ่มตามองค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตย 3 ด้าน คือ ความรู้/ปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม สามารถพัฒนาแต่ละด้านได้ดังนี้

5.1 การพัฒนาความรู้/ปัญญาผ่านการคิด

ในการพัฒนาปัญญาของผู้เรียนรู้เพื่อสร้างวิถีประชาธิปไตยนั้น เน้นการพัฒนาการคิดเป็นหลัก โดยปัญหาของการจัดกระบวนการเรียนรู้ของผู้จัดที่ส่งผลต่อการคิดของเยาวชนนั้นพบได้จากงานวิจัยเรื่อง การศึกษาเพื่อพัฒนาต้นแบบของกิจกรรมเพื่อการปลูกฝังทัศนคติและวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยสำหรับชุมชนประชาธิปไตยในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา (เอกศักดิ์ ยุทธะนันท์, 2547) พบว่ารัฐไทยรองความเป็นใหญ่ด้วยการใช้ระบบการศึกษาและประชาสัมพันธสร้างเสริมเข้มแข็งให้กับจิตสำนึกแบบอุปถัมภ์และอำนาจนิยม ผ่านลัทธิชาตินิยมโดยผลักดันให้ครูและผู้ปกครองมีบุคลิกแบบอำนาจนิยม ใช้อำนาจในการควบคุมพฤติกรรมและวางแนวทางการดำเนินชีวิตแก่เยาวชนอย่างเบ็ดเสร็จ “ไม่เปิดโอกาสให้เยาวชนไทยมีเสรีภาพที่จะคิดเรียนรู้ และแสวงหาความหมายของชีวิตและสิ่งต่างๆด้วยตนเอง ทำให้เยาวชนไทยส่วนใหญ่อ่อนแอทางความคิดและมีบุคลิกภาพแบบอำนาจนิยมเช่นเดียวกับผู้ใหญ่” หากเราสามารถพัฒนาการคิดได้ ก็จะสามารถพัฒนาวิถีประชาธิปไตยได้เช่นเดียวกัน ทั้งนี้มีผู้เสนอทฤษฎะที่เกี่ยวข้องกับการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาการคิดไว้อย่างหลากหลายดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

พระธรรมปิฎก (อังกถึงใน ทิสนา แคมมณี และคณะ, 2544: 83) ได้กล่าวไว้ว่า “กระบวนการคิดเป็น เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ ฝึกฝนได้ โดยกระบวนการที่เรียกว่า การศึกษา” ซึ่งเชดศักดิ์ โหมวาสินธุ์ (อังกถึงใน สิริกาญจน์ โกสุมภ์ และดารณี คำวังนัง, 2549: 14) ได้สรุปแนวทางการวิจัยและทดลองเพื่อพัฒนาการคิดไว้ 3 แนวทาง คือ

1) การสอนเพื่อให้เกิดความคิด (Teaching for Thinking) เป็นการสอนที่เน้นเนื้อหาวิชาการ โดยมี การปรับเปลี่ยนเพื่อเพิ่มความสามารถในการคิดให้แก่เด็ก

2) การสอนการคิด (Teaching of Thinking) เป็นการสอนที่เน้นเกี่ยวกับกระบวนการทาง สมองที่นำมาใช้ในการคิด โดยเฉพาะการปลูกฝังทักษะการคิดโดยตรง ไม่เกี่ยวกับเนื้อหาวิชาเรียน

3) การสอนเกี่ยวกับการคิด (Teaching about Thinking) เป็นการสอนที่เน้นการใช้ทักษะ การคิดเป็นเนื้อหาสาระของการสอน โดยการช่วยเหลือให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ และเข้าใจกระบวนการ คิดของตนเอง สามารถควบคุม ตรวจสอบความรู้ของตนเองได้

เพียเจต์ (ทิสนา แคมมณี, 2547) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ที่เป็นขั้นปฏิบัติการคิดด้วย รูปธรรมว่าเป็นขั้นตอนที่เริ่มขึ้นตั้งแต่อายุ 7-12 ปี โดยมองว่าเด็กสามารถคิดเหตุและผลที่เกี่ยวข้อง กับปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นได้ ขั้นนี้เด็กจะเรียนรู้และพัฒนาการคิดด้วยรูปธรรมจากการยึดตนเอง เป็นศูนย์กลางไปสู่อำนาจที่จะเข้าใจแนวคิดทางสังคมนรอบตัว และรู้ว่าผู้อื่นคิดอย่างไร ขณะที่ได้วัย 11 ปี จนถึงผู้ใหญ่เป็นช่วงที่เด็กมีความสามารถในการคิดเพิ่มขึ้น จะสามารถ จินตนาการเงื่อนไขของอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเชื่อมโยงกันได้ แต่การคิดจะพัฒนาในลักษณะที่ เป็นผู้ใหญ่มากขึ้นในวัยเลย 20 ปีขึ้นไป

จากการประมวล สังเคราะห์ข้อมูล องค์ความรู้เกี่ยวกับการคิด ของทิสนา แคมมณี และ คณะ (2544: 91-92) พบว่า หัวใจของการคิดคือการตั้งเป้าหมายในการคิด หรืออาจเรียกอีกอย่างหนึ่ง ว่า “การคิดให้ถูกทาง” โดยในแต่ละวัยจะมีลักษณะพื้นฐานทางการคิดแตกต่างกัน คือ

1) การคิดระดับพื้นฐาน คือ 1) การคิดคล่อง ให้เกิดความกล้าคิด 2) การคิดหลากหลาย 3) การคิดละเอียดลออ คือการคิดที่ใช้ความรอบคอบมากยิ่งขึ้น และ 4) การคิดให้ชัดเจน คือสามารถ เข้าใจและอธิบายในสิ่งที่ตนเองคิดได้ ทั้งหมดมักเกิดขึ้นในการศึกษาระดับปฐมวัยและ ประถมศึกษา

2) การคิดระดับกลาง คือ 1) การคิดกว้าง คือคิดหลายด้านหลายมุม 2) การคิดลึกซึ้ง คือ เข้าใจถึงสาเหตุที่มาและความสัมพันธ์ต่างๆที่ซับซ้อนและส่งผลให้เกิดผลต่างๆ 3) การคิดไกล คือ ประมวลความรู้ในระดับกว้างและลึกเพื่อทำนายสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และ 4) การคิดอย่างมี เหตุผล โดยใช้หลักคิดแบบนิรนัยและอุปนัย

3) การคิดระดับสูง คือ การคิดที่ต้องมีกระบวนการและขั้นตอนที่มาก และซับซ้อนมาก ขึ้น รวมเรียกว่า “กระบวนการคิด” ซึ่งประกอบด้วยการคิดอย่างมีวิจารณญาณ เป็นต้น

งานวิจัยเรื่องการวิเคราะห์ห่อภิมาณของปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการคิดวิจารณ์ญาณ (วิจัย ยิ้มยวน, 2547) ได้เสนอความจริงจากการสังเคราะห์งานวิจัยจำนวน 57 เล่ม ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2525 – 2547 ว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการคิดวิจารณ์ญาณสูงสุดคือ ปัจจัยด้านการสอน อันประกอบด้วย สื่อการสอน วิธีสอน และ สิ่งแวดล้อมในการเรียนการสอน ขณะเดียวกัน วิธีการสอน และสื่อการสอนส่งผลต่อการคิดวิจารณ์ญาณของผู้เรียนในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษามากกว่าปัจจัยอื่นๆ และการคิดวิจารณ์ญาณส่งผลต่อความสามารถในการแก้ปัญหาของผู้เรียนระดับประถมศึกษาและมัศึกษามากกว่าปัจจัยอื่นๆ จากงานวิจัยจะเห็นได้ว่า หากผู้เรียนขาดความสามารถด้านการคิดก็จะส่งผลต่อการแก้ปัญหาในที่สุด

บรุนเนอร์ (Bruner) (อ้างถึงใน ประพันธ์ศิริ สุเสารัจ, 2551: 296) เสนอไว้ว่า เด็กจะเกิดความคิดได้ต้องเริ่มต้นจากการได้ลงมือทำเสียก่อน การกระทำจะทำให้เด็กค่อยๆเกิดความคิด สร้างจินตนาการเข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ในภายหลัง ซึ่งทฤษฎีการเรียนรู้ แบบสร้างองค์ความรู้ (Constructivism) เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการสำรวจและลงมือปฏิบัติจริงจึงจัดเป็นการสอนที่ทำให้เด็กคิดเป็น โดยสอนเด็กตามแนวทางของเพียเจต์ คือ สอนให้เด็กเป็นนักคิดเชิงนามธรรม คิดในเรื่องที่ซับซ้อน สอนให้เด็กเป็นผู้สร้างองค์ความรู้ทั้งทางกายภาพ ธรรมชาติ และแบบแผนของสังคม และสอนให้เด็ก เป็นผู้ลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งเด็กจะสามารถพัฒนาการคิดด้วยการเชื่อมโยงความหมายของสิ่งต่างๆรอบตัวที่ตนพบเห็นในชีวิตประจำวันได้ (นกนตร ธรรมบวร, 2549)

คุณสมบัติที่อยู่ภายในตัวมนุษย์ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการคิดมีอยู่หลายประการ นวลจิตต์ เขาวีรดิพงษ์ (2544) เสนอคุณสมบัติไว้ 6 ลักษณะ คือ ใจกว้างและเป็นธรรม กระตือรือร้น ใฝ่รู้ ชอบวิเคราะห์และผสมผสาน ขยันต่อสู้อคติตน มั่นใจในตัวเอง และน่านำกราบ ซึ่งลักษณะนิสัยทั้งหมดนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นลักษณะนิสัยที่ต้องสะสมมาเวลาหนึ่ง

การเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิดนั้นมีมากมาย ในหนังสือเรื่อง 19 วิธีจัดการเรียนรู้: เพื่อพัฒนาความรู้และทักษะ (สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ, 2545) ได้เสนอการเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิดไว้ดังนี้

1) การจัดการเรียนรู้แบบอภิปราย คือ มุ่งเน้นให้ผู้เรียนรู้ได้มีโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อหาคำตอบหรือแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยเน้นให้ผู้เรียนรู้ได้มีส่วนร่วมคิดวางแผนและตัดสินใจ

2) การจัดการเรียนรู้แบบแสดงบทบาทสมมติ คือ ผู้สอนกำหนดหัวข้อเรื่อง ปัญหา หรือสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกับสภาพความเป็นจริงแล้วให้ผู้เรียนรู้สวมบทบาทหรือแสดงบทบาทตาม

ความรู้สึกนึกคิดและประสบการณ์ของผู้เรียนเอง หลังจากนั้นจึงอภิปรายเกี่ยวกับการแสดงออกทั้งด้านความรู้และพฤติกรรมของผู้เรียน จัดเป็นการฝึกคิดภายใต้สถานการณ์ที่กำหนด

3) การจัดการเรียนรู้แบบสถานการณ์จำลอง จะคล้ายคลึงกับการจัดการเรียนรู้แบบแสดงบทบาทสมมติ แต่เน้นการคิดแก้ปัญหาและตัดสินใจจากสภาพการณ์ที่ผู้เรียนกำลังเผชิญอยู่ การจัดการเรียนรู้แบบนี้จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการถ่ายโยงความรู้ที่ได้ไปสู่การปฏิบัติจริงในชีวิตจริงได้

4) การจัดการเรียนรู้โดยใช้เกม เพื่อสอนให้ผู้เรียนรู้จักคิดสร้างสรรค์ และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างดำเนินการเล่นเกมภายใต้กฎและกติกา

5) การจัดการเรียนรู้ที่เน้นกระบวนการ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียน “วิธีการเรียนรู้” อย่างเป็นขั้นตอนหรือเป็นกระบวนการ โดยให้ผู้เรียนเป็นผู้คิด ผู้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ฝึกฝนจนเกิดทักษะและนำไปใช้ได้โดยอัตโนมัติในสถานการณ์จริง

6) การจัดการเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่ม คล้ายคลึงกับแบบที่เน้นกระบวนการโดยให้สมาชิกในกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติจริง และผู้สอนมีหน้าที่สนับสนุนให้ผู้เรียนสามารถคิดวิเคราะห์ได้

7) การจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือ คือ เน้นการทำงานร่วมกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็นช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รับผิดชอบร่วมกันทั้งในส่วนตนและส่วนรวม

ขณะที่งานวิจัยต่างๆ ได้มีความพยายามจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาการคิด ไว้แตกต่างกันหลากหลายกันไป อาทิ งานวิจัยของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำพูน เขต 1 (2548) พบว่าเมื่อพัฒนาความรู้ความเข้าใจในเรื่องการพัฒนาผู้เรียนให้มีการคิดอย่างเป็นระบบให้กับครูและให้ครูนำสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปพัฒนาผู้เรียนระหว่างจัดการเรียนรู้พบว่า ตลอดปีครูจัดการเรียนรู้โดยใช้กระบวนการคิดวิเคราะห์มากที่สุด ในความคิดเห็นของครูพบว่าเด็กนักเรียนมีพัฒนาการด้านการคิดที่เป็นระบบมากขึ้น สร้างผลงานได้อย่างสร้างสรรค์ และนำประสบการณ์ที่ได้รับการพัฒนาไปพัฒนาตนเองด้านการเรียนและการดำรงชีวิตประจำวันด้วย ขณะที่ผู้เรียนเองก็รู้สึกว่าคุณเองมีการคิดที่เป็นระบบขึ้น ส่วนครูโรงเรียนวัดกู่คำ (สำนักงานชุดโครงการวิจัยและพัฒนาเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ทั้งโรงเรียน, 2547ข) ก็ใช้กระบวนการคิดวิเคราะห์ในการพัฒนาผู้เรียนเช่นกัน และพบว่านักเรียนมีความสามารถด้านการคิดเพิ่มขึ้น และ อรพิน คำเที่ยง (2550) ได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้การคิดเชิงวิเคราะห์แก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 พบว่า นักเรียนที่เรียนรู้ด้วยกระบวนการคิดเชิงวิเคราะห์มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่าห้องที่เรียนแบบปกติ และยังมีความสามารถในการคิดวิเคราะห์สูงกว่าด้วย ขณะที่ จำเรียง ยศบุญเรือง (2550) ได้ใช้เทคนิคโพว์ ดับเบิลยู วัน เอช

ในการพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์วรรณคดีให้กับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 พบว่านักเรียนสามารถคิดวิเคราะห์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถตั้งคำถามและตอบคำถามโดยใช้เทคนิคนี้ได้ และมีผลสัมฤทธิ์ด้านการคิดวิเคราะห์วรรณคดีถึงร้อยละ 80.55 ทั้งที่เกณฑ์มาตรฐานของโรงเรียนมีเพียงร้อยละ 60 ส่วน กมลณี ฐรีพนม (2549) ใช้เทคนิคการทำผังกราฟิกเพื่อพัฒนาการคิดอย่างมีเหตุผลพบว่า ผังกราฟิกสามารถพัฒนาการคิดวิเคราะห์ที่ช่วยพัฒนาผลสัมฤทธิ์เรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยในนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ได้ และ ปริญญา ชูทัฬห (2546) ทดลองใช้กิจกรรมที่ประยุกต์ใช้เครื่องมือบนอินเทอร์เน็ตและกิจกรรมกลุ่มโดยให้นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ร่วมกันแสดงความคิดเห็น อภิปราย สืบค้น และทำงานร่วมกันเป็นทีม โดยใช้โปรแกรมสนทนา กระดานสนทนา หรือ ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์เพื่อพัฒนากระบวนการคิดเป็นให้กับเด็ก

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยอีกหลายชิ้นที่ใช้การพัฒนาความสามารถด้านการคิด เพื่อประยุกต์ใช้ในการสอนวิชาต่างๆ อาทิ การสอนวิชาการงานอาชีพและเทคโนโลยีสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โดยใช้กระบวนการกลุ่มสัมพันธ์ (ธวัช ณรงค์เพชร, 2547) ซึ่งพบว่านักเรียนมีความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณสูงกว่าเดิม และการสอนวิชาวิทยาศาสตร์สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โดยใช้เทคนิคผังกราฟิก (จุฬาลักษณ์ ภูปัญญา, 2550) แม้ว่าจะไม่ได้จำนวนผู้ผ่านเกณฑ์คะแนน 75 คะแนนตามเป้าหมายที่ผู้วิจัยวางไว้ คือ ต้องได้ผู้ผ่านเกณฑ์จำนวนเกินกว่า 75 % แต่หากมองอีกแง่มุมหนึ่งจะเห็นว่าผู้เรียนสามารถเข้าใจเนื้อหาวิทยาศาสตร์ได้โดยสอบได้คะแนนเกิน 75 คะแนน ถึงจำนวนร้อยละ 58.34 ซึ่งก็ถือได้ว่ามีจำนวนเกินครึ่งห้อง

ในงานวิจัยของ สำนักงานชุดโครงการวิจัยและพัฒนาเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ทั้งโรงเรียน (2547ก) เรื่องการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนากระบวนการคิดของนักเรียน ยังค้นพบว่าทำให้นักเรียนมีโอกาสได้วางแผนการเรียนรู้ มีส่วนร่วมในการทำงาน ปฏิบัติตามแผนงานและกระบวนการทำงาน มีส่วนในการประเมินผล การเรียนรู้และประเมินตนเอง ตลอดจนฝึกทักษะด้านการคิด การจัดชั้นงานที่แสดงถึงการ “สร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง” ทำให้นักเรียนมีนิสัยใฝ่เรียนรู้ รักการค้นคว้า คิดวางแผน คิดเปรียบเทียบ คิดจำแนก คิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ ตรวจสอบหาทางเลือกและคิดตัดสินใจ ซึ่งแม้ว่านักเรียนจะมีกระบวนการคิดที่อยู่ในระดับพอใช้ แต่โดยภาพรวมแล้วทุกคนได้พัฒนากระบวนการคิดของตน ขณะทำงานของ ดุสิต พรหมชนะ (2546) ใช้การสร้างแผนผังความคิดเพื่อส่งเสริมความสามารถในการคิดและการสร้างองค์ความรู้ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 พบว่านักเรียนมีความรู้ในเนื้อหาหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียน และมี

ความสามารถในการสร้างองค์ความรู้และการคิดอยู่ในระดับดี ขณะที่มียุทธกรรมการปฏิบัติงานกลุ่มอยู่ในระดับสูง

ท้ายสุดนี้ ธนาวัฒน์ วายจตุต (2550) ได้ศึกษารายการโทรทัศน์สำหรับเด็กในช่วงไพร์มไทม์ที่ส่งเสริมการคิดให้กับเด็กช่วงเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2550 พบว่า ละครที่ส่งเสริมการคิดให้กับเด็กมีเพียงบางช่องเท่านั้น และเน้นการนำเสนอการคิดมโนทัศน์มากที่สุด ขณะที่ อรรถพรณ สุธาพันธ์ (2551) ได้นำเสนอกิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้ภาพยนตร์เพื่อส่งเสริมความสามารถในการฟังภาษาอังกฤษและการคิดอย่างมีวิจารณญาณแก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 พบว่านักเรียนมีความสามารถด้านการฟังภาษาอังกฤษและการคิดอย่างมีวิจารณญาณเพิ่มขึ้นหลังการทดลอง

งานวิจัยที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการหรือการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาการคิดนั้นมีหลายลักษณะและหลายรูปแบบ กล่าวคือ มีทั้งการพัฒนาการคิดวิเคราะห์ พัฒนาการคิดแบบมีเหตุผล พัฒนาการคิดมโนทัศน์ พัฒนาการคิดเชิงระบบ โดยใช้กลวิธีที่แตกต่างกันไป อาทิ การทำผังกราฟิก การทำแผนที่ความคิด การจัดการเรียนรู้ด้วยเทคนิคไฟว์ ดับเบิลยู วัน เอช อันประกอบด้วยคำถาม WHAT WHERE WHEN WHY WHO และ HOW รวมทั้งการทำงานร่วมกันผ่านกระบวนการกลุ่ม ทำให้นักเรียนมีโอกาสได้วางแผนการเรียนรู้ มีส่วนร่วมในการทำงาน ปฏิบัติตามแผนงานและกระบวนการทำงาน มีส่วนในการประเมินผล การเรียนรู้และประเมินตนเอง ตลอดจนฝึกทักษะด้านการคิด การจัดชั้นงานที่แสดงถึงการ “สร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง” ทำให้นักเรียนมีนิสัยใฝ่เรียนรู้ รักการค้นคว้า คิดวางแผน คิดเปรียบเทียบ คิดจำแนก คิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ ตรวจสอบหาทางเลือกและคิดตัดสินใจ อันเป็นคุณลักษณะหนึ่งอันพึงประสงค์ของพลเมืองในวิถีประชาธิปไตยและกระบวนการกลุ่มก็จัดเป็นแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยแบบหนึ่งด้วย เมื่อผนวกเข้ากับการจัดการศึกษาตามแนวทาง Constructivism ยิ่งแสดงผลออกมาอย่างเด่นชัดดังงานของสำนักงานชุดโครงการวิจัยและพัฒนาเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ทั้ง โรงเรียน (2547) เป็นต้น

5.2 การพัฒนาจิตใจผ่านจิตสำนึก

งานวิจัยที่มุ่งเน้นการศึกษาหรือกระบวนการพัฒนาจิตใจด้านจิตสำนึกนั้นมีหลากหลาย อาทิ

1) จิตสำนึกสาธารณะ เช่น งานวิจัยของ ประไพพิศ โอฟารวัฒน์ (2548) ที่ศึกษากระบวนการเกิดจิตสำนึกสาธารณะของชุมชนบางลำพู พบว่า เกิดจากกลุ่มกิจกรรมทางสังคม ประกอบด้วย กลุ่มประชาคมบางลำพู กลุ่มเยาวชนเกสรลำพู และกลุ่มมูลนิธิศุภจริยประณีต

ซึ่งสร้างกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน ด้วยการรวมตัวกัน โดยมีกิจกรรมเป็นสื่อกลางเพื่อนำเสนอตัวตน หรืออัตลักษณ์ของชุมชน อันนำไปสู่การสร้างจิตสำนึกสาธารณะในที่สุด ขณะที่วิศัลย์ โหมยदानนท์ (2550) ทำงานวิจัยและพัฒนาสำนึกสาธารณะของประชาชนในชุมชนเมือง จังหวัด เพชรบูรณ์ พบว่าประชาชนมีสำนึกสาธารณะ 3 ประการ คือ ไม่ก่อปัญหาแก่ส่วนรวม มีส่วนร่วม ทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชน และการมีน้ำใจต่อกัน และพบรูปแบบการพัฒนาสำนึกสาธารณะ 8 แนวทาง คือ 1) การสร้างข้อตกลงร่วมกัน 2) การสร้างกระบวนการเรียนรู้ 3) การสร้างและส่งเสริม ผู้นำ 4) การรวมกลุ่มหรือจัดตั้งองค์กรประชาชน 5) การรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน 6) การบริหารจัดการในชุมชน 7) การจัดกิจกรรมในชุมชน และ 8) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับองค์กร ภายนอก โดยทั้งหมดนี้ต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง ผ่านการรับรู้การมีส่วนร่วม และการ สื่อสารที่มีคุณภาพ และ ชาย โพธิ์สิตา และคณะ (2543) ศึกษาจิตสำนึกของคนไทยต่อสาธารณ สมบัติโดยศึกษาคนในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่าส่วนใหญ่คนจะมีจิตสำนึกแบบไม่มีส่วนร่วม มากกว่ามีส่วนร่วม และคาดหวังว่ามาตรการทางการศึกษามีความสำคัญและน่าจะมีผลมากที่สุด ต่อจิตสำนึกดังกล่าว และปัจจัยที่ส่งผลต่อจิตสำนึกสาธารณะนั้นยังมาจากความคิดเห็น จำนวนการมีส่วนร่วม และจำนวนช่องทางการสื่อสารในประเด็นนั้นๆด้วย (ไชยรัตน์ ศิรินคร, 2548)

2) จิตสำนึกในวิชาชีพ เช่น งานวิจัยของธีรวิทย์ หทัยรัตนานนท์ และคณะ (2545) ที่วิจัย และพัฒนาคุณลักษณะการมีจิตสำนึกในความเป็นครูของนักศึกษาสาขาวิชาการศึกษา สถาบันราช ภัฏเพชรบุรี พบว่าเมื่อพัฒนาคุณลักษณะดังกล่าวแล้ว นักศึกษามีจิตสำนึกในความเป็นครูมากขึ้น

3) จิตสำนึกด้านวัฒนธรรม เช่น งานของ บุญสม ยอดมาลี (2544) เป็นงาน ที่สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ปรับปรุง และเห็นคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่เห็นคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม แต่ต้องการให้มีคณะกรรมการรับผิดชอบกิจกรรม การอนุรักษ์และปรับปรุงทั้งระยะสั้นและระยะยาว วัดและชาวบ้านควรเข้ามามีส่วนร่วมให้มากขึ้น ขณะที่งานของ ใจสคราญ หิรัญพฤกษ์ และคณะ (2544) ศึกษาเรื่อง การปลูกฝังในคุณค่า ของ “จิตสำนึกพอเพียงและยั่งยืน” พบว่า กระบวนการสร้างสมความรู้-ความสัมพันธ์ ในชุมชน มี 3 ระดับ คือ 1) จิตสำนึกระดับครอบครัว 2) จิตสำนึกระดับหมู่บ้าน และ 3) จิตสำนึกระดับสังคม ที่เน้นการร่วมมือร่วมใจ การมีส่วนร่วมในงานด้านสังคม สามารถทำให้เกิดจิตสำนึกพอเพียง และยั่งยืนได้

4) จิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม อาทิ งานของ อภินันท์ วิทยานุกุล (2548) และ โสมฉาย บุญญานันต์ (2549) เสนอให้ใช้การรวมกลุ่มกันเพื่อทำประโยชน์ หรือร่วมมือกัน ทั้งบ้าน วัด

โรงเรียน เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ นอกจากนี้ โสมฉาย บุญญานันต์ (2549) สุดใจ เทพพิทักษ์ศักดิ์ (2540) และเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน (ม.ป.ป.) ยังเสนอให้ใช้ “กิจกรรม” เพื่อสร้างจิตสำนึกในเรื่องดังกล่าวด้วย ขณะที่ ปริญญา จันทร์บุญเรือง (2541) พบว่า พฤติกรรมการเปิดรับสื่อกับการมีจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ นั้นมีความสัมพันธ์กัน โดยต้องทำให้คนมีจิตสำนึกก่อนจึงจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ได้

5) จิตสำนึกทางการเมือง อาทิ งานของ นำพล ปรุณประทีน (2546) ศึกษาจิตสำนึกทางการเมืองของข้าราชการตำรวจ กองบัญชาการตำรวจนครบาล พบว่าข้าราชการตำรวจ มีจิตสำนึกทางการเมืองและมีส่วนร่วมทางการเมืองระดับปานกลาง โดยมีปัจจัยที่สัมพันธ์กับจิตสำนึกทางการเมือง คือ ศาสนา ภูมิฐานะ ความถี่ในการเปิดรับสื่อ การได้รับข้อมูลจากสื่อทัศนคติและการมีส่วนร่วมทางการเมือง ขณะที่ สิทธิวรรณ ศรีพหล (2547) ศึกษาการพัฒนาจิตสำนึกความเป็นพลโลกสำหรับเยาวชนตามแนวพุทธธรรม พบว่าองค์ธรรมที่มีความเหมาะสมมาก และสามารถนำไปสู่การพัฒนาจิตสำนึกความเป็นพลโลกของเยาวชนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 มีอยู่ 3 องค์ธรรม คือ 1) อิทธิบาท 4 2) ปฏิจสงมุขปาถ และ 3) พละ 4 และเมื่อนำองค์ธรรมไปพัฒนานักเรียนพบว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่ได้รับการสอนแบบเผชิญสถานการณ์ และตัดสินใจแก้ปัญหาสูงกว่าก่อนเรียน

งานวิจัยที่เน้นการพัฒนาจิตสำนึกให้แก่เยาวชนพบว่ามุ่งเน้นการพัฒนาจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม อาทิ จิตสำนึกด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ของ นันทนา เดชกำจร (2549) ที่ใช้กิจกรรมกลุ่ม การทดลองปฏิบัติ การเรียนรู้เชิงประจักษ์ และการมีส่วนร่วม ในการกระตุ้นให้เกิดการสื่อสารและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นอกจากนี้ยังพบว่า กลยุทธ์ที่สื่อสารเพื่อกระตุ้นให้เยาวชนเกิดความสนใจในกิจกรรม คือ เกม การแสดงละคร เพลง เป็นต้น สอดคล้องกับ งานของ นิธิตา วรวิทยาคม (2551) ที่ใช้กระบวนการละครและแนวความคิดของเปาโล แพร่ มาพัฒนาจิตสำนึกเชิงวิพากษ์ให้กับเยาวชนในสถานแรกรับเด็กหญิงบ้านธัญญพร และพบว่ากลุ่มทดลองที่เข้าร่วมกิจกรรมความแตกต่างกันทั้งก่อนและหลังร่วมกิจกรรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และระดับของจิตสำนึกของกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมก็แตกต่างกันเช่นกัน อีกทั้งงานของ อุษยา บั๊กกินส์ (2551) ก็ได้แสดงให้เห็นว่ามีการใช้ละคร โทรทัศน์เพื่อเข้ามาสร้างจิตสำนึกสาธารณะให้แก่เยาวชนอีกด้วย โดยส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาที่เน้นความสามัคคี การให้อภัย การอยู่ร่วมกัน การช่วยกันแก้ปัญหา การช่วยเหลือผู้อื่น และการทำกิจกรรมที่เป็นแบบอย่างที่ดีต่อสังคม เป็นต้น

กิจกรรมจึงเป็นสื่อที่สามารถกระตุ้นหรือสร้างเสริมจิตสำนึกให้แก่เยาวชนได้ จากงานวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะสำหรับเยาวชนไทย (เกียรติศักดิ์ แสงอรุณ,

2551) พบว่ากิจกรรมที่กลุ่มและเครือข่ายเยาวชนนิยมใช้คือ กิจกรรมเพื่อสังคม ซึ่งเน้นการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะอย่างยั่งยืน โดยเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมทุกคนมีลักษณะร่วมกันคือการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม อันเป็นส่วนประกอบสำคัญของการมีจิตสำนึกสาธารณะ ทั้งนี้ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาคือ ครอบครัว ครู เพื่อน สื่อมวลชน สภากาชาด และตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับงานของ สุภัทรา ภูษิตรัตนาวลี (2547) และอาจเสริมด้วยแนวทางการพัฒนาด้วย การปฏิรูประบบการศึกษา การพัฒนาคุณภาพสื่อการร่วมมือกันทำงาน และการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยการดำเนินการจัดกิจกรรมทำได้ทั้งแบบที่เยาวชนเป็นผู้นำกิจกรรมหรือเข้าร่วมกิจกรรมก็ได้

ทั้งนี้ ในงานวิจัยทั้งหลายเรื่องจะมีข้อเสนอเรื่องการสื่อสารเพื่อสร้างจิตสำนึก โดยมองว่าการสื่อสารเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างจิตสำนึกต่างๆ โดยรูปแบบการรณรงค์ที่กลุ่มองค์กรพันธมิตรทุกกลุ่มนิยมเลือกใช้คือ กิจกรรมสาธารณประโยชน์ โดยจำแนกรูปแบบการรณรงค์สื่อสารเพื่อสร้างจิตสำนึกสาธารณะได้คือ องค์กรภาครัฐนิยมใช้รูปแบบการละเล่นและการแสดง องค์กรธุรกิจเอกชนนิยมจัดประกวดและมอบรางวัล ขณะที่องค์กรไม่แสวงกำไรนิยมจัดกิจกรรมฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ (เสาวณีย์ ฉัตรแก้ว, 2551) คล้ายคลึงกับกองทัพที่นิยมสื่อสารด้วยการให้การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง และใช้การฝึกอบรมชี้แจง ด้วยการพูดแบบต่างๆ อาทิ พูดแบบทหาร การใช้เหตุผล การให้รางวัล การสั่งสอน เป็นต้น (ถลธริมา เกื้อสกุล, 2547) ในขณะที่เดียวกันอาจใช้การเรียนรู้แบบสรรค์สร้างความรู้ด้วยตนเองมาใช้พัฒนาจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมได้เช่นกัน (วิทย์ สัตถาผล, 2543) แต่พึงระวังเรื่องการจัดกิจกรรมและการสร้างความร่วมมือในการร่วมกิจกรรมของผู้เรียนด้วย

ส่วนงานวิจัยของ ทวีวัฒน์ บุญชิต (2546) พบว่า ผู้เรียนที่มีจิตลักษณะ 3 ประการตามทฤษฎีตันไม้งจริยธรรมของ ดวงเดือน พันธุมนาวิณ ประกอบด้วย ความสามารถทางการรู้คิดสูง สุขภาพจิตดี (การเอาใจเขามาใส่ใจเรา การเข้าใจผู้อื่น : Empathy) และประสบการณ์ทางสังคมสูง จะเป็นผู้มีจิตประชาธิปไตยสูงกว่า กลุ่มตรงกันข้าม และผู้มีจิตประชาธิปไตยสูงย่อมส่งผลต่อพฤติกรรมประชาธิปไตยอย่างชัดเจน โดยกลุ่มเสียงที่ควรได้รับการพัฒนาทั้งจิตประชาธิปไตยและพฤติกรรมประชาธิปไตยไปพร้อมกันคือ กลุ่มนักเรียนชายกลุ่มนักเรียนในกรุงเทพฯ และกลุ่มนักเรียนที่มีผลการเรียนต่ำ เป็นต้น

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างหรือพัฒนาจิตสำนึกด้านต่างๆ คือ การเปิดรับสื่อ การใช้ละคร และการศึกษา ซึ่งกลุ่มองค์กรรัฐนิยมใช้การแสดงและละครในการรณรงค์เพื่อกระตุ้นเตือนและพัฒนาจิตสำนึกมากที่สุด ขณะเดียวกันในแง่การศึกษา เมื่อผู้วิจัยได้ทำการทดลองใช้กิจกรรมกลุ่มเข้าไปพัฒนาผู้เรียนรู้แล้วพบว่าผู้เรียนรู้ส่วนใหญ่มีจิตสำนึกที่สูงขึ้นกว่าก่อนทดลองและรวมถึง

สูงกว่ากลุ่มที่ควบคุมด้วย ทั้งนี้งานวิจัยส่วนใหญ่พบว่าหากผู้เรียนรู้มีจิตสำนึกด้านนั้นแล้ว ก็จะสามารถนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจการด้านนั้นๆ ได้

กิจกรรมที่ใช้ส่วนใหญ่และเป็นข้อเสนอให้ใช้เพื่อพัฒนาจิตสำนึกนั้น เน้นไปที่การรวมตัวกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน การร่วมมือร่วมใจ การมีส่วนร่วมในกิจการของกลุ่มและสังคม การเผชิญปัญหาและร่วมกันหาข้อแก้ไข การทดลองปฏิบัติ การเรียนรู้เชิงประจักษ์ การแสดงละคร โดยในการกระตุ้นให้เกิดการสื่อสารและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้เยาวชนเกิดความสนใจในกิจกรรมนั้นๆ โดยแนะนำให้ใช้ เกมส์ การแสดงละคร และเพลง เป็นตัวกระตุ้นความสนใจและใช้ในการพัฒนาจิตสำนึก เป็นต้น ทั้งนี้กิจกรรมและละครจึงเป็นสื่อที่สามารถกระตุ้นหรือสร้างเสริมด้านจิตใจให้แก่เยาวชนได้ โดยเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมจะได้พัฒนาลักษณะร่วมกันคือการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม อันเป็นส่วนประกอบสำคัญของการมีจิตสำนึกสาธารณะ หรือจิตสำนึกส่วนรวม เป็นต้น

5.3 การพัฒนาพฤติกรรมผ่านกระบวนการกลุ่ม

งานวิจัยหลายฉบับเสนอความคิดเห็นสอดคล้องกันว่า การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาพฤติกรรมที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยนั้นควรเน้นที่การใช้กระบวนการกลุ่มและการทำงานแบบร่วมมือ เพราะในงานวิจัยของ เศษฐภูมิ วรรณไพศาล (2549) พบว่าปัจจัยที่ทำให้หมู่บ้านอุดมพัฒนาประสบความสำเร็จมากกว่าบ้านสันทรายเพราะมีผู้นำกลุ่มย่อยกระจายอยู่ทั่วทั้งหมู่บ้าน โดยใช้การปลุกกระดมเพื่อให้เกิดความร่วมมือ คนในชุมชนใส่ใจเรื่องชุมชนและส่วนใหญ่มีพื้นที่ทำงานในชุมชนมากกว่าทำงานนอกชุมชน และไม่มีนักการเมืองระดับชาติเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการภายใน ทำให้ทำงาน และมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนได้อย่างอิสระ นอกจากนี้ กรภัค จ้ายประยูร (2549) รันดา ศิริคุปต์ (2550) และวิริยะ สว่างโชติ (2543) ต่างเสนอผลการวิจัยที่คล้ายคลึงกันในประเด็นเรื่องการจัดการศึกษาหรือการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมประชาธิปไตยว่า การเน้นการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมโดยเน้นที่การเรียนรู้ร่วมกัน ผ่านการปลูกมโนธรรมสำนึกและการจัดกระบวนการเรียนรู้ควรเน้นที่การตั้งคำถาม การเสวนา การเรียนรู้ร่วมกัน โดยการใช้การปฏิบัติและการพิจารณาอย่างใคร่ครวญ

หนึ่งในอุปนิสัย 7 ประการตามแนวคิดของ สตีเฟน อาร์ โควี (อ้างถึงใน วีระเทพ พทุม เจริญวัฒนา, 2547: 144-162) คือ การประสานพลัง (Synergize) ซึ่งเป็นอุปนิสัยที่ 6 ที่ก่อให้เกิดการรู้จักทำงานร่วมกับผู้อื่น เป็นอุปนิสัยที่แสดงถึงการทำงานเป็นทีม โดยกิจกรรมที่จะสร้างเสริมคุณลักษณะดังกล่าวนี้ควรเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการปฏิบัติงานเป็นกลุ่ม ซึ่งมีประโยชน์ในแง่การ

ทำให้ผู้เรียนรู้มีทักษะทางสังคม ทักษะทางปัญญา ในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การคิด วิพากษ์วิจารณ์ การคิดริเริ่มและการคิดสร้างสรรค์ ขณะเดียวกันก็ช่วยเสริมทักษะในการทำงานกลุ่ม ซึ่งช่วยให้รู้จักการวางแผน การเป็นผู้นำ และการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นด้วย

คมเพชร ฉัตรสุกกุล (อ้างถึงใน นงลักษณ์ วิรัชชัย, บุษผา เมฆศรีทองคำ และธีรวัฒน์ ฆะราช, 2551: 23) กล่าวถึง “กระบวนการกลุ่ม” ว่าเป็นกระบวนการที่ชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มอย่างเสรี โดยที่สมาชิกแต่ละคนจะมีส่วนกระตุ้นให้ผู้อื่นได้ใช้ความสามารถพิเศษของตน สมาชิกกลุ่มจะใช้ความสามารถของตนเองในการเลือกจุดมุ่งหมายของกลุ่ม คำถามเฉพาะและปัญหามาข้อตกลงในกลุ่ม ตลอดจนการกระทำใดๆที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายที่ตั้งเอาไว้ “กระบวนการกลุ่ม” จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ในทุกๆด้าน

ขั้นตอนของการพัฒนาทีม ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ 1)ขั้นก่อรูป เป็นขั้นเริ่มต้นในการทำความรู้จัก เน้นการสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง 2)ขั้นจูงใจ เป็นขั้นตอนที่ยุงยากที่สุดภายในกลุ่มจะมีความตึงเครียด เพราะสมาชิกภายในกลุ่มจะคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าผลประโยชน์ของกลุ่ม 3)ขั้นแบบแผน สมาชิกมีการประนีประนอมกันมากขึ้น ความขัดแย้งน้อยลงความร่วมมือมีมากขึ้น แต่ละคนเริ่มมั่นใจกับบทบาทของตนเองภายในกลุ่มเริ่มคุ้นเคยกันและสนุกสนานมากขึ้น และ 4)ขั้นการปฏิบัติ สมาชิกในกลุ่มมั่นใจซึ่งกันและกันไม่เกรงกลัวต่อความเสี่ยง สมาชิกในกลุ่มเข้าใจและมองเห็นความสำคัญของบุคคลและกระบวนการกลุ่มมากขึ้น

ประโยชน์ของกระบวนการกลุ่มมีมากมาย ทั้งช่วยพัฒนาตัวบุคคล ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ ทักษะคิด ความสนใจ ความสามารถ ความรู้ วิชาชีพและทักษะต่างๆ มีคุณค่าในการวินิจฉัย มีคุณค่าในการบำบัด และมีคุณค่าในวงการศึกษามุ่งเน้นการรวมกลุ่มเพื่อการเรียนรู้ ผูกทักษะการทำงานร่วมกัน การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี โดย สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ผ่านกระบวนการกลุ่มที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณสมบัติที่พึงประสงค์หลายประการ ได้แก่

1)การยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และการยอมรับมติที่ประชุม อันเป็นพฤติกรรมที่แสดงถึงความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง

2)การรู้จักผ่อนปรน รู้จักประนีประนอมต่อกันและกันในการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งต่างๆโดยสันติวิธี ซึ่งรวมถึงการรู้จักให้อภัย มีเมตตา และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

3)ความมีวินัยและความรับผิดชอบต่อกันในการร่วมให้ข้อคิดเห็นและร่วมดำเนินการตามที่ตกลงกันไว้

4)ความสามัคคี รู้จักการทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ เน้นความร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน

นอกจากนี้ งานวิจัยหลายเรื่องยังพบว่ามีการนำกระบวนการกลุ่มไปใช้เพื่อพัฒนาผู้เรียนรู้หรือคนในองค์กรเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่หลากหลายกันไป งานของ วราภรณ์ อุนวรรตน์ (2550) ใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อพัฒนาความเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ของโรงเรียนบ้านปาง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ากระบวนการกลุ่มเป็นกระบวนการที่ใช้พัฒนาความเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ได้จริง โดยมีขั้นตอนในการพัฒนา 5 ขั้นตอน คือ 1)วิสัยทัศน์ร่วม 2)การเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม 3)ความคิดเชิงระบบ 4)วิถีคิดของบุคคล และ 5)ความมุ่งมั่นส่วนบุคคลสู่ความเป็นเลิศ ขณะที่ งานของ สมบูรณ์ กุดนอก (ม.ป.ป.) ถ้ายอง สำเร็จดี (2546) นันทวดี แม่นยำ (2551) และ สำนักงานชุดโครงการวิจัยและพัฒนาเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ทั้งโรงเรียน (วพร.) (2547ค) เน้นการใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต อาทิ การพัฒนาทัศนคติ ในการวิพากษ์วิจารณ์ การแสดงออกทางอารมณ์ด้วยการพูดอย่างเหมาะสม และการพัฒนาวินัยด้านความรับผิดชอบ ต่อกลุ่ม ความสำเร็จ เพื่อส่งเสริมคุณลักษณะ เก่ง ดี มีสุข ซึ่งจากงานวิจัยทั้งหมด พบว่ากลุ่มเป้าหมายของการวิจัยมีพฤติกรรมเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นในทุกงานวิจัย นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ จริญญารักษ์ ชัยมงคล (2551) ซึ่งใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อปรับพฤติกรรมการเรียนรู้วิชาคณิตศาสตร์ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนแม่ต๋อนวิทยา จังหวัดลำพูน และพบว่ากระบวนการกลุ่มทำให้นักเรียนมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในด้านวินัยของโรงเรียน มีความรับผิดชอบ ใฝ่รู้ มีความสามัคคี มีทักษะการทำงานร่วมกัน และมีความเป็นประชาธิปไตย อันนำไปสู่บรรยากาศในการเรียนรู้ที่ไม่ตึงเครียดส่งผลให้นักเรียนเรียนอย่างมีความสุข ทั้งหมดนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่ากระบวนการกลุ่มสามารถนำมาใช้ปรับพฤติกรรมของผู้เรียนรู้ให้นำไปสู่คุณลักษณะอันพึงประสงค์ได้ และในงานของ ชิ่ง กิรติบุรณะ (2544) ยังกล่าวว่ากระบวนการกลุ่มสามารถทำให้เกิดบรรยากาศการทำงานแบบร่วมมือได้อีกด้วย

กิจกรรมที่ใช้ในการจัดการเรียนรู้ที่เน้นกระบวนการกลุ่มมีหลายวิธี เช่น เกม บทบาทสมมติ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นผ่านกรณีตัวอย่าง และการอภิปรายกลุ่ม เป็นต้น (สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ, 2545) และในกระบวนการกลุ่มนี้สามารถกระตุ้นการคิดสร้างสรรค์จากการแก้ปัญหาให้กับผู้เรียนรู้ได้ด้วย (ชานี จิตตรีประเสริฐ, 2543: 26)

นอกจากนี้งานวิจัยเรื่องการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ระยะที่ 2 และ 3 ของ ถ้ายอง สำเร็จดี และคณะ (2546, 306) นั้นยังพบข้อเสนอของครูที่เข้าร่วมโครงการวิจัยที่เสนอว่า หากต้องการจัดกิจกรรมการเรียน

การสอนเพื่อเสริมระบบคิดตามวิถีทางประชาธิปไตยที่ได้ผลควรเป็นการทำงานหรือฝึกปฏิบัติโดยใช้กระบวนการกลุ่ม จึงอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการกลุ่มสามารถนำมาใช้พัฒนาวิถีทางประชาธิปไตยได้

วีรยุทธ วิเชียรโชติ (2548) เสนอหลักการพัฒนาทักษะอารยประชาธิปไตยด้วยกระบวนการกลุ่ม โดยเรียกว่าการพัฒนาทักษะการอยู่ร่วมกันแบบประชาธิปไตย โดยมีหลักธรรมะเป็นหลัก มีเป้าหมายเพื่อให้นักเรียนเป็นพลเมืองที่ดีในสังคมประชาธิปไตย โดยมีจุดมุ่งหมายที่เป็นหลักการอยู่ 7 ประการ คือ 1)หลักธรรมประจำบทบาทและบุคลิกภาพ 2)หลักธรรมประจำกลุ่ม 3) หลักการทำงานร่วมกันจัดการแบบประชาธิปไตย 4)หลักการเรียนรู้ทางสังคม 5)หลักการกระบวนการกลุ่ม 6)หลักการประเมินผล และ 7)หลักการปรับปรุงแก้ไข โดยมีขั้นตอนที่เน้นไปที่การอภิปราย สรุป การฝึกวางแผน แบ่งงานกันทำ การนำเสนอผลงาน การประเมินผล เป็นต้น และ สุกัญญา เวียงคำ (2543) ได้ทดลองใช้กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ซึ่งแบ่งเป็นแผนการสอนที่ใช้หลากหลายกิจกรรม อาทิ เกม บทบาทสมมติ สถานการณ์จำลอง นิทาน กิจกรรมการเรียนการสอน รวมทั้งสิ้น 9 แผนการเรียนรู้อ เพื่อส่งเสริมพฤติกรรมด้านวิถีชีวิตประชาธิปไตยให้กับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วพบว่าคุณลักษณะพฤติกรรมด้านวิถีชีวิตประชาธิปไตย ที่ประกอบด้วย คารวะธรรม สามัคคีธรรม และปัญญาธรรม ของนักเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 เหตุเพราะนักเรียนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมและเรียนรู้ด้วยตนเอง ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ซึ่งกันและกันจนเกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมขึ้น

สรุปคือ กระบวนการกลุ่มสามารถทำให้เกิดการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยได้จากงานวิจัยชิ้นต่างๆรวมทั้งข้อเสนอของครูโดยตรงด้วย ขณะเดียวกันผู้เรียนรู้ก็มีความชื่นชอบ การทำงานและเรียนรู้ผ่านกระบวนการกลุ่มด้วย

จึงอาจกล่าวได้ว่าหากบุคคลที่มีความสามารถด้านการคิด การเข้าใจผู้อื่นและการมีส่วนร่วมกับผู้อื่นผ่านกระบวนการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ก็จะทำให้มีจิตลักษณะเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ขณะเดียวกันก็จะส่งผลให้มีพฤติกรรมหรือวิถีประชาธิปไตยมากขึ้นด้วย

เมื่อพิจารณาข้อความทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า

1)กระบวนการกลุ่มสามารถทำให้เกิดการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยในด้านพฤติกรรมได้จากงานวิจัยชิ้นต่างๆรวมทั้งข้อเสนอของครูโดยตรงด้วย ขณะเดียวกันผู้เรียนรู้ก็มีความชื่นชอบการทำงานและเรียนรู้ผ่านกระบวนการกลุ่มด้วย

2)กระบวนการกลุ่มและทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนว Constructivism สามารถพัฒนาการคิดได้อันเป็นองค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตยด้านปัญญาได้

3)กระบวนการกลุ่มสามารถสร้างจิตสำนึกอันเป็นพื้นฐานขององค์ประกอบในวิถีประชาธิปไตยด้านจิตใจให้เกิดขึ้นได้

ทั้งนี้กระบวนการกลุ่มที่สามารถนำมาใช้ได้นั้นอาจกระทำผ่านการร่วมกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการทำงานของกลุ่ม และเมื่อผนวกกับทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนว Constructivism ก็อาจจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยการให้เยาวชนร่วมกันสร้างสรรค์งานร่วมกัน อาทิ งานละคร เป็นต้น เหตุเพราะละครนั้นมีภาวะที่ช่วยทำให้ผู้สร้างสรรค์ ผู้แสดง และผู้ชม เกิดภาวะการเอาใจเขามาใส่ใจเรา (Empathy) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้คนเกิดภาวะเข้าใจในความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์อีกด้วย

การพัฒนาเยาวชนเพื่อให้มีวิถีประชาธิปไตยนั้นควรจัดขึ้นสำหรับเยาวชนอายุระหว่าง 14-18 ปี เพราะเป็นช่วงที่มีการพัฒนาความคิดทางการเมืองที่เป็นนามธรรม และสามารถคิดเชิงซับซ้อนได้ กอปรกับเป็นวัยที่กำลังหาความหมายให้กับชีวิตและกำลังก่อร่างตัวตน (Identity) จึงต้องการการแสดงออกและต้องการการยอมรับจากสังคมสูง กระบวนการที่จะใช้พัฒนาวิถีประชาธิปไตยนั้นควรเป็นการพัฒนาการคิดและจิตสำนึกอันจะนำไปสู่วิถีปฏิบัติได้โดยผ่านกระบวนการกลุ่มที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จากการมีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาวิถีประชาธิปไตยได้ดังที่งานวิจัยทั้งหลายได้แสดงไว้

การพัฒนาวิถีประชาธิปไตยด้วยกระบวนการกลุ่มนั้นสอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนว Constructivism อีกทั้งการเรียนรู้ในลักษณะนี้จะสามารถทำให้คนเกิดภาวะสร้างความรู้ด้วยตนเองจากการลงมือทำ จึงทำให้เกิดคุณลักษณะคิดเป็น ทำเป็น ผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่ม และยังทำให้ผู้เรียนรู้เกิดความภาคภูมิใจที่สามารถสร้างความรู้ด้วยตนเองอันจะนำไปสู่การมีความเชื่อมั่นในตนเอง (Self-esteem) และนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด นอกจากนี้การเรียนรู้ในลักษณะนี้จะให้ผลที่คงทนยาวนาน และกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้เกิดความสนใจที่จะเรียนรู้ด้วย

3)ละครสามารถใช้เป็นกิจกรรมที่ใช้กระตุ้นจิตสำนึก พัฒนาการคิด และการร่วมมือกันทำงานผ่านโครงการที่เน้นกระบวนการกลุ่ม ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การแสดงความคิดเห็นและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การเอาใจเขามาใส่ใจเรา การคิด การเผชิญปัญหา การรับผิดชอบ และอื่นๆอีกมากมาย

4) การประเมินผลการเรียนรู้ตามทฤษฎีการเรียนรู้แบบ Constructivism จะเน้นที่การประเมินผ่านกระบวนการ โดยผลการเรียนรู้ที่ได้ของผู้เรียนจะแตกต่างกันและอาจถึงขั้นที่ไม่สามารถพัฒนาได้ตามเป้าหมายที่วางไว้ เพราะผู้เรียนแต่ละคนมีความสามารถในการเรียนรู้แตกต่างกันและประสบการณ์หรือความรู้เดิมก็แตกต่างกันด้วย การประเมินตามแนวคิดนี้ที่ใช้กระบวนการกลุ่มเป็นหลักในการพัฒนาจึงเน้นไปที่การพิจารณากระบวนการเรียนรู้มากกว่าจะดูผลสัมฤทธิ์เชิงเนื้อหาผ่านการสะท้อนตนเองด้วยการเขียนบันทึกไดอารี่หรือจอร์นัล ขึ้นอยู่กับว่าต้องการทราบพัฒนาการของกระบวนการเรียนรู้หรือทราบพัฒนาการของกระบวนการคิด หรืออาจใช้ทั้งสองอย่างผสมกันก็ได้

จึงอาจสรุปได้ว่า แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนนั้น ควรใช้กิจกรรมที่อาศัยกระบวนการกลุ่มเพื่อพัฒนาการคิดและจิตสำนึก กับเยาวชนอายุระหว่าง 14-18 ปี ผ่านกระบวนการทำงานร่วมกันหรือผ่านการสร้างสรรค์โครงการ เช่น การสร้างสรรค์ละครเป็นต้น และใช้กระบวนการสะท้อนตนเองผ่านการเขียนบันทึกหรือจอร์นัลเพื่อทราบกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนที่ผ่านกระบวนการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยเพื่อเป็นการประเมินผลการเรียนรู้ด้วย

หากมีคำถามว่าทำไมต้องเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ละคร ทำไมจึงไม่เป็นการสร้างสรรค์สิ่งอื่นหรือกระบวนการกลุ่มผ่านกิจกรรมต่างๆ เหตุผลนั้นนอกจากจะแสดงในรายละเอียดของกิจกรรมที่มีคนเสนอไว้ในงานวิจัยที่พัฒนาการคิด จิตสำนึก และกระบวนการกลุ่มแล้ว ยังประกอบด้วยภาวะการเอาใจเขามาใส่ใจเรา (Empathy) ตามแนวคิดจิตประชาธิปไตยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมหรือวิถีประชาธิปไตย อันเป็นลักษณะสำคัญที่ผู้เรียนจะได้ด้วยกระบวนการของละคร อีกด้วย

ตอนที่ 2 การเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

จากการศึกษาวิจัยหลายผลงานพบว่า การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญต่อความรู้สึกมีประสิทธิภาพทางการเมือง ซึ่งก็คือ ความรู้สึกของพลเมืองที่เชื่อว่าการกระทำของตนเองสามารถมีผลต่อเหตุการณ์ทางการเมือง และเชื่อว่าบุคคลสามารถเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมืองได้ด้วยการกระทำของเขา โดยพลเมืองแต่ละคนสามารถมีบทบาทในการนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงนั้น (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุกดีพันธ์, 2526) การศึกษาจึงเป็นปัจจัยที่ช่วยสร้างจิตสำนึกให้พลเมืองหันมาเห็นความสำคัญและบทบาทของการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้นได้ ประชาธิปไตยและการศึกษาจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ประชาธิปไตยจะไม่พัฒนาขึ้นถ้าไม่มีการศึกษาเป็น

เครื่องมือช่วย เพราะฉะนั้น ประชาธิปไตยจะงอกงามได้ก็ขึ้นอยู่กับการศึกษาด้วย (ประทุม อังกรโรหิต, 2543: 132-133) และหากพัฒนาประชาธิปไตยได้ก็ย่อมแสดงถึงความสามารถในการพัฒนาคนให้มีคุณลักษณะหนึ่งที่พึงประสงค์ในสังคมอุดมความรู้อันจะนำไปสู่สภาวะสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) ได้ในที่สุด (ไพพรรณ เกียรติโชติชัย, 2545: 87)

ในหัวข้อ การเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism จะประกอบไปด้วยหัวข้อย่อยดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้ ที่จะกล่าวถึงทฤษฎีการเรียนรู้หลายรูปแบบ ก่อนจะแสดงให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนนั้นควรส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism

2. การเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism

3. กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การเรียนรู้

มนุษย์เรียนรู้ด้วยวิธีการที่หลากหลาย ด้วยพลังสมองและความพยายามเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด ทั้งจากกระบวนการเรียนรู้ตามที่คุณอื่นพร่ำสอน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน และการเรียนรู้ด้วยความคิด จินตนาการของตนเอง เป็นต้น การเรียนรู้จึงจัดเป็นภารกิจที่ยิ่งใหญ่และสำคัญยิ่งของมนุษย์ เป็นหน้าที่ของทุกคนที่ต้องช่วยกันนำความรู้มาสร้างสรรค์พัฒนาตนเอง และสังคมให้เป็นสุข หรือนำความรู้มาสร้างนวัตกรรมที่สามารถตอบสนองความต้องการแก่สังคมได้ เพื่อนำไปสู่การเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ที่ใช้ความรู้เป็นฐานในการดำรงชีวิตและการทำงาน และก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) ตามเป้าประสงค์ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ ปีพ.ศ.2550 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ.2549-2553) และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 ได้อย่างแท้จริง (สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล, 2551 และสุพัตรา ชาติบัญชาชัย, ม.ป.ป.) การเรียนรู้จึงเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต มนุษย์มีการเรียนรู้ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงก่อนตาย จึงมีคำกล่าวเสมอว่า ไม่มีใครแก่เกินเรียน การเรียนรู้จะช่วยในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้เป็นอย่างดี (Richard R. Bootsins อ้างถึงใน มาลินี จุฑารพ, 2537)

โดยที่คำนิยามของการเรียนรู้ มีหลากหลาย คิมเบิลและการ์เมอซี (Kimble and Garmezy) ได้ให้ความหมายว่า การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร เป็นผลมาจากการฝึกฝน ซึ่งสอดคล้องกับของฮิลการ์ดและเบาเวอร์ (Hilgard and Bower) ขณะที่ ครอนบัค (Cronbach) เพรสซี โรบินสัน และเฮอร์รอก (Presseeey, Bobinson and Horrock) เห็นว่าการเรียนรู้คือการปรับพฤติกรรมของตนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมตามประสบการณ์ที่มีมา (อ้างถึงใน อารีพันธ์มณี, 2540) ทั้งนี้ สุพัตรา ชาติบัญชาชัย (ม.ป.ป.: 26-27) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ : แนวคิด ความหมาย และบทเรียนในสังคมไทยว่า การเรียนรู้ คือ การเรียน และปฏิบัติให้รู้ โดยการเรียนรู้นั้นมีลักษณะเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งทางสมอง การกระทำและประสบการณ์ โดยเกี่ยวข้องกับความจำ ความเข้าใจ การนึกคิด การรับรู้ การวิเคราะห์ และการแก้ปัญหา จึงจัดเป็นการกระทำที่มีกระบวนการทางความคิดมาเกี่ยวข้องพร้อมกับการปฏิบัติ ขณะที่ สุมน อมรวิวัฒน์ (2542) มองการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์และให้ข้อคิดเห็นว่า การเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์นั้นแยกคำว่า เรียน และ รู้ ออกจากกันได้ การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ประสาทสัมผัสทั้ง 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ของมนุษย์สัมผัสและสัมพันธ์กับสิ่งเร้า หรือ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นแล้วมีการกระทำโต้ตอบเพื่อประจักษ์ผล การเรียนรู้นั้นจึงครอบคลุมถึงความเข้าใจในเนื้อหา กระบวนการปฏิบัติ ฝึกฝน อบรม ทั้งโดยตนเองและกัลยาณมิตร เพื่อให้เจริญทั้งความรู้และความคิดที่ถูกต้องดีงาม ซึ่งล้วนเกิดจากการฝึกฝนอบรมตนทั้งสิ้น

เห็นได้ว่าคำนิยามที่ปรากฏในเบื้องต้นจะเน้นการเรียนรู้ที่มีผลมาจากการฝึกฝน ปฏิบัติ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ความคิด และพฤติกรรม และทั้งหมดนี้เกิดขึ้นเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง ขณะที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (อ้างถึงใน สุมน อมรวิวัฒน์, 2542) ได้อธิบายไว้ว่า มนุษย์ดำเนินชีวิตได้ด้วยการเรียนรู้ และการดำเนินชีวิตของมนุษย์ประกอบไปด้วยพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เมื่อจะพัฒนาคนก็ต้องพัฒนาทั้ง 3 ด้าน คือ พัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา

แม้ว่าบางคนจะมีเวลาในการเรียนรู้เท่ากัน แต่เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน ก็จะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน ดังนั้น การถ่ายทอดความรู้ที่มีประสิทธิภาพควรมีบรรยากาศที่เอื้อต่อการรับรู้ ทำให้ผู้ที่มีความพร้อมสามารถเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ เพราะอารมณ์นำไปสู่ความต้องการที่จะเรียนรู้ การสร้างแรงจูงใจคือการสร้างอารมณ์ด้านบวกในการเรียนรู้ ทำให้ผู้เรียนอยากเรียนอยากหาความรู้ เมื่อได้รับความรู้ที่สนใจและเหมาะสม ก็สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ (สุพัตรา ชาติบัญชาชัย, ม.ป.ป.)

กระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการของชีวิตที่เน้นการพัฒนามนุษย์ทั้งภายนอกและภายในเพื่อให้เกิดปัญญา มนุษย์ต้องฝึกฝนและพัฒนาตนทั้งด้านพฤติกรรมในการเรียนรู้และจิตใจ เพื่อเกิดปัญญาจากการเรียนรู้ โดยปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียนรู้ ครู กัลยาณมิตร และ ปัจจัยภายใน ได้แก่ ปัจจัยภายในตัวบุคคลผู้เรียนรู้เอง ได้แก่ สุขภาพ ความคิด ความสนใจ ท่าทางการนั่ง เป็นต้น (สุนทร โคตรบรรเทา, 2548; สุนน อมรวิวัฒน์, 2542 และพระธรรมปิฎก, 2546)

ทั้งนี้ อุทุมพร จามรมาน ปทีป เมธาคุณวุฒิ และสุวิมล ว่องวาณิช (2538: 8-10) จำแนกทฤษฎีการเรียนรู้ออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

1) ทฤษฎีการเรียนรู้ที่เน้นพฤติกรรมนิยม ได้แก่ ทฤษฎีของ J.B. Watson , Thorndike , Tolman , Guthrie , Hull และ Skinner ที่มีจุดเน้นทางพฤติกรรมที่สังเกตได้มากกว่า กระบวนการภายใน ตัวคน โดยใช้สิ่งแวดล้อมเป็นตัวปรับพฤติกรรม

2) ทฤษฎีการเรียนรู้ที่เน้นพุทธิปัญญา ได้แก่ ทฤษฎีของกลุ่มจิตวิทยา Gestalt ที่มองส่วนรวมมากกว่าส่วนย่อย เน้นการรับรู้ การเกิดความกระจำง และการให้ความหมาย สมองมนุษย์จึงมิใช่รับเพียงสิ่งเร้าและแสดงออกมาแต่จะแปลสิ่งเร้า ให้ความหมาย และจดบันทึก การเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการทางปัญญา นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับทฤษฎีของ J.Piaget , Absubel , Bruner , Gagne' และ Briggs กลุ่มนี้เน้นการเรียนรู้โดยการค้นพบเอง

3) ทฤษฎีการเรียนรู้ที่เน้นมนุษยนิยม ได้แก่ ทฤษฎีของ A. Maslow และ C.Roger โดยเน้นที่ประสบการณ์ เสรีภาพ และความรับผิดชอบ โดยเชื่อว่าพฤติกรรมมนุษย์ไม่ได้มาจากการควบคุมสิ่งแวดล้อมหรือจิตใต้สำนึกของตนเอง หากแต่มนุษย์ควบคุมโชคชะตาของตนเอง

4) ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม ได้แก่ ทฤษฎีของ Miller , Dollard และ Baudura คือ เน้นที่กระบวนการทางปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้โดยการสังเกตและเลียนแบบ โดยมีขั้นตอน คือ ตั้งใจ จำ ฝึกซ้อม และ แรงจูงใจ

ขณะที่ ทิศนา แคมมณี (2547) จำแนกไว้เพียง 3 กลุ่ม ซึ่งเกิดจากพัฒนาการเรียนรู้ของมนุษย์ภายนอกและภายใน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) ทฤษฎีการเรียนรู้ของกลุ่มพฤติกรรมนิยมกล่าวว่าการกระทำต่างๆของมนุษย์ เกิดจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมภายนอก พฤติกรรมของมนุษย์เกิดจากการตอบสนองสิ่งเร้า การเรียนรู้จึง เกิดจากการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนอง

2) ทฤษฎีการเรียนรู้ของกลุ่มพุทธินิยมเป็นกระบวนการทางความคิดและสติปัญญาของมนุษย์ที่เกิดจากการสะสมข้อมูล การสร้างความหมาย และความสัมพันธ์ของข้อมูล และการดึงข้อมูลออกมาใช้ในการกระทำและการแก้ปัญหาต่างๆ

3) ทฤษฎีการเรียนรู้ของกลุ่มมนุษยนิยมกล่าวว่ามนุษย์จะพยายามพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพราะมนุษย์มีคุณค่าและความดีงาม มีแรงจูงใจจากภายใน และอิสรภาพที่จะพัฒนาศักยภาพตน

ในหนังสือเรื่องวิธีการเรียนรู้ของคนไทย: ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2546: 94-100) ประภาภัทรนิยม ได้เสนอวิธีการเรียนรู้ของคนไทยไว้ 6 ลักษณะ คือ

1) การเรียนรู้แบบลงมือทำ โดยอาศัยการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์จริง (Experimental Learning)

2) การเรียนรู้ที่หลากหลาย (Interdisciplinary Learning) และการเรียนรู้แบบบูรณาการ (Integration Learning)

3) การเรียนรู้ร่วมกันผ่านกิจกรรมทางสังคม (Group Learning)

4) การเรียนรู้จากการได้เผชิญสถานการณ์จริงและการแก้ปัญหา (Problem Solving)

5) การเรียนรู้ตามทำนองคลองธรรม ที่ไม่ได้มุ่งเน้นการแก่งแย่ง เบียดเบียนกัน

6) การเรียนรู้ที่ใช้จินตนาการและการประจักษ์ความรู้ด้วยตนเอง (Constructivist Education)

ขณะเดียวกันลักษณะการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นทั้งหมดจะมีหลากหลายกรณี ซึ่ง McClelland (อ้างถึงใน สมพร วาร์นาโด, 2546) ระบุไว้คือ

1) การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและง่ายดาย

2) การเรียนรู้ที่ไม่ง่ายและไม่อาจทำได้รวดเร็ว จะเป็นการเรียนรู้ที่คงอยู่นาน เช่น การเรียนรู้ศัพท์ภาษาที่สอง เป็นต้น

3) สิ่งที่ได้เรียนรู้ใหม่หลอมรวมกับความคิดเดิม ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เกิดได้เร็ว และมั่นคงกว่าความคิดที่มีอยู่เดิม

4) การเรียนรู้ได้ยากมากและอาจทำให้ลืมได้เร็ว เว้นแต่จะสามารถเชื่อมโยงจนเกิดความมั่นคงได้

5) การเรียนรู้ที่ง่ายที่จะเรียนโดยท่องจำในปริมาณน้อยๆ แต่เมื่อปริมาณมากขึ้น ก็ยังยากขึ้น

6) การเรียนรู้ได้ยากที่สุด คือการเรียนรู้ที่เกิดจากความคิดระดับสูงและคงตัว

ประเวศ วะสี (อ้างถึงในอุ๋นตาน พคุณ, 2543: 10 – 11) เสนอหลักการปฏิรูปการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ตอบสนองต่อความเป็นจริงในสังคมที่ซับซ้อนด้วยการจัดการศึกษาจากการสัมผัสความจริง 5 ประเภท คือ

1) การศึกษาจากหลักความจริงทางธรรมชาติ ได้แก่สิ่งแวดล้อมรอบตัว ดิน ฟ้า อากาศ ป่าไม้ ความหลากหลายทางธรรมชาติ จะทำให้รู้รักษาและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

2) การศึกษาจากการสัมผัสความจริงทางสังคม วัฒนธรรม โดยเฉพาะจากชุมชน ทั้งในชนบทและในเมืองทำให้รู้ความจริงทางสังคมและวัฒนธรรม

3) การศึกษาจากการสัมผัสความจริง โดยการทำงานและกิจกรรมโดยเลือกสิ่งที่ชอบ อาจเป็นอาชีพหรือการเป็นอาสาสมัครเพื่อให้สังคมเป็นการนำการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจ สังคม เข้ามามากขึ้น

4) การศึกษาจากการสัมผัสความจริงที่เป็นสุนทรีย์ ทั้งที่เป็นความงามทางธรรมชาติและทางศิลปะเพื่อความสุขและพัฒนาความละเอียดอ่อนทางใจ

5) การศึกษาจากการสัมผัสความจริงทางข้อมูลข่าวสาร ปัจจุบันเป็นสมัยที่ท่วมท้นไปด้วยข้อมูลข่าวสาร คนในปัจจุบันต้องฝึกในการเลือกรับข้อมูลข่าวสารที่เป็นจริง และใช้ประโยชน์ได้

หากเราสามารถจัดการศึกษาในลักษณะข้างต้นที่สามารถเอื้อต่อการคิดในระดับสูงและทำให้ความรู้คงตัวอยู่นานก็จะทำให้เกิดผู้เรียนรู้ที่พึงประสงค์ โดย กระบวนการที่จะทำให้เกิดความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม ดังกล่าวจะมีขั้นตอนการเรียนรู้ 7 ขั้นตอน คือ จำ เข้าใจ นึกคิด รับรู้ วิเคราะห์ เชื่อมโยง และแก้ปัญหา ปัญหาในการเรียนรู้จึงเป็นปัญหาที่เกิดจากสิ่งเร้าที่มากกระตุ้นให้

เกิดการแสวงหาคำตอบ ซึ่งถ้าได้ข้อมูลที่ถูกต้อง สามารถเข้าใจได้ง่าย เมื่อปฏิบัติแล้วเกิดผลตามมา ในทางที่เป็นประโยชน์ ก็สามารถนำไปสู่ข้อสรุปด้วยตนเอง และจะพัฒนาเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นกับ ตัวบุคคล ดังนั้น การถ่ายทอดความรู้ที่มีประสิทธิภาพ ควรมีบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการรับรู้ ทำให้ผู้เรียนรู้สามารถเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ เมื่อได้รับความรู้ในเงื่อนไขที่เหมาะสม ก็สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ (สุพัตรา ชาติบัญชาชัย, ม.ป.ป.)

หากเชื่อมโยงกับการขัดเกลาทางการเมืองแล้ว จะพบว่าในระบบการเมืองไทย ประชาชนส่วนใหญ่มีลักษณะนิ่งเฉย ไม่มีความกระตือรือร้นทางการเมืองนัก เด็กและเยาวชน ที่เติบโตผ่านกระบวนการอบรมกล่อมเกล่าในสภาพแวดล้อมเช่นนี้ย่อมมีระดับความรู้สึก มีประสิทธิภาพทางการเมืองไม่สูงนัก กล่าวคือ รู้สึกว่าตนไม่สามารถจะเข้าไปมีส่วนร่วมหรือแก้ไข อะไรในระบบการเมืองได้ (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุคติพันธ์, 2526) กอปรกับการสอน ในโรงเรียนก็มีลักษณะการสอนเป็นแบบดั้งเดิมที่เน้นการฟังและการอ่านทำให้ผู้เรียนไม่สามารถ จำได้ว่าเรียนอะไรไปและเมื่อเรียนไปแล้วเกิดปัญหาว่าทำอะไรไม่เป็น (โรม วงศ์ประเสริฐ, 2545) อีกทั้งเยาวชนก็ไม่เปิดรับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการเมืองอันเป็นข้อมูลที่จำเป็นต่อการแสดงออก ทางการเมือง อาทิ การพูดคุยเกี่ยวกับประเด็นการเมืองต่างๆ กอปรกับ ค่านิยมในสังคมโดยทั่วไป ยังคงถือว่า เรื่องของการเมืองการปกครองไม่ใช่เรื่องของเด็กหรือเยาวชน ทำให้ไม่มีการสนับสนุน ให้นักเรียนได้พูดคุยในประเด็นทางการเมืองกัน ประกอบกับการเรียนรู้ที่ได้รับจากองค์กรต่างๆ ในสังคม เช่น โรงเรียน สื่อมวลชน ก็ไม่ได้เสริมความรู้ ความเข้าใจ และความสนใจต่อ “กระบวนการ” จึงทำให้เด็กและเยาวชนไทยห่างเหินและไม่มีความสัมพันธ์กับระบบการเมืองนัก (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุคติพันธ์, 2526)

บ่อยครั้งที่เยาวชนไทยถูกกีดกันทางการเมือง ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ตาม สื่อมวลชนในระยะนี้ที่มีข่าวถึงอาจารย์โรงเรียนดังแห่งหนึ่งย่านลาดพร้าวที่ส่งงานนักเรียนให้ไป ลงชื่อสนับสนุนอดีตนักการเมืองที่ตนชื่นชอบในเว็บไซต์แห่งหนึ่ง แต่เรื่องราวถูกนำเสนอผ่านสื่อ จึงทำให้สังคมพูดคุยเกี่ยวกับสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำในฐานะครู แต่ในขณะเดียวกันก็มีผู้ใหญ่ ในกระทรวงออกมาห้ามปรามครูทั้งหลายว่าไม่ควรนำเรื่องการเมืองเข้าไปในโรงเรียนหรือใน ห้องเรียน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ตอกย้ำความคิดที่เชื่อว่าเยาวชนไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการเมือง ซึ่งขัดกับคำกล่าวที่ว่า “การศึกษาที่ดี” คือ การให้โอกาสผู้เรียนได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมและ สร้างสรรค์สิ่งต่างๆเพื่อให้เกิดการสร้างความรู้แก่ตนเอง (พารณ อิศรเสนา ณ อยุธยา และ จีระ หงส์ถาวรภัก, 2545)

การสอนด้วยกิจกรรมเป็นเรื่องที่ชักนำให้เกิดการเข้าใจในกระบวนการคิดได้ด้วยตนเอง และเป็นคนที่มินิสัยลงมือทำ ซึ่งความหมายของ กิจกรรมก็คือ กิจใดๆก็ตามที่ผู้ดำเนินการจัดการขึ้นมาอย่างมีจุดมุ่งหมาย โดยหวังใช้กระบวนการเพื่อพัฒนาผู้เข้าร่วมกิจกรรมนั้นๆ ประโยชน์ที่ผู้เข้าร่วมทำกิจกรรมจะได้รับมีมากมาย อาทิ (โรม วงศ์ประเสริฐ, 2545: 11-16)

1) ความสนุกสนานเพลิดเพลิน เนื่องจากเป็นการ “เรียนปนเล่น” จึงนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ กิจกรรมยังเป็นสื่อการเรียนรู้ที่ดีกว่าการบรรยายในห้อง เพราะการเรียนรู้ด้วยการกระทำ (Learning by Doing)

2) เกิดมโนทัศน์หรือความคิดรวบยอด (Concept) ของกิจกรรมนั้นๆ

3) พัฒนาทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และสติปัญญา อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของสังคมต่อไป

4) ส่งเสริมความกล้าแสดงออก และสร้างให้มีความเชื่อมั่นในตนเอง (Self - Esteem)

5) ส่งเสริมความซื่อสัตย์ ความสามัคคี มีวินัย ความอดทน และความเป็นระเบียบเรียบร้อย ทำให้เป็นผู้ที่รักษากฎ ระเบียบ และร่วมมือร่วมใจกันทำงาน โดยมีการเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อความสำเร็จส่วนรวม

6) ช่วยส่งเสริมคุณลักษณะการเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดีในสังคม

7) ช่วยสร้างกระบวนการคิดอย่างเป็นระบบ มีวิสัยทัศน์ที่ตีร่วมกันในกลุ่ม และส่งเสริมการทำงานเป็นทีมได้อย่างดี

การจัดกิจกรรมที่ดีจึงควรเป็นกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้แสดงบทบาทและความสามารถของตนเองให้มากที่สุดเพื่อจะได้มีการพัฒนาตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้ และเป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ มีระเบียบวินัย รู้จักการคิดเป็น แก้ปัญหาเป็น สามารถเข้าใจถึงกระบวนการปกครองแบบประชาธิปไตยได้ในที่สุด

สามารถสรุปได้ว่า การเรียนรู้ที่มีผลสัมฤทธิ์ที่คืบหน้า ผู้เรียนจะต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง (สุพัตรา ชาติบัญชาชัย, ม.ป.ป.: 27) เพราะการเรียนรู้ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่ง ความรู้ และความรู้ที่มีความหมาย คือ ความรู้ที่ใช้แก้ปัญหาได้ และความรู้ที่แก้ปัญหาสลับซับซ้อนได้ ก็เป็นความรู้ที่ลึกซึ้งหรือมีประสิทธิภาพสูง โดยมีหัวใจของการเรียนรู้อยู่ที่การคิดเป็น ทำเป็น เผชิญสถานการณ์

ได้อย่างเหมาะสม กระบวนการเรียนรู้ จึงเป็นการเรียนให้เข้าใจ และปฏิบัติตาม สิ่งที่เรียนมาเพื่อเกิดผลและเก็บเกี่ยวข้อสรุปจากผลที่ได้รับมาเป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป (สุพัตรา ชาติบัญชาชัย, ม.ป.ป.)

จึงอาจสรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่จำเป็นในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้น 3 ส่วน คือ ปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม นอกจากนี้ยังเป็นกระบวนการที่ใช้พัฒนาผู้เรียนรู้โดยมีวิธีที่แตกต่างหลากหลายกันไป ทั้งกลุ่มที่เน้นพฤติกรรม เน้นความคิดความงามของมนุษย์ เน้นการเรียนรู้ทางสังคม และเน้นกระบวนการทางปัญญาอย่างกลุ่มพุทธินิยม เป็นต้น

หากเชื่อมโยงกับการขัดเกลาทางการเมืองแล้ว จะพบว่าในระบบการเมืองไทย ประชาชนส่วนใหญ่มีลักษณะนิ่งเฉย ไม่มีความกระตือรือร้นทางการเมืองนัก เด็กและเยาวชนที่เติบโตผ่านกระบวนการอบรมกล่อมเกล่าในสภาพแวดล้อมเช่นนี้ย่อมมีระดับความรู้สึกรู้สึกมีประสิทธิภาพทางการเมืองไม่สูง กอปรกับเยาวชนยังถูกกีดกันด้วยวาทกรรม “เยาวชนไม่ควรยุ่งเกี่ยวการเมือง และการเมืองไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวในโรงเรียน” จึงทำให้เยาวชนยิ่งถอยห่างจากปรากฏการณ์ทางการเมือง หากสามารถนำการเรียนรู้ทางการเมืองไปพัฒนาเยาวชนด้วยการขัดเกลาทางการเมืองได้จะเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์มาก

แต่การเรียนรู้จะเป็นไปได้ดีหรือไม่นั้น มีปัจจัยที่ส่งผล 2 ส่วน คือ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ซึ่งในส่วนของปัจจัยภายนอกนั้น บรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้จัดได้ว่ามีความสำคัญต่อการเรียนรู้เป็นอย่างมาก เพราะจะช่วยเสริมความสนใจให้กับผู้เรียน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจ ตั้งใจ และสามารถนำความรู้ที่ได้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ และการเรียนรู้ที่มุ่งให้ผู้เรียนนำความรู้ไปใช้ได้จริงนั้นจะต้องสร้างให้ผู้เรียนสามารถคิดเป็น ทำเป็น และสามารถเผชิญปัญหาได้ด้วยตนเอง การสร้างความรู้ด้วยตนเองจึงเป็นสิ่งจำเป็นในยุคโลกาภิวัตน์ที่ข้อมูลไหลเทเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว อีกทั้งเน้นให้เกิดการเรียนรู้จากกิจกรรมที่ผู้เรียนรู้สามารถนำความรู้ที่ได้ไปทดลองใช้กับสถานการณ์ต่างๆ ได้จริง สอดคล้องกับหลักการเรียนรู้ตามแนวความคิด constructivism หรือการเรียนรู้ในกลุ่มพุทธินิยมที่เน้นการสร้างความรู้ด้วยตนเองผ่านการปฏิบัติและลงมือทำ และสร้างความรู้ด้วยกระบวนการปรับโครงสร้างทางปัญญา แต่การเรียนรู้ในลักษณะนี้จะแตกต่างจากการเรียนรู้กลุ่มพฤติกรรมนิยมที่เน้นการเรียนรู้ที่เกิดจากการได้รับการกระตุ้นจากสิ่งเร้าและเรียนรู้จากการปฏิบัติจากสิ่งเร้า นั้น แต่การเรียนรู้แบบ constructivism จะทำให้ผู้เรียนรู้สามารถประยุกต์สิ่งที่ได้เรียนรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้เพราะ

ความรู้ที่ได้นั้นเป็นความรู้ที่มีความหมายผ่านการตีความและปรับโครงสร้างทางปัญญาจึงมีส่วนทำให้ผลของการเรียนรู้คงอยู่ยาวนานขึ้น

2. การเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism

การจัดการเรียนรู้ตามแนวความคิด constructivism เป็นการจัดการการเรียนรู้ที่เชื่อว่าการเรียนรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายในสมอง เกิดจากกระบวนการจัดกระทำกับข้อมูล มีการบันทึกข้อมูลและดึงข้อมูลออกมาใช้ วิธีเรียนรู้มีผลต่อการจำ การลืม การถ่ายโอนความรู้ แรงจูงใจระหว่างการเรียนรู้มีความสำคัญต่อการขึ้น่าความสนใจ มีอิทธิพลต่อกระบวนการจัดข้อมูล และส่งผลโดยตรงต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน (ชนาธิป พรกุล, 2551)

แนวความคิด constructivism มีชื่อเรียกเป็นภาษาไทยแตกต่างกันออกไป อาทิ ทฤษฎีการสร้างความรู้ทฤษฎีการสร้างความรู้ใหม่โดยผู้เรียนเอง ทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้ด้วยตัวเอง ทฤษฎีการสร้างสรรคองค์ความรู้ด้วยปัญญา ปรัชญาสร้างสรรคความรู้นิยม นิรมิตนิยม ทฤษฎีสร้างเสริมต่อ ทฤษฎีสร้างสรรคความรู้ เป็นต้น แต่คำศัพท์ที่ปรากฏร่วมกันในแต่ละชื่อเรียกก็คือ “การสร้าง - ความรู้” โดยมีแหล่งกำเนิดความรู้ที่ตัวผู้เรียนเอง เพราะแนวคิดนี้มีความเชื่อว่าการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในผู้เรียนรู้ ผู้เรียนรู้เป็นผู้สร้าง (Construct) ความรู้จากความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่พบเห็นกับความเข้าใจที่มีอยู่เดิม

รากฐานของแนวความคิดและทฤษฎี constructivism จัดเป็นการเรียนรู้กลุ่มปัญญานิยม (Cognitive Psychology) หรือที่ ทิศนา แคมมณี (2547) และชนาธิป พรกุล (2551) เรียกว่าทฤษฎีการเรียนรู้ของกลุ่มพุทธินิยม โดยมีรากฐานมาจาก Absubel และ Piaget แต่ยังไม่มีการนำเสนอหลักการที่ชัดเจน ต่อมา Magoon ได้เสนอข้อตกลงเบื้องต้นที่เป็นหลักการของ constructivism ไว้ดังนี้ (สุจินต์ วิสวธีรานนท์, 2544)

1) มนุษย์มีความรู้ และความรู้นี้จะส่งผลต่อพฤติกรรมและการตีความหมายสิ่งรอบตัว

2) มนุษย์ควบคุมความคิด ความเข้าใจไว้ภายใน แม้ว่าสิ่งแวดล้อมไม่เอื้อให้แสดงความรู้สึกที่แท้จริงออกมา

3) มนุษย์สามารถสร้างความรู้ได้ด้วยตนเอง โดยสามารถทบทวนความหมายของการสื่อสารที่ซับซ้อนได้ จัดการกับความซับซ้อนได้ แสดงบทบาททางสังคมที่เหมาะสมได้ และปรับบทบาททางสังคมได้

พารณ อิศรเสนา ณ อยุธยา และ จีระ หงส์ลดารมภ์ (2545) กล่าวว่า Seymour Papert พัฒนาแนวคิดนี้ต่อจาก Piaget ต่อเนื่องมาตั้งแต่ปี ค.ศ.1960 โดยเสนอเพิ่มเติมในแนวคิดที่เรียกว่า Constructionism โดยมองว่า สิ่งที่ทำให้เด็กไม่สามารถเรียนรู้ได้ไม่ได้เกิดจากระบบแบบแผนหรือ ความซับซ้อนของเรื่องราวที่ยากเกินไป แต่เกิดจากการขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์ที่เหมาะสมในฐานะ สื่อที่ช่วยส่งเสริมความคิดและสร้างความรู้ในเรื่องราวเหล่านั้น Seymour Papert ยังได้เสนอแนวความคิด การสร้างความรู้โดยการสร้างสรรค์งาน(Constructionism) ซึ่งผู้เรียนมีโอกาสคิดและสร้างงานขึ้นมา จากการคิดให้เป็นรูปธรรม เกิดความเข้าใจลึกซึ้ง และมีความหมาย สามารถนำไปสร้างเป็นความรู้ ใหม่ต่อไปได้ โดยเน้นวิธีการให้ผู้เรียนปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเรียนรู้จากสื่อที่เหมาะสม ตามหลักการ ลองปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งจัดได้ว่าเป็นแนวคิดที่ทรงอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยน วิธีการเรียนการสอนในยุโรปและสหรัฐอเมริกาอย่างกว้างขวางในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา โดย เน้นสอนและกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้คิดเป็น ทำเป็น (สุพัตรา ชาติบัญญัติชาญ, ม.ป.ป.) ขณะที่ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2541) แสดงความเห็นต่างไปว่าการเรียนรู้ตามแนว Constructionism ไม่ใช่ของใหม่ เป็น สิ่งที่เจ้าชายสิทธัตถะทำด้วยตนเองมาแล้ว โดยอธิบายการเรียนรู้ตามปรัชญาพุทธใน 3 ระดับ คือ รู้จำ รู้จัก และรู้แจ้ง โดยพัฒนาจากการรู้จำไปสู่รู้จักด้วยการคิด และพัฒนาจากรู้จักไปสู่รู้แจ้งด้วยการคิดและจินตนาการ ซึ่งก็คือการค้นพบความรู้ด้วยตนเองอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้มาแล้ว จึง อาจสรุปได้ว่าการคิดทำให้เกิดการยกระดับจากการรู้จำไปสู่การรู้จัก และการคิดและจินตนาการ ก็ ได้ยกระดับจากการรู้จักไปสู่ การรู้แจ้งในที่สุด

พารณ อิศรเสนา ณ อยุธยา ยังกล่าวอีกด้วยว่า รูปแบบการเรียนรู้ที่เหมาะสม “มิได้ มาจากการค้นพบวิธีการสอนที่ดีกว่าของครู หากแต่เป็นการสร้างโอกาส ในการสร้างความรู้ ที่ดีกว่าแก่ผู้เรียน” (พารณ อิศรเสนา ณ อยุธยา และ จีระ หงส์ลดารมภ์, 2545: 215) ตามทฤษฎี การเรียนรู้แบบ constructivism ผู้เรียนจะสร้างความหมายโดยใช้กระบวนการทางปัญญาของตน ความหมายเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่สามารถถ่ายทอดจากครูไปสู่ผู้เรียนได้ แต่จะถูกสร้างขึ้นใน สมอของนักเรียนจากความสัมพันธ์ระหว่างประสาทสัมผัสของผู้เรียนกับโลกภายนอก ซึ่ง Glaserfeld ตอกย้ำว่า ความรู้เป็นสิ่งสร้างขึ้นโดยบุคคลที่มีปัญญา ไม่ใช่การรับมาโดยตรงจาก สิ่งแวดล้อม การที่จะได้รู้หรือมีความรู้ เป็นกระบวนการปรับตัวที่จัดกระทำกับประสบการณ์ ของแต่ละคน (สุจินต์ วิสวธีรานนท์, 2544: 45)

การเรียนการสอนแบบใหม่จึงเน้นให้ผู้เรียนเป็นผู้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง โดยผ่าน กระบวนการของความสมดุลซึ่งเป็นการปรับตนเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เพื่อให้อยู่ในสภาพสมดุล กล่าวคือ เมื่อได้รับข้อมูลมาจะไม่เก็บหรือรับทันที แต่จะมีการแปลความหมายของข้อมูลความรู้

เหล่านั้นแล้วเสริมขยาย ทดสอบการแปลความหมายด้วยประสบการณ์ของตนเอง ผ่านกระบวนการ 2 อย่าง คือ (สุนทร สุนันท์ชัย, ม.ป.ป.)

- 1) การซึมซาบหรือดูดซึม (Assimilation) เป็นการนำประสบการณ์และความคิดใหม่เข้า
- 2) การปรับโครงสร้างทางปัญญา (Accomodation) เป็นกระบวนการต่อเนื่องจากการซึมซาบ โดยนำความคิดใหม่ที่น่าเข้ามาปรับกับโครงสร้างการเรียนรู้ที่มีอยู่เดิม

Constructivism เชื่อว่าหัวสมอง (mind) เป็นเครื่องมือและส่วนประกอบที่สำคัญที่จะแปลความหมายของเหตุการณ์ วัตถุ และทัศนคติในโลกรของความเป็นจริง สิ่งที่หัวสมองรับรู้และเข้าใจประกอบกันเป็นฐานความรู้เฉพาะส่วนตัวของแต่ละคน โลกส่งผ่านทุกอย่างมาถล่มกรองยังหัวสมองก่อนที่จะออกมาเป็นสิ่งที่รับรู้และเข้าใจ การเรียนรู้ในรูปแบบนี้เป็นการแก้ปัญหาเพื่อค้นพบความรู้ ซึ่งผู้เรียนจะมีแรงจูงใจภายใน มีความกระตือรือร้น มีการควบคุมตนเองเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายหรือสิ่งที่ต้องการรู้ ผลของการเรียนรู้จะมีลักษณะลึกซึ้งกว่าการท่องจำแต่เกิดจากความเข้าใจในสิ่งที่ได้เรียนรู้มานั่นเอง แต่เมื่อมีการแปลความหมายจากประสบการณ์และความรู้เดิมจึงทำให้ผลของการเรียนรู้แตกต่างกันไปตามแต่ละบุคคล (โนวาบิส, ม.ป.ป.)

ขณะเดียวกัน กมล สุกประเสริฐ (อ้างถึงใน เฉิดศักดิ์ ชุมนุช, ม.ป.ป.) ยังกล่าวถึงกระบวนการสร้างความรู้ตามแนวคิดนี้ว่าเป็นการเริ่มต้นจากการแสวงหาข้อมูล (Data) ต่อจากนั้นมนุษย์นำเอาข้อมูลมาปฏิสัมพันธ์กันเข้าทำให้เกิดเป็นข้อมูลความรู้ (Information) และเอาข้อมูลความรู้มาปฏิสัมพันธ์เข้าจัดวิเคราะห์ แยกแยะหรือจำแนกเป็นหมวดหมู่ สร้างสรรค์ ทำให้เกิดเป็นความรู้ (Knowledge) และในที่สุดก็เอาความรู้เหล่านั้นมาเปรียบเทียบทดสอบกับความรู้เดิมแล้วรับส่วนที่กลมกลืนกันเข้ากับความรู้เดิมทำให้เกิดสติปัญญาหรือภูมิปัญญา (Wisdom) นับเป็นกระบวนการคิดที่จะมีความยั่งยืน

โดยสรุปแนวคิด Constructivism เน้นให้ผู้เรียนรู้สร้างเสริมความรู้ผ่านกระบวนการทางจิตวิทยาด้วยตนเอง ผู้สอนไม่สามารถปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางปัญญาแบบทันทีทันใดแก่ผู้เรียนได้ แต่ผู้สอนสามารถช่วยผู้เรียนรู้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางปัญญา (Cognitive Structure หรือ Schema) ได้ด้วยการจัดสภาพการณ์ที่ทำให้เกิดภาวะไม่สมดุลขึ้น คือสถานะที่โครงสร้างทางปัญญาเดิมใช้ไม่ได้ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนสำรวจตรวจสอบ อาจมีการทำซ้ำ เน้นการสืบสอบเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์นั้น ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางปัญญาให้สอดคล้องกับประสบการณ์มากขึ้น (สุจินต์ วิศวธีรานนท์, 2544)

สรุปความแตกต่างระหว่างการเรียนรู้แบบ Constructivism กับแบบบรรยาย ดังตารางนี้

ตารางที่ 5 ความแตกต่างระหว่างการเรียนรู้แบบ Constructivism กับแบบบรรยาย

แนวการเรียนรู้เชิงสรรค์สร้างความรู้	แนวการเรียนรู้แบบบรรยาย
1. แนวการสอนเชิงสรรค์สร้างความรู้มีเป้าหมายรวมระยะยาวมีการส่งเสริมความสามารถทางสมองของนักเรียนอันประกอบด้วย เชาวน์ปัญญา สุนทรียศาสตร์ และจริยธรรม รวมทั้งส่งเสริมด้าน ปฏิภาณ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และความคล่องแคล่วในการนำเอาความรู้ไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ใหม่	1. การสอนแบบถ่ายทอด มีเป้าหมายรวมในระยะยาว มีการส่งเสริมความสามารถทางสติปัญญา โดยเน้น เชาวน์ปัญญาแต่ยังให้ความสนใจด้านสุนทรียศาสตร์ ด้านจิตใจ ศิลธรรม รวมทั้งความรู้ที่มั่นคง (ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ) และสามารถนำความรู้ไปใช้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้
2. แนวการสอนเชิงสรรค์สร้างความรู้ต้องอยู่บนพื้นฐานทฤษฎีการเรียนรู้ที่มุ่งให้ผู้เรียนสร้างสรรค์ความรู้ กล่าวโดยสรุปคือ ผู้เรียนต้องตัดสินใจเองว่าจะนำประสบการณ์หรือสิ่งที่ครูสอน (ประกอบด้วย คำอธิบาย ภาพที่ครูนำเสนอ หนังสือ วิดีทัศน์ หรือ โปรแกรม คอมพิวเตอร์) ไปใช้ประโยชน์อย่างไร ประการสุดท้าย การเรียนรู้นั้นต้องเป็นสิ่งที่นักเรียนเลือกด้วยตัวเอง	2. การสอนแบบถ่ายทอดครู (หลักสูตร) เป็น ผู้รับผิดชอบโดยตรงในประสิทธิภาพของการเรียนรู้ และการเพิ่มพูนความรู้ให้แก่เด็ก มีการถ่ายทอดเนื้อหาวิชาให้แก่เด็กเรียนอย่างชัดเจน เป็นระบบด้วยวิธีการที่เข้าใจ ครูตั้งรู้ปัญหาและเอาชนะอุปสรรคของการเรียนรู้ (เช่น ความเบื่อหน่าย ความไม่น่าสนใจ ความสับสน หรือการขาดความรู้ พื้นฐานของนักเรียน) โดยใช้ทักษะแรงกาย สติปัญญา และลักษณะเด่นของตนเองอย่างที่พูดกันว่า “ต้องไม่มีลักษณะของครูที่ดี”
3. การสอนที่ประสบความสำเร็จจะทำให้ให้นักเรียนมีความเข้าใจมากขึ้นมีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีแรงจูงใจที่จะค้นคว้าต่อไป สามารถหลุดจากล่องแคล่ว ชัดเจน และมีเหตุผลมากขึ้น ความรู้ที่นักเรียนสั่งสมไว้ในช่วงเวลาที่กำหนดให้จะมีลักษณะพิเศษ (เช่นมีลักษณะเป็นส่วน ๆ) แต่ในเวลาที่ยังเป็นก็สามารถแผ่ขยาย เชื่อมต่อกันได้อย่างรวดเร็ว	3. การสอนที่ประสบความสำเร็จจะทำให้ให้นักเรียนสะสมความรู้ความเข้าใจมากขึ้น มีการพัฒนาทั้งในเรื่องความถูกต้อง และกรอบความคิด รวมทั้งเกิดความคล่องตัว (ทั้งในความรวดเร็วและความถูกต้อง) ในการทำแบบฝึกหัดด้านวิชาการ นักเรียนที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้มาอย่างดี จะมีความรู้ที่สั่งสมไว้ไม่ต่างกัน ทำให้การประเมินผลมีความน่าเชื่อถือ

(แหล่งที่มา: เซลี, นิก., 2544: 156-157)

นอกจากนี้ มีรายงานวิจัยที่บ่งบอกถึงประสิทธิผลของการนำแนวคิด Constructivism ไปใช้เพื่อปรับพฤติกรรมของผู้เรียนในโรงเรียน เช่น งานของ กานจูลี ปัญญาอินทร์ (2551) นั้น นำทฤษฎีนี้ซึ่ง กานจูลี เรียกว่า ทฤษฎีสรรคนิยม ไปใช้พัฒนาโปรแกรมวิทยาศาสตร์เชิงอรรถบทกับนักเรียนช่วงชั้นที่ 3 จากโรงเรียนในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งผลที่ได้คือเจตคติต่อวิทยาศาสตร์ เจตคติเชิงวิทยาศาสตร์ เจตคติต่อสิ่งแวดล้อม และบรรยากาศในการเรียนรู้ของนักเรียนผู้เข้าร่วมโปรแกรม

เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ 0.05 ขณะทำงานของ สุนจินต์ เคียงจรูญรัตน์ (2543) ใช้กระบวนการเรียนการสอนแนวทางนี้ประกอบการทำแฟ้มผลงานเพื่อสอนเรื่องพลังงานกับชีวิต และเครื่องใช้ไฟฟ้าในบ้าน ให้กับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 พบว่า นักเรียนที่เรียนด้วยกระบวนการคอนสตรัคติวิซึ่มและทำแฟ้มผลงานมีมโนคติ และความสามารถในการนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อดังกล่าว ได้ดีกว่ากลุ่มที่เรียนรู้ ด้วยกระบวนการตามคู่มือครู ของสถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ขณะเดียวกันนักเรียนก็ชื่นชอบวิธีเรียน ผ่านกระบวนการแบบคอนสตรัคติวิซึ่ม มากถึงร้อยละ 55.56

1) ขั้นตอนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ตามแนว constructivism

ขั้นตอนของการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนสร้างความรู้ตามแนว Constructivism ของ Driver และ Oldham (อ้างถึงใน สุนจินต์ วิสวธีรานนท์, 2544) ได้กำหนดขั้นตอนไว้ ดังนี้

(1) **ขั้นนำ (orientation)** เป็นขั้นที่ผู้เรียนจะรับรู้ถึงจุดมุ่งหมายและมีแรงจูงใจในการเรียนบทเรียน

(2) **ขั้นตั้งความคิดหรือขั้นทบทวนความรู้เดิม (elicitation of the prior knowledge)** เป็นขั้นที่ผู้เรียนแสดงออกถึงความรู้ความเข้าใจเดิมที่มีอยู่เกี่ยวกับเรื่องที่จะเรียน วิธีการให้ผู้เรียนแสดงออก อาจทำได้โดยการอภิปรายกลุ่ม การให้ผู้เรียนออกแบบโปสเตอร์ หรือการให้ผู้เรียนเขียนเพื่อแสดงความรู้ความเข้าใจที่เขามีอยู่ ผู้เรียนอาจเสนอความรู้เดิมด้วยเทคนิค ผังกราฟฟิก (graphic organizers) ขั้นนี้ทำให้เกิดความขัดแย้งทางปัญญา (cognitive conflict) หรือ เกิดภาวะไม่สมดุล (un-equilibrium)

(3) **ขั้นปรับเปลี่ยนแนวความคิด (turning restructuring of ideas)** นับเป็นขั้นตอนที่สำคัญหรือเป็นหัวใจสำคัญตามแนว Constructivism ขั้นนี้ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย ดังนี้

ก. **ทำความเข้าใจและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและกัน (clarification and exchange of ideas)** ผู้เรียนจะเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น เมื่อได้พิจารณาความแตกต่างและความขัดแย้งระหว่างความคิดของตนเองกับของคนอื่น โดยผู้สอนจะมีหน้าที่อำนวยความสะดวก เช่น กำหนดประเด็นกระตุ้นให้คิด

ข. **การสร้างความคิดใหม่ (Construction of new ideas)** จากการอภิปรายและการสารัตถ์ ผู้เรียนจะเห็นแนวทางแบบวิธีการที่หลากหลายในการตีความปรากฏการณ์ หรือ เหตุการณ์แล้วกำหนดความคิดใหม่ หรือความรู้ใหม่

ค. ประเมินความคิดใหม่ (evaluation of the new ideas) โดยการทดลองหรือการคิดอย่างลึกซึ้ง ผู้เรียนควรหาแนวทางที่ดีที่สุดในการทดสอบความคิดหรือความรู้ในขั้นตอนนี้ ผู้เรียนอาจจะรู้สึกไม่พึงพอใจความคิดความเข้าใจที่เคยมีอยู่ เนื่องจากหลักฐานการทดลองสนับสนุนแนวคิดใหม่มากกว่า

(4) ชี้นำความคิดไปใช้ (application of ideas) เป็นขั้นตอนที่ผู้เรียนมีโอกาสใช้แนวคิดหรือความรู้ความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ในสถานการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่คุ้นเคยและไม่คุ้นเคย เป็นการแสดงว่าผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีความหมาย การเรียนรู้ที่ไม่มีการนำความรู้ไปใช้เรียกว่าเรียนหนังสือไม่ใช่เรียนรู้

(5) ขั้นทบทวน (review) เป็นขั้นตอนสุดท้าย ผู้เรียนจะได้ทบทวนว่าความคิด ความเข้าใจของเขาได้เปลี่ยนไป โดยการเปรียบเทียบความคิดเมื่อเริ่มต้นบทเรียนกับความคิดของเขาเมื่อสิ้นสุดบทเรียน

ความรู้ที่ผู้เรียนสร้างด้วยตนเองนั้นจะทำให้เกิดโครงสร้างทางปัญญา (cognitive structure) ปรากฏในช่วงความจำระยะยาว (long-term memory) เป็นการเรียนรู้ที่มีความหมาย ผู้เรียนสามารถจำได้ถาวรและสามารถนำไปใช้ได้ ในสถานการณ์ต่าง ๆ เพราะโครงสร้างทางปัญญาคือกรอบของความหมายหรือแบบแผนที่บุคคลสร้างขึ้น ใช้เป็นเครื่องมือในการตีความหมาย ให้เหตุผลแก้ปัญหา ตลอดจนใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการสร้างโครงสร้างทางปัญญาใหม่ นอกจากนี้ยังทบทวนเกี่ยวกับความรู้สึกที่เกิดขึ้น ทบทวนว่าจะนำความรู้ไปใช้ได้อย่างไร และยังมีเรื่องใดที่ยังสงสัยอยู่อีกบ้าง

Driver และ Oldham เน้นว่า “ผู้เรียนควรจะเรียนเนื้อหาสาระไปพร้อมกับการเรียนรู้กระบวนการ” การสอนแบบให้ผู้เรียนสร้างความรู้และเน้นความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนที่มีฐานมาจากความรู้เดิม โดยมีรายละเอียดดังนี้

(1) ผลการเรียนรู้ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมการเรียนรู้เท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับความรู้และประสบการณ์ของผู้เรียนด้วย

(2) การเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างมโนทัศน์นั้น เช่น การสร้างคำจำกัดความ สร้างความคิดสำคัญ ผู้เรียนได้จากการสร้างด้วยตนเองมากกว่าการรับฟังจากคนอื่น

(3) การสร้างมโนทัศน์เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องและเป็นกระบวนการที่ผู้เรียนเป็นผู้ทำ เป็นผู้ตัดสินใจ

(4) มโนทัศน์ที่สร้างขึ้น เมื่อประเมินแล้วอาจเป็นที่ยอมรับ หรือไม่เป็นที่ยอมรับก็ได้

(5) ผู้เรียนเป็นผู้รับผิดชอบในการเรียนรู้การเป็นผู้สร้างความรู้เอง คือ การเป็นผู้รับผิดชอบในการเรียนนั่นเอง

สิ่งเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมต่อการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย เพราะการสอนประชาธิปไตยในไทยตามแบบวิธีการสอนแบบดั้งเดิมที่เน้นการบรรยายจะเน้นเนื้อหามากกว่ากระบวนการ แต่การเรียนรู้ตามแนวทางนี้จะสามารถพัฒนาประชาธิปไตยในเชิง “กระบวนการ” นอกจากนี้ เทคนิคการรับฟังคำตอบของการเรียนรู้แบบ Constructivism ยังมีหลากหลายทั้งแบบการยอมรับคำตอบแบบไม่ออกความเห็น การยอมรับคำตอบแบบไม่เต็มๆ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนอื่นๆ ได้มีส่วนร่วมในการแสวงหาคำตอบเพิ่มเติม และการยอมรับคำตอบไว้ก่อนเพื่อนำไปสู่การลงมือปฏิบัติเพื่อทดสอบคำตอบนั้นๆ เป็นต้น

2) รูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้ ตามแนว Constructivism

รูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2547) ถือว่าผู้เรียนเป็นสิ่งสำคัญ โดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ค้นพบความรู้เอง สามารถสร้างความรู้ที่มีความหมายกับตนเอง ตามสิ่งที่ตนชอบและสนใจ คำนึงถึงความแตกต่างของบุคคล และเคารพในสิทธิและหน้าที่ของผู้เรียน มีการวางแผนและออกแบบกิจกรรมและจัดประสบการณ์อย่างมีความหมายและเป็นระบบ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด constructivism ทั้งนี้ สามารถแบ่งรูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้ได้เป็น 4 กลุ่มรูปแบบ คือ

(1) กลุ่มรูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบการพัฒนากระบวนการคิด และการจัดการ เน้นยุทธศาสตร์การพัฒนาผู้เรียนด้านสมอง เพื่อให้เกิดการคิดไตร่ตรอง (Reflective Thinking) คิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) และ คิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking)

(2) กลุ่มรูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบใช้ประสบการณ์จริง เป็นการฝึกปฏิบัติเพื่อให้ทำได้ คิดเป็น และทำเป็น รวมทั้งสร้างเสริมนิสัยรักการอ่านและการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง

(3) กลุ่มรูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ เน้นส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้ เกิดความรอบรู้ในสาระการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเหมาะสม ก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพและสติปัญญา โดยมุ่งหวังให้ผู้เรียนสามารถปฏิบัติการสืบค้นข้อมูลได้ เลือกใช้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ รู้จักทำงานร่วมกับผู้อื่น เป็นต้น

(4) กลุ่มรูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้จากแหล่งวิทยาการ เป็นการจัดการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับ บุคคล สถานที่ ธรรมชาติ หน่วยงานองค์กร สถานประกอบการ ชุมชน และอื่นๆ เป็นการฝึกทักษะการสืบค้น การสังเกต ฝึกคิด ฝึกการมองเห็นคุณค่าทางสุนทรีย์ เน้นให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ (Interaction) เพื่อเพิ่มความสามารถทางการเรียนรู้แบบองค์รวม ทั้งด้านความรู้ ความคิด ทักษะกระบวนการ และคุณลักษณะนิสัย

จากรายงานการสังเคราะห์รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้ของครูต้นแบบ (ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542) (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2547) พบว่าครูต้นแบบจำนวน 586 คน ได้ออกแบบกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับแนวทางของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน และพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานการเรียนรู้ของหลักสูตร โดยในแต่ละกลุ่มรูปแบบพบรูปแบบย่อยจากการศึกษา ดังนี้

(1) กลุ่มรูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบการพัฒนากระบวนการคิดและการจัดการ มีการจัดรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เป็น 6 แบบย่อย คือ

ก. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบพัฒนากระบวนการคิด ด้วยการ
ใช้คำถาม

ข. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบโฟร์แมทซิสเต็ม (4 MAT's Learning)

ค. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบการพัฒนากระบวนการคิดแบบวิทยาศาสตร์

ง. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์

จ. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้ด้วยวงจรพัฒนาคุณภาพแบบ PDCA

(2) กลุ่มรูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบใช้ประสบการณ์จริง มีการจัดรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เป็น 5 แบบย่อย คือ

ก. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบประสบการณ์

ข. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบโครงงาน

ค. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติ

ง. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบร่วมมือ

จ. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้จากสื่อการเรียนรู้

(3) กลุ่มรูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ มีการจัดรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เป็น 2 แบบย่อย คือ

ก. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการสู่สาระการเรียนรู้

ข. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการสู่พหุปัญญา

(4) กลุ่มรูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้จากแหล่งวิทยาการ

ก. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้จากแหล่งการเรียนรู้

ข. รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบระบบนิเวศน์ในนาข้าวแปลงผัก

ทั้งนี้ ในรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ควรประกอบไปด้วย รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ ลักษณะการเรียนรู้ เนื้อหาการเรียนรู้ วิธีการและขั้นตอนการเรียนรู้ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ และ แหล่งที่มาของความรู้ ในรูปแบบของการจัดการกระบวนการเรียนรู้

3) โครงการ: กิจกรรมที่ช่วยอำนวยความสะดวก

การเรียนรู้ผ่าน “โครงการ” (Project Based Learning) จะทำให้ผู้เรียนรู้มีความสุขกับการเรียนรู้ ผู้รู้คือเจ้าของโครงการนั้นๆ จึงส่งผลให้เกิดความกระตือรือร้นและชื่นชอบในการเรียนรู้ มีความรับผิดชอบในการปฏิบัติที่ต่อเนื่อง นำไปสู่ทักษะความชำนาญมากขึ้นจนเกิดเป็นความรู้ในที่สุด นอกจากนี้ ข้อดีของการทำโครงการคือ การพัฒนาระบบคิดให้กับผู้เรียน การเพิ่มความสามารถในการแก้ไขปัญหาอย่างมีหลักการ การวางแผน การจัดการ และการทำงานเป็นทีม เป็นต้น (พารณ อิศรเสนา ณ อยุธยา และ จีระ หงส์คารมภ์, 2545) และนำไปสู่การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Cooperative or collaborative learning) โดยมีการเรียนรู้สำหรับตนเองและช่วยเหลือสมาชิกในกลุ่มให้เกิดการเรียนรู้ด้วย การเรียนรู้ดังกล่าวเหมาะสำหรับการเรียนรู้ของชุมชนที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันและใส่ใจผู้อื่น ยอมรับความแตกต่างหลากหลาย นำมาสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในระดับสูงสุด (สุพัตรา ชาติบัญชาชัย, ม.ป.ป.)

ทั้งนี้ลักษณะการเรียนรู้ของกลุ่มควรมุ่งเน้นบรรยากาศของการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการช่วยกันคิด ช่วยกันทำ ผลสำเร็จของการเรียนรู้จะอยู่ที่การปฏิบัติของสมาชิกที่มีความสามารถแตกต่างกัน สามารถมาประสานและช่วยเหลือกันตามความถนัด เกิดความสุขที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่น มากกว่าจะแข่งขัน ซึ่งคิงเค้น คำว่ากลุ่มในที่นี้จึงต้องมีมิติของความสัมพันธ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย โดยต้องคำนึงถึงการสร้างและสานสัมพันธ์สมาชิกให้มีบทบาทที่เหมาะสม คือ มีการจัดระเบียบกลุ่ม ควบคู่ไปกับการสร้างความสัมพันธ์และการเรียนรู้ของกลุ่ม โดยมีบรรยากาศเชิงบวกที่จะช่วยชักนำให้เกิดการตื่นตัวและพร้อมจะเข้ามามีส่วนร่วม ขณะที่ภาวะวิกฤติจะเป็นตัวเร่งให้เกิดการเรียนรู้ได้ขึ้น สิ่งที่จะได้ตามมานอกจากความรู้ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้แล้ว ยังได้ผลลัพธ์ที่เป็นผลพลอยได้ทางอารมณ์ นั่นก็คือ ความภาคภูมิใจ ที่ได้มีส่วนร่วมในความสำเร็จของงาน โดยมีความรู้สึกที่บ่งบอกถึงความสำเร็จ คือ ความเชื่อในความสามารถของตนในการผ่านปัญหา ร่วมทุกข์ร่วมสุข และมีความสุขกับผลของการกระทำที่นำไปใช้ประโยชน์ได้ (สุพตราชาติบัญชาชัย, ม.ป.ป.) ซึ่งในกิจกรรมกลุ่มดังกล่าวจัดเป็น กระบวนการทางพุทธิปัญญาที่เป็นกระบวนการย่อยภายในกระบวนการทางสังคม และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้เรียนและกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในการเรียนรู้และพัฒนา (เชิดศักดิ์ ชุมนุม, ม.ป.ป.)

4) ข้อดีและข้อควรระวังของการเรียนรู้ตามแนว Constructivism (ไมเคิล ลิตเติลโดคัล และลอรา ฮักซ์ฟอร์ด, 2546)

ข้อดีของการเรียนรู้ตามแนว Constructivism คือ

- (1) ผู้เรียนมีความกระตือรือร้น มีอิสระในการคิดและลงมือทำ มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน
- (2) ทำให้ผู้เรียนรู้คิดเป็น ทำเป็น จากการลงมือปฏิบัติและแก้ไขปัญหา
- (3) ความรู้ที่ได้รับมีความคงทน ยาวนาน
- (4) ผู้เรียนรู้ได้แสดงความคิดเห็น กล้าแสดงออกทางความเห็น มั่นใจมากขึ้น และส่งเสริมให้เด็กมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นด้วย

ข้อควรระวังในการจัดการเรียนรู้ตามแนวทาง Constructivism คือ

- (1) การให้อิสระในการลองผิดลองถูก ไม่กำหนดรูปแบบของโครงการที่ตายตัว

- (2) ต้องมีการประเมินความคิดเกี่ยวกับเป้าประสงค์ในการจัดการเรียนรู้ในรูปแบบนี้ ก่อนลงมือทำกิจกรรม จึงจะประเมินผลตามการรับรู้ของผู้เรียนรู้ได้
- (3) บทบาทของครู หรือผู้จัดการศึกษาเป็นเพียงกระบวนการ (Facilitator) ที่ร่วมเดินทางค้นหาความรู้ไปพร้อมกับเด็กหรือผู้เรียนรู้ เน้นที่การเรียนรู้พร้อมกัน
- (4) คำตอบปลายทางมิได้มีเพียงหนึ่งเดียวและตายตัว
- (5) ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการเรียนรู้ขึ้นกับการคิดที่เป็นเหตุและผล การอ่านออกเขียนได้ ความคล่องแคล่วในการใช้ภาษา และแรงจูงใจ
- (6) พัฒนาการของการเรียนรู้เป็นขั้นตอนเหมือนขั้นบันได
- (7) การประเมินผลพึงหลีกเลี่ยงคำตอบเชิงท่องจำ แต่ควรนำความรู้ที่ได้รับ ไปทดสอบด้วยการปฏิบัติจริงในสถานการณ์อื่นๆ
- (8) ให้เริ่มจากสิ่งที่ผู้เรียนรู้รู้ก่อนแล้ว
- (9) ครูหรือผู้จัดการศึกษาต้องสร้างความขัดแย้งทางความรู้ขึ้นเพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้ แสวงหาคำตอบด้วยตนเอง

5) การสะท้อนความคิดจากการเรียนรู้

โดยทั่วไปการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism จะนิยมให้ผู้เรียนรู้สะท้อนการเรียนรู้ของตนเองผ่านการเขียนบันทึก (Diary) และการเขียนเจอร์นัล (Journal Writing) (นงลักษณ์ วิรัชชัย , บุษพา เมฆศรีทองคำ และธีรวัฒน์ ฆะราช, 2551: 25-31) โดยการเขียนบันทึกหรือการเขียนไดอารี่ เป็นการบรรยายเหตุการณ์ สถานการณ์ ความรู้สึก เพื่อให้ได้สาระความรู้เพิ่มเติมเพื่อเสริมให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนขึ้น การบันทึกความคิดสะท้อนหรือการประเมินประสบการณ์ที่ได้รับ รวมทั้ง บทเรียนที่ได้เรียนรู้ รวมทั้งการบันทึกสิ่งที่ได้วางแผนและ มุ่งหมายจัดกระทำด้วย ซึ่งจัดเป็นวิธีการที่ส่งเสริมให้นักเรียนมีความคล่องแคล่วในการเขียนและการอ่าน และจัดเป็นเอกสารชั้น ปฐมภูมิของผู้บันทึกที่มีคุณค่าในการศึกษาวิจัย นอกจากนี้การจัดให้ผู้เรียนรู้เขียนบันทึกยังเป็นการ ส่งเสริมคุณลักษณะการคิดในเชิงวิพากษ์ ความคิดริเริ่ม ได้อีกด้วย

การบันทึกไดอารี่อาจทำได้หลายรูปแบบ ทั้งการเขียนข้อความลงสมุด แฟ้ม เอกสาร หรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ หรือเทปบันทึกเสียงก็ได้ ซึ่งการบันทึกไดอารี่แตกต่างกับการบันทึกเจอร์นัล (Journal Writing) ตรงที่การบันทึกไดอารี่นิยมบันทึกประจำวัน โดยเน้นการถ่ายทอดเหตุการณ์

และความรู้สึกที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน เน้นบันทึกพฤติกรรม ความคิด ความรู้สึกขณะอยู่ในเหตุการณ์ หรือขณะแสดงพฤติกรรม รวมถึงการเรียนรู้จากการคิดสะท้อน (Reflection) เกี่ยวกับเหตุการณ์ หรือพฤติกรรมที่เกิดขึ้น ขณะที่การบันทึกเจอร์นัลเน้นที่การแสดงความคิดเห็นและการตอบสนอง ต่อเหตุการณ์ที่จะบันทึก โดยในชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นนิยมให้ผู้เรียนรู้สะท้อน ตนเองผ่านการบันทึกไดอารี่ และในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายและอุดมศึกษานิยมให้เขียนบันทึก แบบเจอร์นัล

การบันทึกไดอารี่หรือการบันทึกเจอร์นัลเป็นเครื่องมือสำคัญช่วยให้ผู้บันทึกได้ค้นพบ ตนเอง ได้เห็นภาพสะท้อนความคิด จิตวิญญาณของตน ทำให้เกิดสมาธิ เกิดความคิดใหม่ๆ และเกิด ความคิดสร้างสรรค์ รวมทั้งเป็นแหล่งเก็บอารมณ์ความรู้สึกทางลบที่ปลอดภัย และที่สำคัญที่สุด การบันทึกเปรียบเสมือนเพื่อนที่ดีที่สุด

ขั้นตอนการดำเนินงานเพื่อสะท้อนการเรียนรู้ผ่านการเขียนบันทึก มี 4 ขั้นตอน คือ

(1)ขั้นตอนวางแผนการบันทึก โดยตัดสินใจว่าจะใช้รูปแบบไดอารี่หรือเจอร์นัล ตัดสินใจเรื่องรูปแบบการบันทึกว่าจะบันทึกลงกระดาษหรือลงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ตัดสินใจเรื่อง ช่วงเวลาการบันทึก สาระที่จะบันทึก การติดตามผลการบันทึกและการประเมินผลจากการบันทึก เป็นต้น

(2)ขั้นตอนการจัดทำเอกสารคู่มือการบันทึก เป็นการอธิบายรายละเอียด และขั้นตอนที่พึงกระทำในการทำบันทึก

(3)ขั้นตอนการใช้ประโยชน์จากการบันทึก

(4)ขั้นตอนการสรุปผลและประเมินผลจากการบันทึก

ประโยชน์ของการเขียนบันทึกประจำวันมี 5 ประการ คือ 1)ช่วยให้นักเรียนทบทวน และจำสิ่งที่ได้เรียนรู้ 2)ฝึกสมอง เรียบเรียงความคิด และฝึกการคิดอย่างเป็นระบบ 3)ทำความเข้าใจ ความรู้สึก และปฏิกิริยาของตนเอง เพื่อเป็นการสะท้อนความคิดทำให้เกิดความเข้าใจ ที่กระจ่างแจ้ง เสมือนกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นตัวตน และเข้าใจเหตุการณ์ได้อย่างลึกซึ้งขึ้น 4)ใช้จินตนาการโดยไม่มีขอบเขต และ 5)ฝึกวินัยในตนเองและพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ด้านความมีระเบียบวินัย 6)พัฒนาทักษะการเขียน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นกระจกสะท้อนความคิดที่ดี อย่างหนึ่ง

บทสรุปการจัดการเรียนรู้ตามแนวคิด constructivism

การจัดการเรียนรู้ตามแนวความคิด constructivism เป็นการจัดการการเรียนรู้ที่มีชื่อเรียกเป็นภาษาไทยแตกต่างกันออกไป แต่คำศัพท์ที่ปรากฏร่วมกันในแต่ละชื่อเรียกก็คือ “การสร้าง - ความรู้” เพราะแนวคิดนี้มองว่าการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในผู้เรียนรู้เป็นผู้สร้าง (Construct) ความรู้เอง จากความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่พบเห็นใหม่ที่ปรับเข้ากับความรู้ที่มีอยู่เดิม โดยแนวคิดนี้จัดเป็นการเรียนรู้กลุ่มพุทธินิยมหรือกลุ่มปัญญานิยม (Cognitive Psychology or Cognitive learning) โดยมีรากฐานมาจาก Absubel และ Piaget และพัฒนาต่อยอดเป็น Constructionism ของ Seymour Papert ทั้งนี้ สามารถแบ่งลักษณะ ทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนว Constructivism ตามนักคิดได้ 3 แนวทาง คือ

1)แนวทางของ Jean Piaget ที่เน้นการปรับโครงสร้างทางปัญญา โดยมองว่าความรู้เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์กับการเติบโตทางปัญญา ผ่านขั้นตอนการรับรู้ข้อมูลใหม่ และปรับข้อมูลใหม่เข้ากับข้อมูลเดิมที่มีอยู่ผ่านการจัดโครงสร้างทางปัญญา ที่เน้นความพยายามส่วนบุคคล ดังนั้น ความรู้จึงเกิดจากการสะสม รวบรวมประสบการณ์การเรียนรู้ของตนเอง

2)แนวทางของ Lev Vygotsky ที่มองว่าความรู้ไม่อาจสร้างได้ด้วยคนเดียว แต่เกิดจาก “กลุ่มสัมพันธ์” กล่าวคือ ความรู้เกิดจากกระบวนการทางสังคมด้วยการสื่อสารแบบ 2 ทาง เช่น เด็กเลียนแบบจากการสังเกตสิ่งที่คุณปฏิบัติคนในแบบต่างๆกัน และทดสอบความคิดผ่านการสนทนา (Dialogue) การเรียนรู้จึงเกิดจากแรงขับเคลื่อนที่ต้องการสื่อสาร การเรียนรู้ที่ดีจึงต้องเปิดโอกาสให้ผู้เรียนรู้ได้มีโอกาสสื่อสารพูดคุย การเรียนรู้จึงเป็นการสรรค์สร้างทางสังคม

3)แนวทางของ Seymour Papert ที่ใช้ชื่อเรียกการเรียนรู้ของตนเองว่า Constructionism ที่เน้นการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีและคอมพิวเตอร์ควบคู่ไปกับการเรียนรู้ โดยเน้นที่การสร้างสิ่งแวดล้อมให้ผู้เรียนรู้สำรวจ ทดลอง คิด สร้างสรรค์ผลงาน เพื่อสร้างคนที่คิดเป็น เรียนรู้ด้วยตนเองและเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยมองว่าวัสดุที่นำมาใช้ในการสร้างความรู้ที่มีความหลากหลายจะสามารถเพิ่มโอกาสในการคิดได้ และเน้นกระบวนการเรียนรู้จากการแก้ปัญหาด้วยการทดลอง เชื่อมโยงสิ่งที่เรียนรู้ใหม่กับสิ่งที่มีอยู่เดิม และนำความรู้ที่ปรับโครงสร้างแล้วไปใช้ในชีวิตจริงได้ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2544; นิค เซลลี, 2544 และ ไมเคิล ลิตเติล ไค้ และ ลอรา ฮัทซ์ฟอร์ด, 2546)

สิ่งที่แตกต่างกันไปคือ แนวทางของ Seymour Papert ที่ใช้ชื่อเรียกการเรียนรู้ของตนเองว่า Constructionism นั้นเน้นที่การสร้างผลงานโดยอาศัยเทคโนโลยีและคอมพิวเตอร์เข้ามาเกี่ยวข้อง

ในกระบวนการสร้างสรรค์ด้วย ซึ่งอาจเป็นปัญหาในกรณีที่กลุ่มผู้เรียนรู้ไม่มีคอมพิวเตอร์หรือไม่สะดวกที่จะใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ทำให้การเรียนรู้ไม่ประสบความสำเร็จได้อย่างกลุ่มที่มีเครื่องมือพร้อม หากมองตามแนวคิดแล้ว แนวคิด Constructivism สามารถใช้ได้หลากหลายโอกาสมากกว่า โดยอาศัยกระบวนการรับเข้าของประสบการณ์ใหม่และปรับเข้ากับโครงสร้างทางปัญญาที่มีความรู้เดิมจึงได้ออกมาเป็นความรู้ใหม่ จัดเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ความรู้ด้วยตนเองโดยแท้

สิ่งที่สำคัญคือผู้เรียนต้องสร้างความขัดแย้งทางปัญญาให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนให้ได้ก่อนที่จะออกแบบการเรียนรู้ในกิจกรรมต่างๆ และวิธีประเมินผลจะต้องสอดคล้องกับสิ่งที่ผู้เรียนรูวางเป้าหมายไว้ แต่ทั้งนี้ ผลของการเรียนรู้ก็ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน เนื่องจากการเรียนรู้ในลักษณะนี้เน้นการปรับความรู้ใหม่เข้ากับเก่าด้วย ปัจจัยที่ส่งผลให้การเรียนรู้แตกต่างกันอาจเกิดมาจากประสบการณ์หรือความรู้เดิมที่มีอยู่ไม่เหมือนกัน กอปรกับความสามารถในการเขียนอ่าน และความคล่องแคล่วในการคิดก็ส่งผลต่อการเรียนรู้ได้เช่นเดียวกัน การวัดและประเมินผลด้วยการเรียนรู้แบบนี้จึงไม่ควรเน้นที่เนื้อหาหรือความจำ แต่ควรเน้นที่วิธีการหรืองานที่เกิดจากการร่วมกันปฏิบัติมากกว่า เพราะการสอนแบบนี้เน้นความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นหลักสำคัญ และการประเมินที่จำเป็นก็คือการสะท้อนความคิดจากการเรียนรู้ได้หลายรูปแบบ อาทิ การสะท้อนผ่านการเขียนบันทึก (Diary) และการเขียนเจอร์นัล (Journal Writing) ซึ่งแตกต่างกันที่การเขียนบันทึกนั้นเน้นบรรยายแสดงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน นิยมใช้กับนักเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น ขณะที่การเขียนเจอร์นัลจะเน้นการแสดงความรู้สึกและความคิดเห็นที่มีต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน โดยนิยมนำใช้กับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายและอุดมศึกษา เป็นต้น ส่วนรูปแบบในการบันทึกมีตั้งแต่จดหมาย ไปสการ์ด เทปบันทึกเสียง หรือวีดีโอ เป็นต้น ทั้งนี้ สามารถให้ผู้เรียนรู้สะท้อนความคิดผ่านกิจกรรมอื่นๆ ได้ด้วย เช่น การบอกเล่าหรือเล่าเรื่อง การวาดภาพ เป็นต้น

กระบวนการสร้างความรู้ในลักษณะนี้จะมีความคงทน ยาวนาน และสามารถทำให้ผู้เรียนรู้เป็นคนที่คิดเป็น ทำเป็น และเผชิญสถานการณ์ต่างๆด้วยตนเองได้ จัดเป็นการพึ่งพาความคิดของตนเองโดยแท้ ทำให้นำไปสู่การลดการพึ่งพาคนอื่นและอาจนำไปสู่การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมเรียนรู้ที่เข้มแข็งได้ ด้วยความใฝ่รู้ แสวงหาคำตอบและความรู้ด้วยตนเอง และเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติกิจกรรมผ่านกระบวนการกลุ่มต่างๆ ที่จะยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้เรียนมากมายทั้งการคิด การคำนึงถึงส่วนรวม ความรับผิดชอบตามหน้าที่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการนำแนวความคิด constructivism ไปใช้สอนในงานวิจัยที่หลากหลายและพบว่า

นักเรียนชื่นชอบการเรียนรู้ในลักษณะนี้ เพราะทำให้มีเจตคติที่ดีขึ้นและสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ด้วย (กานจตุ ปัญญาอินทร์, 2551 และ สุจินต์ เกียงจวนรัตน์, 2543)

สิ่งเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่เหมาะสมต่อการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย เพราะการสอนประชาธิปไตยในประเทศไทยตามแบบวิธีการสอนแบบดั้งเดิมที่เน้นการบรรยายจะเน้นเนื้อหามากกว่ากระบวนการ แต่การเรียนรู้ตามแนวทางนี้จะสามารถพัฒนาประชาธิปไตยในเชิง “กระบวนการ” นอกจากนี้ เทคนิคการรับฟังคำตอบของการเรียนรู้แบบ Constructivism ยังมีหลากหลายทั้งแบบการยอมรับคำตอบแบบไม่ออกความเห็น การยอมรับคำตอบแบบไม่เต็มเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนรู้อื่นๆ ได้มีส่วนร่วมในการแสวงหาคำตอบเพิ่มเติม และการยอมรับคำตอบไว้ก่อนเพื่อนำไปสู่การลงมือปฏิบัติเพื่อทดสอบคำตอบนั้นๆ เป็นต้น โดยมีครูเป็นกระบวนการ (Facilitator) ที่ร่วมเรียนรู้และร่วมเดินทางไปด้วยพร้อมกับเด็กหรือผู้เรียนรู้ด้วย ซึ่งจะต่างกับการเรียนรู้โดยการค้นพบที่มุ่งเน้นการมอบหมายงานที่กำหนดไว้และปล่อยให้ผู้เรียนได้ค้นพบความรู้เองโดยอิสระ แต่การเรียนรู้แบบ constructivism นั้น ครูจะต้องเดินอยู่เคียงข้างเพื่อร่วมกระตุ้นและร่วมเรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน

การพัฒนาวิถีประชาธิปไตยโดยอาศัยการเรียนรู้ที่เน้นการใช้ทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนว Constructivism ที่เน้นการทำงานร่วมกันผ่านกระบวนการกลุ่มและมุ่งหวังให้ผู้เรียนรู้เกิดกระบวนการคิดเป็น ทำเป็น เป็นการเรียนรู้ที่เน้นกระบวนการ และการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมหรือโครงการที่ต้องอาศัยการร่วมมือ ร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมแรง และร่วมกันแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับหลักการและแนวทางที่ส่งเสริมวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนเป็นอย่างยิ่ง จึงพอสรุปได้ว่า การจะพัฒนาวิถีประชาธิปไตยควรใช้กระบวนการเรียนรู้ตามแนว Constructivism ที่อาศัยกระบวนการกลุ่มพัฒนาการคิดและจิตสำนึก และอาศัยการสะท้อนความคิดตนเองเป็นวิธีเก็บบันทึกข้อมูลการเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ของผู้เรียนรู้ด้วย

3. กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

3.1 กระบวนการสร้างสรรค์ละคร

ละครสามารถพัฒนาวิถีประชาธิปไตยได้ด้วยภาวะของการเอาใจเขามาใส่ใจเรา (Empathy) (ดวงเดือน พันธุมนาวิน อ่างถึงโน ทวีวัฒน์ บุญชิต, 2546 และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2541) เนื่องจากละครทำให้เกิดการเรียนรู้มนุษย์ที่แตกต่างไปจากตน ขณะเดียวกันกระบวนการสร้างสรรค์ละครก็สามารถทำให้เกิดภาวะ Empathy ได้เช่นเดียวกัน อาทิ ขั้นตอนของการเขียนบทละคร ผู้เขียนบทละครจำเป็นต้องจินตนาการว่าตนเองเป็นตัวละครหรือมนุษย์คนอื่นๆ เพื่อจะได้

เข้าใจในเหตุผลและการกระทำของตัวละครนั้นๆ ได้อย่างสมเหตุสมผลขณะสร้างสรรค์ตัวละคร เรื่องหนึ่งๆ ขึ้น ขณะที่นักแสดงก็ต้องตีความและคิดเป็นตัวละครที่ตนสวมบทบาท การเข้าไปอยู่ในภavnนั้นยอมแสดงให้เห็นถึงการเอาใจเขามาใส่ใจเราได้เช่นกัน

3.1.1 ขั้นตอนการสร้างตัวละคร

เต็มศิริ บุญยสิงห์ และเจือ สตะเวทิน (2516) และ วิมลศรี อุปรมัย (2526) เสนอสิ่งที่ควรคำนึงถึงในกระบวนการสร้างสรรค์ละครหรือการจัดแสดงละคร (Play Production) เรื่องหนึ่งๆ ว่าควรคำนึงถึงสิ่งต่างๆ คือ 1) วัธีจัด (Organization) 2) เวที (Stage) 3) บท (Script) 4) การตีความหรือการตีบท (Interpretation) 5) ความมุ่งหมายในการสร้างสรรค์ของผู้ประพันธ์ (Conveying Values) 6) หลักการและวิธีการ (Principle and Methods) 7) แจกบทหรือเลือกตัวแสดง (Casting) 8) จัดหน้าที่ ออกเป็นฝ่าย (Groupings) 9) การเคลื่อนไหวบนเวที (Movement) 10) กิจธุระบนเวที (Stage Business) 11) วัธีการพูด (Speech) 12) เวลาที่ใช้ในการแสดงและช่วงเวลาหรือบริบทสมัยในบทละคร (Timing) 13) การสร้างตัวละคร (Creating the Character) 14) เทคนิคการแสดง (Acting Technique) 15) ปัญหาพิเศษต่างๆ (Special Problem) 16) การออกแบบฉาก (Set Design) 17) การสร้างฉาก (Scenery) 18) อุปกรณ์ประกอบฉาก (Stage Properties) 19) เครื่องแต่งกาย (Costume) 20) การแต่งหน้า (Make up) 21) แสง (Stage Lighting) 22) ขั้นตอนต่างๆ ของการจัด (Process of Production) 23) การเงิน (Financial Management)

หากนำข้อควรคำนึงถึงเหล่านี้มาประมวลกับ หลักการทำละครของ ซูไรมาน เวศยาภรณ์ (2537) และ มัทนี รัตนิน (2546) และพิจารณาขั้นตอนการทำงานโดยอิงกระบวนการกลุ่มที่เน้นการคิด และการพัฒนาจิตสำนึกเพื่อใช้กระบวนการสร้างสรรค์ละครดังกล่าวนี้ในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย การถ่ายทอดกระบวนการสร้างสรรค์ละครเหล่านี้จึงผนวกกลวัธี ที่เป็นวิถีประชาธิปไตยเข้าไปในกระบวนการจัดหรือสร้างสรรค์ด้วย ซึ่งสามารถประมวลเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ละครได้ 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนเตรียมการแสดง ขั้นตอนการแสดง และขั้นประเมินผล โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ขั้นตอนเตรียมงาน (Pre - Production) ประกอบด้วย

(1) การฟอร์มงานหรือการเตรียมงานของฝ่ายผู้อำนวยการแสดง หรือผู้อำนวยการสร้าง (Producer) โดยรวบรวมทุนและผู้มีความรู้ในเรื่องการผลิตละคร เพื่อหาแนวทางและเป้าหมายในการผลิต ตลอดจนเลือกสรรคนมาทำหน้าที่ต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม กำหนดงบประมาณคร่าวๆ โดยอาศัยข้อมูลจากฝ่ายต่างๆ การทำงานขั้นตอนนี้หากจัดแสดงละคร

ในโรงเรียน ผู้ที่ทำหน้าที่ผู้อำนวยการสร้างมักจะเป็น ผู้อำนวยการของโรงเรียนนั้นๆ หรืออาจารย์ประจำวิชา โดยในการเลือกสรรที่ทีมงานนั้นต้องกระทำด้วยความสมัครใจของผู้ร่วมกิจกรรม และเน้นการฟังเสียงของผู้ร่วมกิจกรรมให้มากที่สุดในช่วงขั้นตอนของการรวบรวมข้อมูลเพื่อประเมินค่าใช้จ่าย เป็นต้น

(2) คัดเลือกบทประพันธ์ เขียนบท หรือ ดัดแปลงบท และศึกษาประวัติผู้เขียน เป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยการค้นคว้า รวบรวม คิดวิเคราะห์ และตัดสินใจเลือกสรรว่าจะเลือกใช้บทละครที่มีอยู่แล้วหรือนำบทประพันธ์มาดัดแปลงหรือสร้างสรรค์ขึ้นเป็นบทละครหากเป็นละครทั่วไป ผู้กำกับการแสดงจะเป็นคนคัดเลือกเรื่องและสรรหาผู้เขียนบทมารับผิดชอบในการเขียนหรือดัดแปลงบท แต่ในกรณีการจัดแสดงเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตย ควรที่จะมีการประชุม นำเสนอเรื่องราวที่น่าสนใจ อภิปรายและคัดเลือกโดยผ่านความเห็นชอบของกลุ่มผู้ทำกิจกรรมทั้งหมด

(3) การคัดเลือกและแบ่งงานให้กับทีมงาน เมื่อคัดเลือกบทหรือสร้างสรรค์บทเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ควรมีการคัดเลือกทีมงานฝ่ายต่างๆตามความสามารถและความสมัครใจ โครสนใจเรียนรู้งานด้านใดก็ทำงานด้านนั้น อาทิ ฝ่ายฉาก เสื้อผ้า แต่งหน้าทำผม แสง ประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

(4) จัดหาสถานที่ที่ใช้ในการแสดง เมื่อมีการประชุมเลือกบทได้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ควรมีการประชุมเพื่อทราบแนวคิดของแต่ละฝ่ายและพอมเห็นภาพร่วมกันว่าละครที่จะจัดแสดงขึ้นเหมาะกับสถานที่ใดบ้าง โดยเลือกโรงละครหรือสถานที่ที่มีขนาดเหมาะสมกับเรื่องราวที่จะแสดง คำนึงถึงเสียงว่าหากไม่ใช้ไมโครโฟนผู้ชมจะได้ยินเสียงนักแสดงชัดหรือไม่ และหากใช้ไมโครโฟนจะเลือกใช้ชนิดใด เป็นต้น ทั้งหมดสามารถทำได้โดยการร่วมกันค้นคว้าเสนอทางเลือก อภิปราย และตัดสินใจร่วมกัน

(5) เตรียมการผลิต คือ ทีมงานเบื้องหลังฝ่ายต่างๆแยกย้ายกันไปทำงานที่ตนรับผิดชอบเพื่อให้ละครซึ่งจัดเป็นงานของส่วนรวมสำเร็จลุล่วงได้

(6) คัดเลือกนักแสดง เป็นหน้าที่ของผู้กำกับการแสดงเป็นหลัก บางครั้งผู้เขียนบทอาจมีส่วนช่วยพิจารณาได้ด้วยการคัดเลือกนักแสดง (Casting หรือ Tryout) เป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญต่อความสำเร็จของละครเป็นอย่างมาก เพราะหากเลือกนักแสดงที่มีบุคลิกลักษณะคล้ายกับตัวละครจะทำให้ผู้กำกับการแสดงทำงานง่ายขึ้นและผู้ชมก็จะเชื่อในสิ่งที่พบเห็นบนเวที หรือแม้แต่รู้สึกมีอารมณ์คล้ายคลึงตามไปกับตัวละครได้ในแง่การทำงานของผู้กำกับการแสดง การคัดเลือก

ตัวแสดง (Casting) สามารถทำให้พบคนที่มือให้การแสดงอย่างแท้จริง เพราะเมื่อนักแสดงเหล่านี้มีใจให้แล้วจะทุ่มเทกำลังกายและกำลังใจให้การซ้อมเป็นอย่างดี ดังนั้นละครแทบทุกเรื่องจึงมีการคัดเลือกตัวแสดงก่อนนำไปสู่ขั้นตอนของการซ้อมละคร และการคัดเลือกตัวแสดงอาจไม่จบเพียงครั้งเดียว เพราะเมื่อได้ซ้อมละครแล้วอาจพบปัญหาในนักแสดงบางคน เช่น นักแสดงไม่มีเวลาให้ นักแสดงไม่ทุ่มเท นักแสดงมีปัญหาส่วนตัว นักแสดงมีปัญหาเกี่ยวกับเพื่อนนักแสดง หรือกับผู้กำกับการแสดง หรือแม้แต่นักแสดงไม่สามารถแสดงได้เพราะบทบาท ที่ได้รับไม่เหมาะสมกับนักแสดงหรือยากเกินกำลัง ผู้กำกับการแสดงก็ควรพัฒนาให้นักแสดงนั้นสามารถแสดงได้ดีขึ้น หรือหากมีความจำเป็นจริงๆ ก็อาจต้องคัดเลือกนักแสดงใหม่ ทั้งนี้การสร้างสรรค์ละครที่เน้นกระบวนการเพื่อการเรียนรู้ประชาธิปไตยจะให้ความสำคัญกับวิธีการทำงานหรือการแก้ปัญหามากกว่าเน้นที่ผลงาน จึงควรคัดเลือกตามความสมัครใจและมองความเป็นไปได้ประกอบด้วย แต่หากคัดเลือกโดยวิธีการที่เป็นสากล จะมีวิธีการในการคัดเลือกหลายวิธีดังนี้

ก. การสัมภาษณ์ตัวต่อตัวและแสดงสด

คือการทำผู้กำกับการแสดงจะทำการสอบถามข้อมูลส่วนตัวจากนักแสดงเพื่อค้นหาตัวตนหรือบุคลิกลักษณะของนักแสดงว่าตรงกับบุคลิกลักษณะของตัวละครหรือไม่ หลังจากนั้นจึงให้บทละครเพื่ออ่านและตีความรวมไปถึงการแสดงในลำดับต่อมา เพื่อพิจารณาทักษะทางด้านการแสดงและสุดท้ายอาจจะให้ฝึกการค้นสด (Improvisation) เพื่อดูไหวพริบปฏิภาณ แต่การคัดเลือกนักแสดงอาจแตกต่างกันไปในละครแต่ละประเภท เช่น ละครเพลงอาจมีการทดสอบการร้องเพลงว่าร้องตรงจังหวะหรือไม่ เสียงเพี้ยนหรือตรงคีย์และอาจมีการทดสอบการเต้นก็ได้

ข. การคัดเลือกจากความสัมพันธ์ส่วนตัว

คือการทำผู้กำกับการแสดงมีความรู้จักกับนักแสดงมาเป็นระยะเวลาหนึ่ง จนแน่ใจว่านักแสดงคนดังกล่าวมีบุคลิกลักษณะตรงกับตัวละครที่ต้องการ หรือแม้แต่มีความสามารถทางด้านการแสดงที่สามารถแสดงละครของผู้กำกับการแสดงได้

โดยหลักในการพิจารณาคัดเลือกนักแสดงละคร อาจพิจารณาจากบุคลิกลักษณะนิสัยที่คล้ายตัวละคร ความสนใจในละครเวที มีความรับผิดชอบ กระตือรือร้นในการทำงาน และมีจิตใจ เปิดกว้างยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เพราะขณะที่นักแสดงกำลังแสดงอยู่จะไม่สามารถมองเห็นตนเอง คนที่มองเห็นคือผู้กำกับการแสดง ทีมงาน และผู้ชม ดังนั้นการเปิดใจยอมรับฟังคำติชมนั้นจะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาการแสดงได้ดีมาก ขณะเดียวกัน

ความใจกว้างยอมรับฟังความเห็นที่แตกต่างหลากหลายนี้ก็จัดเป็นคุณลักษณะหนึ่งของวิถีประชาธิปไตยด้วยเช่นกัน

(7) การซ้อมละครตามลำดับขั้นต่างๆ ทั้งการตีความและการกำกับการแสดง

ระยะเวลาในการซ้อมจะแตกต่างกันไปตามความยาวของละคร เช่น หากละครเป็นแบบ 3 องก์จบ จะใช้เวลาซ้อมอย่างน้อย 5-6 วันต่อสัปดาห์ ยาวนานถึง 5-6 สัปดาห์ด้วยกัน แต่ละครเวทีนั้นมีหลักการว่ายิ่งซ้อมมากก็จะทำให้ได้มาตรฐานมากขึ้น ขณะเดียวกัน ผู้สร้างสรรผลงานละครทุกคนจะได้มีเวลาเรียนรู้ผ่านกระบวนการละคร หาทางแก้ไขปัญหา ได้อย่างดียิ่งขึ้น การซ้อมมีขั้นตอนหลากหลาย ตั้งแต่ซ้อมอ่านบทเพื่อทำความเข้าใจและตีความบทละครร่วมกัน ทุกคน ซ้อมลำดับการเคลื่อนไหวไปยัง จุดต่างๆบนเวที (Blocking Rehearsal) ซ้อมเพื่อพัฒนารายละเอียดปลีกย่อยเพื่อให้การแสดงสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซ้อมเพื่อท่องจำบท ซ้อมเพื่อสร้างแรงจูงใจให้กับตัวละครและสร้างตัวละครที่สมจริงตามที่บทละครหรือ ผู้กำกับตีความไว้ ซ้อมตลอดเรื่องเพื่อคุมจังหวะการแสดงและภาพรวมของเรื่อง ซ้อมในสถานะแวดล้อมจริง คือ ซ้อมเพื่อให้เคยชินกับฉากและสถานที่ที่ใช้แสดงจริง ซ้อมพร้อมเทคนิคไฟ ฉาก เสื้อผ้า เสียง และการเข้าออกของตัวละคร ซ้อมใหญ่เพื่อเตรียมตัวแสดงจริง

(8) การออกแบบ ทั้งฉากและอุปกรณ์ประกอบฉาก คนตรีและเสียงประกอบเครื่องแต่งกายและการแต่งหน้าทำผม แสง โปสเตอร์ สตูจิบัตร บัตรเข้าชมละคร ทั้งหมดนี้เป็นการทำงานเพื่อให้ภาพรวมของละครออกมาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น การทำงานทุกฝ่ายจำเป็นต้องปรึกษากับผู้กำกับการแสดง เพื่อหาข้อสรุปที่ตรงกันว่าภาพที่จะออกมาจากการออกแบบจะเป็นอย่างไร และทำขึ้นเพื่อเสนอหรือสื่อสารจุดมุ่งหมายใด การสื่อสารสำคัญมากในขั้นตอนนี้ การตัดสินใจเพียงคนเดียวโดยไม่มีการสื่อสารกับทีมงานร่วมฝ่ายหรือผู้กำกับจะทำให้เสียเวลาและเสียค่าใช้จ่ายโดยเปล่าประโยชน์หากงานที่ออกมาไม่ตรงกับที่ประชุมตกลงกันไว้ในตอนต้น ขณะเดียวกันทีมงานทุกฝ่ายต้องเป็นผู้ที่มีจิตใจที่เปิดกว้างยอมรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน เพื่อพัฒนางานของตนได้อย่างเป็นองค์รวมที่มีความเป็นเอกภาพ เป็นละคร เรื่องเดียวกัน มิใช่ต่างคนต่างทำ กระบวนการกลุ่มและจิตสำนึกในการทำงานร่วมกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวมจึงจำเป็นมากในขั้นตอนนี้

(9) การประชาสัมพันธ์ และการขายบัตร

(10) การเก็บรายละเอียดเพื่อให้งานการแสดงออกมาสมบูรณ์ เช่น การออกแบบบรรยากาศหน้าโรงละคร การออกแบบแบบสอบถาม เป็นต้น ทั้งนี้คนที่รับผิดชอบฝ่ายนี้

ต้องเป็นผู้ที่รักการค้นคว้าและชื่นชอบในการคิด โดยเฉพาะผู้ที่ออกแบบบรรยากาศหน้าโรงละคร นั้น ควรต้องเข้าใจมโนทัศน์ (Concept) ของละครเรื่องนี้จึงจะสามารถออกแบบบรรยากาศโดยรอบได้

2) ขั้นตอนการแสดง (Production) เป็นขั้นของการสื่อสารโดยตรงระหว่างผู้แสดงกับผู้ชม ระยะเวลาในการทำงานขึ้นอยู่กับจำนวนรอบในการแสดง โดยส่วนมาก จะจัดแสดงเป็นเวลา 1-2 สัปดาห์ จำนวน 3-5 รอบ ต่อสัปดาห์ โดยในขั้นตอนนี้มีการทำงานผ่านกระบวนการการกลุ่มค่อนข้างมาก เพราะสมาชิกในทีมสร้างสรรค์จะต้องมีส่วนร่วมในงานกันทุกส่วน ขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไปไม่ได้ ผลของการกระทำหรือไม่กระทำการใดๆของบทบาทหน้าที่หนึ่ง จะส่งผลต่อกับบทบาทและหน้าที่หนึ่งเสมอ รวมทั้งส่งผลต่อภาพรวมของละครที่สื่อสารไปยังผู้ชมในรอบนั้นๆด้วย ดังมีคำกล่าวที่ติดปากผู้สร้างสรรค์ละครเสมอว่า ในขั้นการแสดง ทีมงานทุกคนต้องหายใจเป็นจังหวะเดียวกัน เพื่อให้งานทุกอย่างออกมาได้อย่างราบรื่น เพื่อให้เป็นผลงานที่เกิดจากการร่วมมือ ร่วมใจ ร่วมคิด และร่วมสร้าง กันอย่างแท้จริง

3) ขั้นตอนประเมินผล (Post – Production) เป็นขั้นตอนหลังการแสดง คือ ประชุมสรุปงานนำปัญหาที่พบเจอระหว่างการทำงานมาสรุปและประมวลเพื่อใช้แก้ไขในงานชิ้นต่อไป รวมถึงนำผลที่ได้รับจากการวิจารณ์ของผู้ชมมาเป็นกรณีศึกษาความสำเร็จและนำไปแก้ไขในครั้งต่อไปอีกด้วย ในขั้นตอนนี้จะสามารถทำให้ผู้สร้างสรรค์งานละครลดอดีตหรือตัวตนด้วยการรับฟังสิ่งที่ผิดพลาดระหว่างทำงานหรือระหว่างแสดงที่สะท้อนมาจากคนทำงานร่วมกันหรือผู้ชมละครด้วยใจที่เปิดกว้าง ทำให้เรายอมรับความแตกต่างหลากหลายทางความคิดได้ และเมื่องานสำเร็จออกมาแล้วจะทำให้ผู้ร่วมกิจกรรมในการสร้างสรรค์เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งคุณสมบัติประการนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการที่จะช่วยให้เด็กปรับตัวอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และความเชื่อมั่นในตนเองจะทำให้เด็กรู้สึกเป็นตัวของตัวเอง กล้าคิด กล้าตัดสินใจ กล้าพูด กล้าแสดงออก สามารถเผชิญปัญหาได้โดยไม่วิตกกังวล อันจะนำไปสู่ภาวะการพึ่งตนเองได้ (กรณีคุณรุ้งตะวัน, 2535)

3.1.2 บทบาทและหน้าที่ในกระบวนการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตย

ในการสร้างสรรค์งานละคร เรื่อง ผู้สร้างสรรค์ละครจะมีบทบาทหน้าที่ในการสร้างสรรค์ละครร่วมกัน โดยแต่ละฝ่ายล้วนมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันไป หากทุกฝ่ายทำหน้าที่ของตนได้อย่างดีแล้ว ภาพรวมของการทำงานสร้างสรรค์ละครที่เน้นกระบวนการกลุ่มก็จะสามารถสำเร็จลุล่วงได้ การรู้จักบทบาทหน้าที่และปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่นั้นด้วยความรับผิดชอบ คำนึงถึง

ผลประโยชน์ส่วนรวมร่วมกัน โดยเน้นการทำงานร่วมกันด้วยการช่วยกันคิด ช่วยกันสร้าง ทุกคน และทุกฝ่าย มีส่วนร่วมในการลงมือทำงานร่วมกัน และยอมรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ก็จะ สามารถพัฒนาคนให้มีวิถีประชาธิปไตยได้เช่นกัน โดยหน้าที่ของฝ่ายต่างๆมีรายละเอียดดังนี้ (ซูโรมาน เวศยากรณ์, 2537; โชดก เก่งเขตรกิจ และผดุง อารีพันธุ์, 2529; เต็มสิริ บุญยสิงห์ และเจือ สตะเวทิน, 2516; วิมลศรี อุปรมัย, 2526 และนพมาศ ศิริกาเยะ, 2525)

1) ผู้เขียนบทละคร (Play-writer) ผู้เขียนบทละครถือได้ว่าเป็นศิลปินต้นฉบับ (Original artist) เป็นผู้เห็น ผู้ถ่ายทอด หรือผู้เล่าเรื่องราวที่มีจินตนาการพิเศษ เป็นผู้สร้างวิมานในอากาศ เป็นคนช่างคิดช่างฝัน เป็นผู้เข้าใจชีวิตและความเป็นมนุษย์ผูกเรื่องเล่าจินตนาการให้นักแสดงนำเสนอเป็นประสบการณ์ชีวิตถ่ายทอดแก่ผู้ชมสดๆ บนเวที ใช้ภาษาที่ถ่มกรองมาแล้วอย่างดี นอกจากนี้ ผู้เขียนบทควรมีคุณสมบัติต่างๆ อาทิ ความเป็นพหูสูต มีความรอบรู้แบบองค์รวม มีเจตนาอันแรงกล้าที่จะแก้ไขข้อบกพร่องของสังคม เป็นต้น ในขั้นตอนการสร้างสรรค ผู้เขียนบทควรรศึกษาแนวคิดของเรื่อง วางโครงเรื่อง สร้างตัวละครที่มีชีวิต บทเจรจาที่คมคาย และสร้างคุณค่าให้เกิดขึ้นในบทละครนั้นๆ เป็นต้น

2) ผู้กำกับการแสดง (Director) คือ บุคคลที่ทำหน้าที่รับผิดชอบสูงสุดในการควบคุม กำหนดแผนงานและวางแนวทางในการผลิตละครเรื่องนั้นๆ เป็นไปตามที่ตีความไว้ ผู้กำกับการแสดงจะมีสิทธิในการตัดสินใจขั้นสุดท้าย แต่ต้องเป็นพร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่าย เพื่อความสมบูรณ์ของงาน ผู้กำกับการแสดงจะต้อง

(1) คัดเลือกบทละคร อ่านและตีความบทละคร และศึกษาบทละครนั้นอย่างละเอียดถี่ถ้วนกำหนดแนวทางการนำเสนอ เช่น เป็นบทละครตลก ชวนหัว ละครเด็ก ละครร้อง เป็นต้น

(2) วางแนวความคิดรวบยอด (Design concept) และควบคุมงานด้านศิลปะทุกแขนง (Artistic elements) ให้เกิดภาพเดียวกัน (Single vision) โดยต้องอธิบายความต้องการของตนเองให้ชัดเจน

(3) ประสานงานกับฝ่ายต่างๆ ให้มีแนวการปฏิบัติให้ได้ผลงานการแสดงที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Unified performance)

(4) ต้องคัดเลือกนักแสดง โดยที่ผู้กำกับต้องมีคุณสมบัติ บุคลิกลักษณะของตัวละครอย่างชัดเจนเพื่อสะดวกต่อการคัดเลือกผู้แสดง ทั้งนี้ผู้กำกับควรดูแลสุขภาพสามารถ

ในการแสดง เช่น การร้อง การเต้น การใช้จินตนาการ และการตีความหมายบทละครของนักแสดง ประกอบการพิจารณาด้วย

(5) กำหนดวันซ้อม ดำเนินการฝึกซ้อมและควบคุมผลรวมทั้งหมดในระลอกแรกก่อนการแสดง โดยต้องหาสถานที่ซ้อมที่เหมาะสม และหากสามารถวางเฟอร์นิเจอร์เหมือนฉากจริงได้ จะดีผู้กำกับควรรู้ตำแหน่งการเดิน การยืนของตัวละคร

(6) ให้คำแนะนำแก่ทีมงานฝ่ายต่างๆได้

(7) ตัดสินใจแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการดำเนินงาน

(8) รับผิดชอบผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินงาน

(9) ผู้กำกับการแสดงต้องรู้วัตถุประสงค์ในการสร้างสรรค์งานละครนั้นๆว่าเป็นไปเพื่อเป้าหมายใด อาทิ เป็นละครเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ เป็นละครเพื่อการค้า เป็นละครเร่ จะได้ปรับวิธีทำงานที่สอดคล้องกับเป้าหมายได้ด้วย รวมทั้งอาจระบุเป้าหมายเชิงรูปธรรมในการสร้างสรรค์ผลงานละครได้ด้วย เช่น ละครของเรามีความพยายามที่จะพัฒนาผู้เข้าร่วมกิจกรรม ทางเสียง

ทางร่างกาย ทางอารมณ์ ทางสังคม ทางวัฒนธรรม หรือเพื่อพัฒนาให้ผู้เข้าร่วมมีวิถีประชาธิปไตย มีใช้สร้างสรรค์ละครเพื่อการค้า เป็นต้น

3)นักแสดง (Actors) คือ บุคคลผู้มีความสามารถด้านการแสดงออกทั้งทางร่างกายและจิตใจ เป็นผู้ที่สามารถใช้ร่างกายเป็นสื่อแสดงออกซึ่งจุดหมายและแนวคิดของละครเรื่องนั้นๆ โดยการตีความบท ที่ตนแสดงอย่างลึกซึ้งและสวมบทบาทได้อย่างสมจริงและสมเหตุสมผล นำติดตาม หน้าที่ของนักแสดงที่ดี ได้แก่

(1) ศึกษาและตีความบทที่ได้รับอย่างละเอียดถี่ถ้วน มีความเข้าใจในจิตใจมนุษย์

(2) ปรึกษาและปฏิบัติตามคำแนะนำของผู้กำกับการแสดงอย่างตั้งใจ

(3) มาซ้อมตามวันและเวลาที่มีการนัดหมายทุกครั้ง มีความรับผิดชอบค้นคว้าหารายละเอียดเพิ่มเติมจากข้อมูลของผู้กำกับการแสดงแนะนำไว้ มีจินตนาการกว้างไกล

(4) ในวันที่มีการแสดงจะต้องมาให้ทันตามที่กำหนดอย่างน้อยประมาณ 1 ชั่วโมง และจะต้องมีการเตรียมพร้อมอย่างดีทั้งร่างกายและจิตใจ โดยการพักผ่อนให้เต็มที่ ออกกำลังกาย และฝึกสมาธิและร่างกายตามแบบแผนอย่างสม่ำเสมอ

- (5) หมั่นฝึกซ้อมและจดจำสิ่งที่ผู้กำกับการแสดงแนะนำให้ในระหว่างการซ้อม
- (6) ยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างหลากหลายได้
- (7) ไม่คูถูกฝ่ายงานอื่นๆ ที่อยู่เบื้องหลังการแสดง

4) ผู้ออกแบบฝ่ายต่างๆ (Designers) ได้แก่ จาก อุปกรณ์ประกอบฉาก แสง เสียง เสื้อผ้า เครื่องแต่งหน้า เสียง เทคนิคพิเศษ คือ ผู้มีความเชี่ยวชาญในแต่ละด้านที่ได้รับการคัดเลือกเข้ามาเป็นผู้ดำเนินการออกแบบ จะต้องศึกษาบทละครและลักษณะตัวละครอย่างละเอียด ศึกษา รสนิยมของผู้ชม ใฝ่รู้ และกระตือรือร้นในการค้นคว้าเพื่อสร้างสรรค์งานที่มีคุณภาพ

5) ฝ่ายประชาสัมพันธ์ (Publicity) เป็นกลุ่มบุคคลที่ทำหน้าที่กระจายข่าวสาร ที่หลากหลาย อุปกรณ์ที่ใช้ในการสื่อสาร ได้แก่ (1) ใบประกาศต่างๆ ไป (Handbills) (2) แผ่นผ้า โคมฉาย (Street banners)

6) ฝ่ายบัตร ฝ่ายต้อนรับและสถานที่ (House manager) ทำหน้าที่ดูแลเรื่องบัตร ประสานงานฝ่ายสถานที่ ดูแลโรงละครให้อยู่ในสภาพเรียบร้อย จัดที่นั่งผู้ชม จัดหาพนักงาน ต้อนรับ เพื่อตรวจบัตรและนำผู้ชม ไปยังที่นั่งตามบัตรทุกราย ปลอ่ยผู้ชมเข้าสู่โรงละครตามเวลาที่ กำหนดไว้ โดยประสานงานกับผู้กำกับเวทีตลอดเวลา หาก มีปัญหาด้านเทคนิค ผู้กำกับเวทีจะส่ง สัญญาณทางอินเตอร์คอมให้เตือนการเปิดให้ผู้ชมเข้าสู่โรงละครออกไปอีกระยะหนึ่ง จนกว่าจะ พร้อมเปิดให้เข้าชมได้

สรุปแล้ว กระบวนการสร้างสรรค์ละคร คือ กระบวนการในการสร้างสรรค์งานละคร รวมทั้งสิ้น 3 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนเตรียมงาน (Pre – Production) ประกอบด้วย (1) การฟอร์มงาน หรือการเตรียมงานเลือกสรรคนและทีมงานที่จะทำงานฝ่ายต่างๆ (2) คัดเลือกบทประพันธ์ เขียน บท หรือ ดัดแปลงบท และศึกษาประวัติผู้เขียน (3) การแบ่งงานให้กับทีมงาน (4) จัดหาสถานที่ที่ใช้ในการแสดง (5) เตรียมการผลิต (6) คัดเลือกนักแสดง (7) การซ้อมละครตามลำดับขั้นต่างๆ ทั้ง การตีความและการกำกับการแสดง (8) การออกแบบ ทั้งฉากและอุปกรณ์ประกอบฉาก คนตรีและ เสียงประกอบ เครื่องแต่งกายและการแต่งหน้า ทำผม แสง โปสเตอร์สูจิบัตร บัตรเข้าชมละคร เพื่อให้ภาพรวมของละครออกมาสมบูรณ์ (9) การประชาสัมพันธ์และการขายบัตร (10) การเก็บ รายละเอียดเพื่อให้งานการแสดงออกมาสมบูรณ์ เช่น การออกแบบบรรยากาศหน้าโรงละคร การ ออกแบบแบบสอบถาม เป็นต้น 2) ขั้นตอนการแสดง (Production) เป็นขั้นของการสื่อสารโดยตรง ระหว่างผู้แสดงกับผู้ชม และ 3) ขั้นตอนประเมินผล (Post – Production) เป็นขั้นตอนหลังการแสดง

คือ ประชุม สรุปงาน นำปัญหาที่พบเจอระหว่างการทำงานมาสรุปและประมวลเพื่อใช้แก้ไขในงาน
ขั้นต่อไป

ทั้งนี้การสร้างสรรคงานละครหนึ่งเรื่อง ไม่จำเป็นจะต้องมีทีมงานครบทุกฝ่าย หากละคร
เรื่องนั้น ไม่มีการแสดงสู่สาธารณชน หรือไม่มีการขายบัตร ทีมงานบางส่วนก็สามารถตัดออกได้
เช่น ฝ่ายบัตรที่ปรึกษาผู้อำนวยการสร้างและที่ปรึกษากฎหมาย เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันฝ่ายที่ยังคง
ทำหน้าที่อยู่ก็ควรประพฤติปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของตนเองเพื่อความสำเร็จของงานละคร
ซึ่งจัดเป็นผลประโยชน์ร่วมจากกระบวนการกลุ่ม

3.1.3 ละครกับการศึกษา

รากของปรัชญาตะวันออกโดยเฉพาะปรัชญาอินเดียมีลักษณะเป็น “คำสอนให้
ปฏิบัติ” เน้นการส่งเสริมให้รู้เพื่อนำไปปฏิบัติ เน้นหลักปฏิบัติ เพราะจุดหมายสูงสุดของปรัชญา คือ
การรู้แจ้งตน (Self Realization) (สนั่น ไชยานุกูล, 2519) ขณะที่เป้าหมายของการศึกษา ก็คือ การรู้
แจ้งตน(Self Realization) หรือการตระหนักในตนเองเช่นกัน

ปรัชญาพัฒนาการนิยม(Progressivism) ให้ความสนใจอย่างมากต่อการปฏิบัติหรือ
การลงมือกระทำ ซึ่งในความเข้าใจของคนทั่วไปนักปรัชญากลุ่มนี้ ไม่สนใจหรือไม่เห็นความสำคัญ
ของการคิด สนใจแต่การกระทำเป็นหลัก แต่ที่แท้จริงแล้ว ความหมายของปรัชญานี้ก็คือ การนำ
ความคิดให้ไปสู่การกระทำ เพราะเห็นว่าการคิดอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต การ
ดำรงชีวิตที่ดี ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการคิดที่ดี และการกระทำที่เหมาะสม จอห์น ดิวอี้ (John
Dewey) มองว่าแทนที่จะเน้นการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นเลิศทางสติปัญญาของผู้เรียน ดิวอี้ หันมา
เน้นใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตัวผู้เรียนแทน โดยเน้นว่าผู้เรียนควรเข้าใจและตระหนัก
ในตนเอง (Self-realization) ในการที่คนเราจะพัฒนาได้นั้น จำต้องรู้เสียก่อนว่าตนเองมีความสนใจ
อะไร หรือตนเองมีปัญหาอะไร ความสนใจและปัญหานี้เองที่ใช้เป็นหลักยึดในการจัดการศึกษา ซึ่ง
การที่เด็กจะพัฒนาได้นั้นต้องเกิดจากการพยายามแก้ปัญหา และสนองความสนใจของ
ตนเอง ลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดวิธีการในการพัฒนาหลักสูตร และการสอนแบบเน้นเด็กเป็น
ศูนย์กลาง ดิวอี้เชื่อว่าในกระบวนการที่เด็กพยายามแก้ปัญหาหรือสนองความสนใจของตนเองนั้น
เด็กจะต้องลงมือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งและในกระบวนการนี้เอง การเรียนรู้จะ
เกิดขึ้น หลักการนี้จึงทำให้เกิดวิธีการเรียนแบบแก้ปัญหา (Problem Solving) หรือ เรียนด้วยการ
ปฏิบัติ (Learning by Doing) ซึ่งเขาได้ทดลองให้เด็กเรียนรู้จากการกระทำในบรรยากาศที่เอื้อต่อการ
เรียนรู้ เด็กได้รับอิสระในการริเริ่มความคิดและลงมือทำตามที่คิด ซึ่งเป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดการ

เปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางในการจัดการเรียนการสอน และจากหลักการที่ว่า การพัฒนาคือการเปลี่ยนแปลง คนเราจะหยุดพัฒนาไม่ได้ ดังนั้นการเรียนรู้อันแท้จริงของเราจึงมิได้หยุดอยู่แต่ในโรงเรียนเท่านั้น แต่จะดำเนินไปตลอดชีวิตของผู้เรียน ทำให้เกิดความเชื่อว่า การศึกษาคือชีวิต (Education is Life) ฉะนั้นผู้เรียนจึงควรจะได้เรียนรู้ในสิ่งที่เหมาะสมแก่วัยของเขาและสิ่งที่จัดให้ผู้เรียนเรียนควรจะเป็นไปในทางที่ก่อให้เกิดประสบการณ์ที่ผู้เรียนสามารถเข้าใจปัญหาชีวิตและสังคมในปัจจุบัน และหาทางปรับตัวให้เข้ากับภาวะที่เป็นจริงในปัจจุบัน (บรรจง จันทรสา, 2522)

จุดมุ่งหมายของการศึกษาที่พัฒนาการนิยม ไม่มีจุดมุ่งหมายที่ตายตัว เพราะชีวิตเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก วัตถุประสงค์ของการศึกษาก็เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อให้ผู้เรียนเกิดแนวทางในการแก้ปัญหาแต่ละครั้ง และเป็นวิถีทางให้เกิดการเรียนรู้ที่ใหม่กว่าต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ผู้เรียนนั้นจะต้องพัฒนาตนเองทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาควบคู่กันไป เรียนรู้ตามความถนัดและความสนใจสามารถนำความรู้ไปปรับตัวให้เข้ากับสังคมได้อย่างมีความสุข สามารถแก้ปัญหาได้ ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ และมีวินัยในตนเอง (Self discipline) ด้วยปรัชญานี้จึงเน้นที่กระบวนการ โดยเฉพาะกระบวนการแก้ปัญหาทางวิทยาศาสตร์ เมื่อนำมาใช้กับการศึกษา แนวทางของการศึกษาจึงต้องพยายามปรับปรุงให้สอดคล้องกับกาลเวลา และภาวะแวดล้อมอยู่เสมอ การศึกษาจะไม่สอนให้คนยึดมั่นในความจริง ความรู้ และค่านิยมที่คงที่หรือสิ่งที่กำหนดไว้ตายตัว ต้องหาทางปรับปรุงการศึกษาอยู่เสมอ เพื่อนำไปสู่การค้นพบความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ ปรัชญานี้อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปรัชญาประสบการณ์นิยม (Experimentalism)

นอกจากความมุ่งหมายของการศึกษาที่จะพัฒนาตัวผู้เรียนตามที่กล่าวมาแล้ว ปรัชญานี้ยังนำเรื่องของสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย โดยการเตรียมผู้เรียนให้มีความสามารถในการดำรงชีวิตในสังคมประชาธิปไตย จริยธรรม ศาสนา และศิลปะอีกด้วย การพัฒนาหลักสูตรตามแนวปรัชญานี้ จะเริ่มด้วยคำถามที่ว่าผู้เรียนต้องการเรียนอะไร จากนั้นครูผู้สอนจึงจัดแนวทางในการเลือกเนื้อหาวิชา และประสบการณ์ที่เหมาะสมมาให้ เน้นการปลูกฝังการฝึกฝนอบรมในเรื่องดังกล่าวโดยการให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ (Experience) เนื้อหาวิชาเหล่านี้จะเกี่ยวกับตัวผู้เรียน และเกี่ยวกับสภาพและปัญหาในสังคมด้วย ในการสอนครูจะไม่เน้นการถ่ายทอดวิชาความรู้แต่เพียงประการเดียว แต่จะคอยเป็นผู้ดูแลและให้ความช่วยเหลือเด็กในการสำรวจปัญหา ความต้องการ และความสนใจของตนเอง คอยแนะนำช่วยเหลือเด็กในการแก้ปัญหา แนะนำแหล่งต่าง ๆ ที่เด็กจะไปค้นหาความรู้ที่ต้องการจะเน้นให้เด็กมีโอกาสปฏิบัติ ส่วนการประเมินผลจะนำพัฒนาการของเด็กในด้านต่าง ๆ เข้ามาร่วมประมวลด้วย โดยไม่เน้นการวัดความเป็นเลิศทางสมองและวิชาการเหมือนปรัชญาชนที่แล้วมา

กระบวนการเรียนการสอนยึดหลักความสนใจของผู้เรียนที่จะแก้ปัญหาสังคมต่าง ๆ เป็นประการสำคัญ ด้วยเหตุนี้การเรียนการสอน จึงส่งเสริมการฝึกหัดทำโครงการต่าง ๆ เพื่อฝึกแก้ปัญหาโดยอาศัยการอภิปรายซักถาม และการถกปัญหาร่วมกันซึ่งเป็นลักษณะของการจัดการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความสามารถที่จะพิจารณาตัดสินใจ โดยอาศัยประสบการณ์และผลที่เกิดจากการทำงานเป็นกลุ่ม ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายให้ผู้เรียนมีความสามารถที่จะควบคุมการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงตนเองให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

ข้อสังเกตปรัชญาการศึกษาสาขาพัฒนาการนิยม มีดังนี้

1. ประสบการณ์ของมนุษย์เป็นพื้นฐานของความรู้
2. สภาพการณ์ของทุกสิ่งในโลกนี้กำลังเปลี่ยนแปลง
3. กระบวนการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์จะทำให้เด็กรู้ว่าจะคิดอย่างไร
4. กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเน้นการคิดอย่างไร มากกว่าคิดอะไร
5. โรงเรียนเป็นสถาบันทางสังคม และเป็นสถาบันต้นแบบของประชาธิปไตย
6. เสรีภาพภายใต้กฎเกณฑ์เป็นพื้นฐานของประชาธิปไตย
7. กระบวนการศึกษาเน้นกระบวนการกลุ่ม (Group Process) และมาตรฐานของกลุ่ม (Group Norms)

ข้อวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาพัฒนาการนิยม นักการศึกษาหลายคนกล่าวว่าปรัชญาสาขานี้ทำให้เด็กมีความรู้ไม่เป็นขั้นเป็นอัน ขาดระเบียบวินัย ขาดความรับผิดชอบ ต่อสังคม และทำให้เด็กขาดทัศนคติที่จะอนุรักษ์สถาบันใด ๆ ของสังคมไว้ต่อไป ทำให้การศึกษา ค่อยคุณภาพ โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านสติปัญญา การสอนที่เน้นความต้องการและความสนใจของเด็กนั้น เด็กส่วนมากยังขาดวุฒิภาวะพอที่จะรู้ความสนใจของตนเอง ธรรมชาติของเด็กชอบเล่น มากกว่าชอบเรียน การจัดหลักสูตรให้สนองความต้องการและความสนใจของผู้เรียนทั้งหมดเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ความสนใจและความต้องการบางอย่างของผู้เรียนอาจจะไม่มีประโยชน์ในชีวิต การเรียนการสอนที่เน้นการปรับตัวของนักเรียนให้เข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อมอาจทำให้สูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง

องค์ประกอบของการศึกษา

1) หลักสูตร ปรัชญานี้ต้องการให้ผู้เรียนเรียนจากประสบการณ์ในชีวิตจริง เป็นประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับสังคม หลักสูตรจึงครอบคลุมชีวิตประจำวันทุกรูปแบบที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้เข้าร่วมในประสบการณ์การเรียนรู้ทุกรูปแบบ หลักสูตรจะเน้นวิชาที่เสริมสร้างประสบการณ์ทางสังคม ตลอดจนชีวิตประจำวัน เนื้อหา ได้แก่ สังคมศึกษา วิชาทางภาษา วิทยาศาสตร์ และคณิตศาสตร์ แต่ความสำคัญของการศึกษา พิจารณาในแง่ของวิธีการที่นำมาใช้ คือ กระบวนการแก้ปัญหาทางวิทยาศาสตร์ เพื่อให้ผู้เรียนมีความสามารถในการแก้ปัญหาในบทเรียน และนำเอากระบวนการแก้ปัญหาไปใช้ในชีวิตประจำวัน

2) ครู ไม่เป็นผู้ออกคำสั่ง แต่ทำหน้าที่ในการแนะแนวทางให้แก่ผู้เรียนแล้วจัดประสบการณ์ที่ดีที่เหมาะสมให้แก่ผู้เรียน ครูจะต้องมีความรู้และประสบการณ์อย่างกว้างขวาง รู้จักผู้เรียนเป็นอย่างดีและยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล และวางแผนให้เกิดการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับความสามารถและความต้องการของผู้เรียน จัดสภาพในโรงเรียนและในห้องเรียนให้พร้อมที่จะศึกษาเล่าเรียนให้ได้ประสบการณ์ตามที่ต้องการ

3) นักเรียน ปรัชญานี้ให้ความสำคัญแก่ผู้เรียนมาก ถือว่าผู้เรียนโดยธรรมชาติมีอินทรีย์ที่จะสืบเสาะแสวงหาประสบการณ์และพร้อมที่จะรับประสบการณ์ (เมธี ปิณฑนานนท์, 2523) ผู้เรียนจะได้ประสบการณ์ด้วยการลงมือกระทำด้วยตนเอง (Learning by doing) ผู้เรียนจะต้องมีอิสระในการเลือกตัดสินใจและต้องทำงานร่วมกัน (Participation) เพื่อให้การเรียนการสอนตรงกับความถนัดความสนใจและความสามารถของผู้เรียน

4) โรงเรียน ทำหน้าที่เป็นแบบจำลองสังคม โดยเฉพาะแบบจำลองที่ดึงงามของชีวิตและประสบการณ์ในสังคม โดยการจัดประสบการณ์ให้เหมาะสมกับวุฒิภาวะของผู้เรียนในแต่ละกลุ่ม เริ่มจากการเรียนรู้พื้นฐานของสังคม ลักษณะอื่นๆของสังคม โรงเรียนจะต้องสร้างบรรยากาศที่เป็นประชาธิปไตยโดยให้ผู้เรียนได้มีการเรียนรู้สิ่งแปลกๆ ใหม่ๆมีความพร้อมมีความรู้จัก และเข้าใจสังคมอย่างดี พอที่จะออกไปปรับปรุงและพัฒนาสังคมได้ (ศักดา ปรารักษ์ประทานพร, 2523)

5) กระบวนการเรียนการสอน เป็นการสอนที่ยึดเด็กเป็นศูนย์กลาง (Child centered) โดยให้ผู้เรียนมีบทบาทมากที่สุด การเรียนเป็นเรื่องการกระทำ (Doing) มากกว่ารู้ (Knowing) การเรียนการสอนจึงให้ผู้เรียนลงมือกระทำเพื่อให้เกิดประสบการณ์และการเรียนรู้ การกระทำทำให้

สามารถแก้ปัญหาได้ ครูต้องจัดประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนการสอนใช้วิธีการแก้ปัญหาแบบวิทยาศาสตร์ (Problem solving)

ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของกระบวนการเรียนรู้ผ่านละครที่เน้นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติและเน้นการเข้าใจและตระหนักในตนเอง (Self Realization) เช่นกัน โดยมีวิธีการและประเภทของละครที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ดังนี้

1. ละครเพื่อการศึกษา (Theatre in Education : TIE) เป็นละครที่นำเสนอด้วยศิลปินหรือครู โดยที่ครูจะวางแผนโครงการละครให้สอดคล้องกับหลักสูตรและการเรียนการสอนกับโรงเรียน TIE จึงเป็นละครที่พัฒนาเรื่องราวจากหลักสูตร และนำมาแสดงโดยเน้นการให้ผู้ชมในชั้นเรียนมีส่วนร่วม และนำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นต่างๆ ในตอนจบ TIE จึงเป็นละครที่ทำเพื่อพัฒนาการเรียนรู้โดยนำละครเป็นสื่อในการเรียนการสอน ละครอีกประเภทหนึ่งจัดเป็นละครเพื่อการศึกษา ก็คือ ละครสร้างสรรค์

“ละครสร้างสรรค์ (Creative Drama) ซึ่งสมาคมละครเพื่อการศึกษาของสหรัฐอเมริกาได้ให้นิยาม ว่า ละครสร้างสรรค์ (Creative Drama) หมายถึง รูปแบบของละครชนิดหนึ่งที่เกิดจากการค้นสด (improvisation) การไม่พยายามอวดผู้ชม (Non-exhibitional) และการใช้กระบวนการเรียนรู้ (Process-centered) โดยมีผู้นำ (หรือครู) เป็นผู้ช่วยซึ่งนำให้ผู้ร่วมกิจกรรม (เด็ก) ได้ใช้จินตนาการเพื่อเล่นบทบาทสมมติ เพื่อสะท้อนถึงประสบการณ์ของมนุษย์ ผู้นำมีหน้าที่ช่วยเหลือและชี้แนะให้ผู้เล่นนั้นสำรวจข้อมูล พัฒนาวิธีการแสดงออก เพื่อสื่อสารความคิดและความรู้สึก โดยการใช้ละครซึ่งเกิดจากการค้นสดด้วยท่าทางและคำพูด เพื่อที่จะค้นหาความหมายหรือสัจธรรมอันเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิต” อันจะนำไปสู่การเข้าใจและตระหนักในตนเอง (Self Realization) (ปารีชาติ จึงวิวัฒน์กรณ์ , 2544) โดยในการเรียนรู้ผ่านละครสร้างสรรค์มีหัวใจสำคัญอยู่ที่กระบวนการเรียนรู้ระหว่างแสดงละครและการประเมินผลในช่วงท้ายว่าผู้ชมคิดเห็นอย่างไรกับละครที่เพื่อนจัดแสดงขึ้น เพื่อกระตุ้นให้เกิดการคิดเห็นในประเด็นต่างๆ ร่วมกัน (ปารีชาติ จึงวิวัฒน์กรณ์ , 2556)

พรรัตน์ คำรุง (2547) ให้คำนิยามของละครสร้างสรรค์ว่าเป็นละครนอกกรอบแบบที่นำองค์ประกอบของละครมาใช้ในห้องเรียน ละครประเภทนี้ไม่ต้องการผู้ชม มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาเด็กตามความถนัดของแต่ละคน การพัฒนาเด็กผ่านกระบวนการของละครสร้างสรรค์นั้น นอกจากจะพัฒนาทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวเด็กเองและการทำกิจกรรมร่วมกันเป็นกลุ่มแล้ว เทคนิคของละครสร้างสรรค์ยังเป็นวิธีการสอนที่ครูสามารถนำไปใช้ในห้องเรียนได้ การเล่นเกม ผูกจินตนาการและความเชื่อ เป็นวิธีการที่ทำให้เด็กได้ทดลองหาเหตุผล จดจำ สร้างสรรค์ ต่อผู้

แก้ปัญหาโดยซึมซับจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ตนได้ประสบพบเห็น ละครสร้างสรรค์เป็นสื่อการสอนที่เหมาะสมกับเด็กเล็กมากที่สุด ละครประเภทนี้เน้นกระบวนการและพัฒนาการของผู้ทำกิจกรรมในกลุ่ม อย่างไรก็ตาม ละครสร้างสรรค์อาจพัฒนาไปเป็นละครเต็มรูปแบบได้ แต่ทุกอย่างต้องมีการวางแผนระยะยาว เตรียมการอย่างมีขั้นตอน และตั้งเป้าหมายไว้ตั้งแต่เริ่มต้น

ประโยชน์ของละครสร้างสรรค์ (Creative Drama) คือ สร้างความเชื่อมั่นในตนเอง สร้างจิตสำนึกที่ดี รวมทั้งตระหนักถึงสังคมรอบตัว สร้างทัศนคติเชิงสร้างสรรค์ ให้ความรู้ความเข้าใจในศิลปะการละคร ฝึกทักษะการใช้ร่างกาย การเคลื่อนไหว การใช้ภาษา การสื่อสาร การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและการทำงานร่วมกับผู้อื่น สร้างความรู้สึกเข้าใจผู้อื่น โดยผ่านการแสดงละครและการสวมบทบาทสมมติ ใช้เป็นเทคนิคในการสอน ฝึกประสาทสัมผัสในการรับรู้ และฝึกสังเกต

เทคนิคละครสร้างสรรค์จัดเป็นวิธีการสอนที่ครูนำไปใช้ได้ในห้องเรียนเพราะการเรียนรู้ผ่านการกระทำ (Learning by doing) จัดเป็นวิธีการเรียนรู้ที่ดีที่สุด

2. การแสดงบทบาทสมมติ (Role Playing)

วารกรณ์ สุนาลัย (2535) กล่าวว่า การสอนแบบแสดงบทบาทสมมติ เป็นวิธีสอนที่ผู้สอนกำหนดหัวข้อเรื่อง ปัญหาต่างๆ หรือสร้างสถานการณ์ขึ้นมาให้คล้ายกับสภาพความเป็นจริง แล้วให้ผู้เรียนได้เตรียมการล่วงหน้า แล้วจึงแสดงบทบาทตามที่สมมติขึ้นมาอันเป็นแนวทางที่สามารถนำไปแก้ปัญหาต่างๆ ที่อาจจะประสบในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ผู้เรียนก็สามารถแสดงบทบาทในชั้นเรียน โดยไม่มีการเตรียมตัวล่วงหน้า

วารี ธีรจิตร (2534) กล่าวว่า บทบาทสมมติ หมายถึง การสมมติบทบาทและจัดสถานการณ์ให้ผู้แสดงบทบาทได้แสดงความรู้สึกรู้สึกนึกคิดอารมณ์จากสถานการณ์ที่สมมติขึ้นซึ่งอาจจะเตรียมมาก่อน ภายหลังของการแสดงบทบาทสมมติ จะต้องมีการอภิปรายเกี่ยวกับการแสดงบทบาทความรู้สึกนึกคิดของผู้แสดง ผู้ดูและมีการสรุปผลของการแสดงบทบาทนั้นด้วย การแสดงบทบาทสมมติเป็นการฝึกให้ผู้แสดงได้ประสบกับสถานการณ์จริงในสภาพของการสมมติขึ้นมา ทั้งนี้เพื่อฝึกให้ผู้เรียนได้ทดลองและเรียนรู้ที่จะปรับพฤติกรรมของตนอย่างมีประสิทธิภาพในสถานะต่างๆ

การสอนโดยการแสดงบทบาทสมมติ (Role Playing) คือ เทคนิคการสอนที่ให้ผู้เรียนแสดงบทบาทในสถานการณ์ที่สมมติขึ้น นั่นคือแสดงบทบาทที่กำหนดให้ การแสดงบทบาทสมมติมี 2 ลักษณะ คือ

1) ผู้แสดงบทบาทสมมติจะต้องแสดงบทบาทของคนอื่น โดยละทิ้งแบบแผนพฤติกรรมของตนเองหรือการเปลี่ยนบทบาทซึ่งกันและกันกับเพื่อนหรือเป็นบุคคลสมมติ

2) ผู้แสดงบทบาทจะยังคงรักษาบทบาทและแบบแผนพฤติกรรมของตน แต่ปฏิบัติอยู่ในสถานการณ์ที่อาจพบในอนาคต บทบาทสมมติประเภทนี้เป็นประโยชน์ต่อการฝึกฝนทักษะเฉพาะ

บทบาทสมมติที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนอยู่ในปัจจุบันนี้ แยกได้เป็น 3 วิธี ดังนี้

1) การแสดงบทแสดงละคร วิธีนี้ผู้ที่จะแสดงต้องฝึกซ้อมแสดงท่าทางตามบทที่กำหนดขึ้นไว้แล้ว เช่น การแสดงละครเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบทเรียนในหนังสือเรียนภาษาไทย ผู้แสดงบทบาทสมมติแบบละครจะต้องพูดตามบทบาทที่ผู้เขียนกำหนดขึ้น

2) การแสดงบทบาทสมมติแบบไม่มีบทเตรียมไว้ ผู้แสดงต้องไม่ฝึกซ้อมมาก่อนเรียนไปถึงเรื่องใดตอนใดก็ออกมาแสดงได้ทันที โดยแสดงไปตามความรู้สึกนึกคิดของตนเอง เช่น แสดงเป็นบุคคลต่างๆ ในชุมนุมชน เป็นหมอ เป็นทหาร เป็นตำรวจ นักเรียนได้คิด ได้พูดและแสดงพฤติกรรมจากความรู้สึกนึกคิดของเขาเอง

3) การใช้บทบาทสมมติแบบเตรียมบทไว้พร้อม ผู้สอนได้เตรียมบทมาไว้ล่วงหน้าบอกความคิดรวบยอดให้ผู้แสดงทราบ ผู้แสดงอาจต้องแสดงตามบทบาทหรือคิดบทบาทขึ้นแสดงเองตามความพอใจ แต่ต้องตรงกับเนื้อเรื่องที่กำหนดให้

ขั้นตอนการจัดการเรียนรู้แบบแสดงบทบาทสมมติ มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1) ขั้นตอนเตรียมการใช้บทบาทสมมติ แบ่งเป็น 2 ขั้นตอน ดังนี้

(1) ขั้นการกำหนดวัตถุประสงค์เฉพาะ ผู้สอนควรศึกษาและทำความเข้าใจพื้นฐานเสียก่อนว่า ต้องการให้ผู้เรียนได้รับความรู้อะไรบ้างจากการแสดงและกรรมวิธีในการใช้บทบาทสมมตินำไปเพื่อต้องการให้เกิดอะไรขึ้น

(2) ขั้นสร้างสถานการณ์และบทบาทสมมติ เมื่อผู้สอนได้ศึกษาและเข้าใจรายละเอียดเกี่ยวกับวัตถุประสงค์เฉพาะในการเตรียมใช้บทบาทสมมติแล้ว ก็จำเป็นต้องสร้าง

สถานการณ์และบทบาทสมมติให้สอดคล้องต้องกันกับวัตถุประสงค์ดังกล่าว ซึ่งจำเป็นต้องถึงเห็นถึงวัยของผู้เรียน เนื้อหาสาระ ปัญหา ความเป็นจริง ข้อโต้แย้ง ตลอดจนอุปสรรคที่จำเป็นต่างๆ ที่ผู้สอนต้องให้ผู้เรียน ได้รู้จักคิด ปฏิบัติและแก้ไขด้วยตนเอง

2) ขั้นตอนแสดงบทบาทสมมติ แบ่งเป็น 7 ขั้นตอน ดังนี้

(1) การนำเข้าสู่สถานการณ์ ผู้สอนเตรียมเรื่องหรือสถานการณ์ให้ผู้เรียน แล้วนำเรื่องราวมาเล่าให้ผู้เรียนฟัง เพื่อเป็นการเร้าความสนใจ เป็นแรงจูงใจให้ผู้เรียนอยากเรียน และ อยากติดตาม และควรให้ผู้เรียนได้ถึงเห็นประโยชน์ที่จะได้รับ จากการที่เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงบทบาทสมมตินั้นๆ

(2) การกำหนดตัวผู้แสดง การเลือกผู้แสดงขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของการสอน และการแสดงสำหรับการเลือกตัวผู้แสดง ควรให้ผู้เรียนอาสาสมัครมาแสดงบทบาทด้วยความเต็มใจ

(3) การจัดสถานที่ ผู้สอนควรให้ผู้เรียนได้ร่วมมือในการจัดสถานที่สำหรับการแสดงบทบาทสมมติ ซึ่งควรจัดและดัดแปลงให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่กำหนดไว้

(4) การกำหนดตัวผู้สังเกตการณ์ โดยผู้สอนอาจจะกำหนดผู้เรียนกลุ่มหนึ่งให้เป็นผู้สังเกตการณ์ในการแสดงบทบาท โดยฝึกให้เป็นคนช่างสังเกตและรวบรวมข้อมูลต่างๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์ อภิปราย และแก้ปัญหาาร่วมกัน หลังจากสิ้นสุดการแสดงบทบาทสมมติแล้ว

(5) การเตรียมพร้อมก่อนการแสดง วิธีเตรียมความพร้อมนั้นผู้สอนต้องเป็นผู้ช่วยเหลือไม่ให้ผู้เรียนต้องมีความวิตกกังวลเกี่ยวกับการแสดงให้มากเกินไป ควรชี้แจงให้ผู้แสดงทราบว่า การแสดงก็เหมือนกับการพูดคุย และเล่นกันธรรมดา เพียงแต่ต้องแสดงบทบาทต่างๆ ตามที่ได้กำหนดไว้เท่านั้น

(6) การลงมือแสดง เมื่อผู้แสดงพร้อมแล้วก็เริ่มลงมือแสดงได้เลย ควรเปิดโอกาสให้ผู้แสดงได้ใช้ความสามารถของตนได้เต็มที่ ถ้าเกิดปัญหาขึ้นในขณะที่แสดง ผู้สอนควรมีส่วนร่วมในการแก้ไขสถานการณ์ เพื่อให้การแสดงเป็นไปตามธรรมชาติและราบรื่นต่อไป

(7)การตัดบท ถ้าบังเอิญการแสดงของผู้เรียนยืดเยื้อและใช้เวลานานเกินความจำเป็นและผู้สอนที่ความคิดเห็นว่าได้ข้อมูลในการแสดงพอสมควรแล้ว ก็สามารถขอให้ยุติการแสดง เพื่อจะได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์และอภิปรายและแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่อไป

3)ขั้นวิเคราะห์และอภิปรายผล การนำข้อมูลที่ได้จากการแสดงมาวิเคราะห์และอภิปราย ผู้สอนและผู้เรียนต้องร่วมมือกัน แต่ควรอภิปรายในรูปแบบของความมีเหตุมีผลเฉพาะการแสดงออกของผู้แสดงทางพฤติกรรมเท่านั้น แต่จะไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับตัวผู้แสดง

4)ขั้นแลกเปลี่ยนประสบการณ์และสรุป เมื่อได้วิเคราะห์และอภิปรายผลของการแสดงแล้ว ผู้สอนจะเป็นผู้ริเริ่มและจงใจให้ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่างๆ เพื่อให้มีแนวคิดกว้างขวางขึ้น โดยให้ข้อคิดว่าสิ่งที่ได้เรียนรู้หรือประสบพบเห็นนั้นๆ จะเกี่ยวข้องกับความเป็นจริงทั้งสิ้น แล้วให้ผู้เรียนช่วยกันให้แนวโน้ตค้นและช่วยกันสรุปประเด็นให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของการแสดงบทบาทสมมติที่กำหนดไว้

บุญชม ศรีสะอาด (2537) ได้เสนอแนะเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของการสอนโดยการแสดงบทบาทสมมติ ไว้ดังนี้

1)ผู้สอนควรชี้แจงจุดประสงค์ของการแสดงบทบาทสมมติ และสิ่งที่ต้องการให้ผู้สังเกตศึกษาจากการแสดงบทบาทสมมตินั้น

2)ผู้สอนต้องเตรียมสถานการณ์และมีคำอธิบายสถานการณ์ให้ชัดเจนสำหรับผู้ที่จะแสดงบทบาทแต่ละคน ซึ่งจะต้องจดจำสถานการณ์ที่ตนจะต้องแสดงบทบาทไว้ให้แม่นยำ มีความเข้าใจในบทบาทของตนอย่างรู้แจ้ง สถานการณ์และบทบาทที่กำหนดมักพิมพ์ลงในแผ่นกระดาษเพื่อมอบให้ผู้แสดงได้ศึกษา

3)ควรใช้เวลาในช่วงสั้นๆสำหรับผู้ที่จะแสดงบทบาทสมมติได้ประมวลความคิดซักซ้อมและเตรียมการ

4)ในการแสดงบทบาทสมมติจะต้องมีบรรยากาศที่เสรีและความรู้สึกปลอดภัย

5)อาจมีการปรับปรุงและแสดงกิจกรรมบางตอนใหม่

6) หลังจากการแสดงบทบาทสมมติควรมีการอภิปรายถึงพฤติกรรมที่แสดงและประเมินผลการปฏิบัติของผู้เรียนโดยใช้คำถาม อาทิ แต่ละคนแสดงบทบาทได้สมจริงเพียงใด มีความแตกต่างของบทบาทที่แสดงในทางใด การแสดงบทบาทเปลี่ยนแปลงแนวคิดของท่านเกี่ยวกับตัวละครที่แสดงอย่างไร อะไรคือจุดประสงค์ของการแสดงบทบาทสำหรับบทเรียนนี้ เป็นต้น

3. การเรียนรู้โดยการแสดงละคร (Dramatization)

เนื่องจากการจัดการเรียนการสอนวรรณคดีไม่ค่อยประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะนักเรียนไม่ค่อยตั้งใจเรียน ไม่ให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน วิธีสอนที่ใช้การแสดงละคร (Dramatization) มาจัดการเรียนการสอนเรื่องวรรณคดีเพื่อต้องการให้นักเรียนเกิดจิตสำนึกรักและหวงแหนวรรณคดีไทยและร่วมกันอนุรักษ์วรรณคดีให้คงอยู่ ตลอดจนสามารถเรียนวรรณคดีไทยได้อย่างเข้าใจ รู้จักแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์ วิวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมไทยอย่างเห็นคุณค่าสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตรจริงได้ และสิ่งสำคัญที่สุดคือ นักเรียนได้หันมาสนใจวรรณคดีมากขึ้น เกิดความรู้สึกสนุกสนานเมื่อเรียนวรรณคดี สามารถเข้าใจเนื้อหา ไม่เกิดอาการเบื่อหน่าย ให้ความร่วมมือกับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและรักการอ่านมากยิ่งขึ้น โดยปัญหานี้สามารถแก้ไขได้ด้วยวิธีการนำวิธีสอนโดยใช้การแสดงละคร (Dramatization) ซึ่งเป็นกระบวนการที่ผู้สอนใช้ในการช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ โดยให้ผู้เรียนแสดงละครซึ่งเป็นเรื่องราวที่ต้องการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตามเนื้อหาและบทละครที่ได้กำหนดไว้ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง ทำให้เรื่องราวมีชีวิตชีวขึ้นมา และสามารถทำให้ผู้แสดง ผู้ชม เกิดความเข้าใจและจดจำเนื้อเรื่องนั้นได้นาน วัตถุประสงค์ของวิธีสอนโดยใช้การแสดงละครเป็นวิธีการที่มุ่งช่วยให้ผู้เรียนเห็นภาพของเรื่องราวนั้นมีชีวิตขึ้นมา ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่ชัดเจนและจดจำได้นาน (ทัศนา แคมมณี, 2551)

ดังนั้นปรัชญาการศึกษากับปรัชญาของละครมีสิ่งที่เหมือนกันคือการทำให้ผู้เรียนเข้าใจและตระหนักในตนเอง (Self Realization) ผ่านการลงมือทำ ปฏิบัติ โดยเรียนรู้แบบบูรณาการเข้ากับประสบการณ์ของตนเอง การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเกิดจากตนเองโดยแท้ และสามารถนำไปใช้ได้จริงในชีวิตของผู้เรียนคนนั้นด้วย

3.2 กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ผ่านการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน

กระบวนการสร้างสรรค์ละครมีลักษณะการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนสร้างสรรค์ความรู้ด้วยตนเอง โดยผ่านการปรับโครงสร้างทางปัญญาของตนผ่านการลงมือปฏิบัติ จึงมีผลทำให้ผลของการเรียนรู้ในลักษณะนี้มี

ลักษณะคงทน ยาวนาน และผู้เรียนรู้สามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง โดยการเรียนรู้ในลักษณะนี้สามารถพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนได้ผ่านขั้นตอนการสร้างสรรค์ละคร 3 ขั้นตอน คือ

1. **ขั้นเตรียมการแสดง (Pre – Production)** เป็นขั้นของการเตรียมงานในทุกๆภาคส่วน เพื่อให้เกิดความพร้อมในการแสดงขั้นต่อไป รวมถึงเป็นขั้นตอนในการซ้อมละคร

2. **ขั้นการแสดง (Production)** เป็นขั้นของการสื่อสารโดยตรงระหว่างผู้แสดงกับผู้ชม

3. **ขั้นประเมินผล (Post - Production)** เป็นขั้นของการสรุปงานที่ทำได้ตั้งแต่ต้นจนจบการสร้างสรรค์ละครเรื่องนั้นๆ เพื่อประเมินสิ่งที่ดีและควรแก้ไขเพื่อนำไปปรับปรุงในการทำงานสร้างสรรค์ละครครั้งต่อไป

ในการสร้างสรรค์ละครทุกขั้นตอนจะเกิดการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ที่ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ผ่านกิจกรรมที่จะส่งเสริมให้เกิดคุณลักษณะของวิถีประชาธิปไตย ดังนี้

1) **ขั้นนำ (orientation)** เป็นขั้นที่ผู้เรียนจะรับรู้ถึงจุดมุ่งหมายและมีแรงจูงใจในการเรียน บทเรียน คือ ขั้นเตรียมการแสดง(Pre-Production) อันประกอบไปด้วย การชี้แจงถึงเป้าหมายในการสร้างสรรค์ละครเพื่อการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตย การเลือกกลุ่มและสมาชิกในกลุ่มเพื่อสร้างสรรค์ละคร การเลือกรื่องที่จะแสดง การแบ่งหน้าที่ การกำหนดขอบเขตของบทบาทและหน้าที่ของทีมงาน เป็นต้น

2) **ขั้นล้วงความคิดหรือขั้นทบทวนความรู้เดิม (elicitation of the prior knowledge)** เป็นขั้นที่ผู้เรียนแสดงออกถึงความรู้ความเข้าใจเดิมที่มีอยู่เกี่ยวกับกระบวนการสร้างสรรค์ละคร อาทิ ขั้นตอนการสร้างสรรค์ละคร ประเภทของละคร บทบาทและหน้าที่ของทีมงานฝ่ายต่างๆ เป็นต้น และล้วงความคิดหรือทบทวนความรู้ที่ผู้เรียนมีอยู่เกี่ยวกับวิถีประชาธิปไตย เช่น ลักษณะของวิถีประชาธิปไตย องค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตย พฤติกรรมที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย เป็นต้น โดยมีวิธีการให้ผู้เรียนแสดงออกได้หลายแนวทาง อาทิ การอภิปรายกลุ่ม ให้ผู้เรียนเขียนเพื่อแสดงความรู้ความเข้าใจที่เขา มีอยู่ การนำเสนอด้วยเทคนิคผังกราฟฟิก (graphic organizers) ซึ่งในขั้นตอนนี้จะทำให้เกิดความขัดแย้งทางปัญญา (cognitive conflict) หรือเกิดภาวะไม่สมดุล (un-equilibrium) อันจะนำไปสู่การปรับโครงสร้างทางปัญญาและนำมาซึ่งความรู้ในภายหลัง

3) **ขั้นปรับเปลี่ยนแนวความคิด (turning restructuring of ideas)** นับเป็นขั้นตอนที่สำคัญ หรือเป็นหัวใจสำคัญตามแนว Constructivism ขั้นนี้ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย ดังนี้

ก. ทำความกระจ่างและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและกัน (clarification and exchange of ideas) ผู้เรียนจะเข้าใจได้มากขึ้น เมื่อได้พิจารณาความแตกต่างและความขัดแย้งระหว่างความคิดของตนเองกับของคนอื่น โดยกระทำการผ่านขั้นตอนการสร้างสรรค์ละครทั้ง 3 ขั้นตอน คือ

1) ขั้นเตรียมการแสดง (Pre – Production) อันประกอบไปด้วย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเตรียมงานทั้งการเตรียมบทละคร เตรียมนักแสดง การซ้อม การกำกับการแสดง การเตรียมเสื้อผ้า ฉาก แสง เสียง โปสเตอร์ การโฆษณา เป็นต้น ซึ่งในขั้นตอนนี้จะทำให้เกิดพฤติกรรมที่เป็นทักษะด้านการอยู่ร่วมกับผู้อื่น และทำให้เกิดทักษะด้านบุคคล อันเป็นพฤติกรรมที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตย

2) ขั้นการแสดง (Production) เป็นขั้นของการสื่อสารและแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยตรงระหว่างผู้แสดงกับผู้ชม อันจะทำให้เกิดการยอมรับในความแตกต่างหลากหลายที่จะมาพร้อมกับปฏิริยาตอบกลับของผู้ชมขณะชมละครด้วย

3) ขั้นหลังการแสดง (Post - Production) เป็นขั้นของการประเมินผล คือ ประชุมสรุปงานนำปัญหาที่พบเจอระหว่างการทำงานมาสรุปและประมวลเพื่อใช้แก้ไขในงานชิ้นต่อไป รวมถึงนำผลที่ได้รับจากการวิจารณ์ของผู้ชมมาเป็นกรณีศึกษาความสำเร็จและนำไปแก้ไขในครั้งต่อไปอีกด้วย ในขั้นตอนนี้จะสามารถทำให้ผู้สร้างสร้งงานละครลดอคติหรือตัวตนด้วยการรับฟังสิ่งที่ผิดพลาดระหว่างทำงานหรือระหว่างแสดงที่สะท้อนมาจากคนทำงานร่วมกัน หรือผู้ชมละครด้วยใจที่เปิดกว้าง ทำให้เรายอมรับความแตกต่างหลากหลายทางความคิดได้ และเมื่องานสำเร็จออกมาแล้วจะทำให้ผู้ร่วมกิจกรรมในการสร้างสรรค์เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งคุณสมบัติประการนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการที่จะช่วยให้เด็กปรับตัวอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และความเชื่อมั่นในตนเองจะทำให้เด็กรู้สึกเป็นตัวของตัวเอง กล้าคิด กล้าตัดสินใจ กล้าพูด กล้าแสดงออก สามารถเผชิญปัญหาได้โดยไม่วิตกกังวล อันจะนำไปสู่ภาวะการพึ่งตนเองได้ (กรณี คุรุรัตน์, 2535) และในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้นี้จะนำไปสู่วิถีประชาธิปไตยในเรื่องการเคารพในความแตกต่างหลากหลายได้

ข. การสร้างความคิดใหม่ (Construction of new ideas) จากการอภิปรายและทดลองสร้างสรรค์ละครจนเกิดการกำหนดความคิดใหม่ หรือความรู้ใหม่ขณะสร้างสรรค์ละคร โดยความคิดหรือความรู้ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเชิงพฤติกรรมที่สะท้อนวิถีประชาธิปไตยหรืออาจเกิดผลในทางตรงกันข้ามกับวิถีประชาธิปไตย ทั้งนี้ล้วนเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ระหว่างสร้างสรรค์ละครทั้งสิ้น

ค. ประเมินความคิดใหม่ (evaluation of the new ideas) โดยการทดลองหรือการคิดอย่างลึกซึ้ง ผู้เรียนควรหาแนวทางที่ดีที่สุดในการทดสอบความคิดหรือความรู้ในขั้นตอนนี้ผู้เรียนอาจจะรู้สึกไม่พึงพอใจความคิดความเข้าใจที่เคยมีอยู่ เนื่องจากหลักฐานการทดลองสนับสนุนแนวคิดใหม่มากกว่า อันเกิดจากกระบวนการสร้างสรรค์ละครทั้ง 3 ขั้นตอน

4) **ขั้นนำความคิดไปใช้ (application of ideas)** เป็นขั้นตอนที่ผู้เรียนมีโอกาสใช้แนวคิดหรือความรู้ความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ในสถานการณ์ต่าง ๆ ขณะที่อยู่ในกระบวนการสร้างสรรค์ละครทั้งที่คุ้นเคย และไม่คุ้นเคย ไปใช้เพื่อให้กระบวนการสร้างสรรค์ละครดำเนินต่อไป เป็นการแสดงว่าผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีความหมาย หรือในทางตรงกันข้าม อาจเกิดผลการเรียนรู้แบบใหม่ที่ไม่เกิดวิถีประชาธิปไตยก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขั้นตอนของการสร้างความคิดใหม่ และประเมินความคิดใหม่ ว่าผู้เรียนได้เรียนรู้สิ่งใด ในสภาพแวดล้อมหรือในความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบใด

5) **ขั้นทบทวน (review)** เป็นขั้นตอนสุดท้าย ผู้เรียนจะได้ทบทวนว่า ความคิด ความเข้าใจของเขาได้เปลี่ยนไป โดยการเปรียบเทียบความคิดเมื่อเริ่มต้นบทเรียนกับความคิดของเขาเมื่อสิ้นสุดบทเรียน โดยผ่านการสะท้อนตนเองในรูปแบบที่หลากหลาย อาทิ การบันทึกไดอารี่ การบอกเล่า การวาดรูป เป็นต้น ความรู้ที่เกี่ยวกับวิถีประชาธิปไตยที่ผู้เรียนสร้างด้วยตนเองขณะสร้างสรรค์ละครนั้นจะทำให้เกิดโครงสร้างทางปัญญา (cognitive structure) ปრაกฏในช่วงความจำระยะยาว (long-term memory) เป็นการเรียนรู้อย่างมีความหมาย ผู้เรียนสามารถจำได้ถาวรและสามารถนำไปใช้ได้ ในสถานการณ์ต่างๆ รวมทั้งนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

นอกจากนี้ในแต่ละขั้นตอนยังประกอบไปด้วยการบริหารคน บริหารงานสร้างสรรค์ และบริหารพื้นที่และเวลา โดยในการบริหารแต่ละอย่างจะกระจายอยู่ในทุกขั้นตอนของการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ไม่ว่าจะเป็น ขั้นนำ ขั้นล้างความคิดหรือทบทวนความรู้ ขั้นปรับเปลี่ยนแนวคิด ขั้นนำความคิดไปใช้ และขั้นทบทวน ขณะที่ขั้นตอนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยกำลังดำเนินผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ละครอยู่นั้น อาจจะทำให้เกิดผลการเรียนรู้แบบที่เกิดวิถีประชาธิปไตยหรือไม่เกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นเพียงบางส่วนก็ได้ ขึ้นอยู่กับรูปแบบของการใช้อำนาจ

การใช้อำนาจทั้งในเรื่องของการควบคุมคน ความคิด พื้นที่ เทคโนโลยี และความสัมพันธ์ของอำนาจในรูปแบบต่างๆที่เกิดดุลยภาพก็สามารถทำให้เกิดวิถีประชาธิปไตยสร้างสรรค์ละครได้ ขณะเดียวกันก็อาจไม่เกิดวิถีประชาธิปไตยได้หากเกิดการใช้อำนาจแบบขาด

คล้ายภาพ โดยการควบคุมทั้งหมดนี้กระทำผ่านกิจกรรมต่างๆของมนุษย์ อาทิ พฤติกรรม การแสดงออก การใช้ภาษา เหตุการณ์ต่างๆที่ส่งผล และความสัมพันธ์ต่างๆ

3.3 การบริหารจัดการคน งานสร้างสรรค์ และพื้นที่และเวลา

กระบวนการสร้างสรรค์ละครให้มีลักษณะของการบริหารจัดการได้ 3 ประเภท คือ

3.4.1 การบริหารจัดการคน

3.4.2 การบริหารจัดการงานสร้างสรรค์

3.4.3 การบริหารจัดการพื้นที่และเวลา

โดยอาจจำแนกขั้นตอนในการบริหารจัดการต่างๆตามกระบวนการสร้างสรรค์ละครได้ดังนี้

1)ขั้นเตรียมงาน (Pre – Production) ประกอบด้วย

(1) การบริหารจัดการคน อาทิ การคัดเลือกคนและทีมงานฝ่ายต่างๆ การแบ่งงานให้กับทีมงาน การแก้ปัญหาที่เกิดจากการซ้อมละคร เป็นต้น

(2) การบริหารจัดการงานสร้างสรรค์ อาทิ การออกแบบองค์ประกอบศิลป์ เช่น ฉาก คนตรีประกอบ เสื้อผ้า การแต่งหน้าและทำผม ฯ ลฯ การกำกับการแสดง การซ้อมละครในขั้นตอนต่างๆ การออกแบบแบบสอบถาม เป็นต้น

(3) การบริหารจัดการพื้นที่และเวลา เช่น การจัดหาสถานที่ที่ใช้ในการแสดง การนัดคิวและจัดคิวในการซ้อมการแสดง เป็นต้น

2)ขั้นการแสดง (Production) เป็นขั้นของการสื่อสารโดยตรงระหว่างผู้แสดงกับผู้ชม

(1) การบริหารจัดการคน อาทิ การจัดหาคนเพื่อเดินตัวหรือพาผู้ชม ไปนั่งตามที่นั่งของคนดู การแบ่งหน้าที่เพื่อประจำตามจุดของตนเองเพื่อผลิตงานออกสู่สายตาสาธารณะได้อย่างสมบูรณ์ เช่น ฝ่ายควบคุมเสียง ฝ่ายเบื้องหลังเวที เป็นต้น

(2) การบริหารจัดการงานสร้างสรรค์ อาทิ การควบคุมคิวต่างๆให้เป็นเหมือนกับที่ซ้อมมาให้มากที่สุด โดยแต่ละคนต้องทำหน้าที่ของตนเองเพื่อให้ผลงานละครของส่วนรวมออกมาตามที่ตั้งใจไว้

(3) การบริหารจัดการพื้นที่และเวลา เช่น การดูแลสถานที่ที่ใช้ในการแสดง และการควบคุมเวลาที่ใช้ในการเตรียมการก่อนการแสดงจะเริ่มจนถึงจุดสิ้นสุด เพื่อให้เป็นไปอย่างราบรื่น

3) ชั้นประเมินผล (Post – Production) เป็นขั้นตอนหลังการแสดง คือ ประชุม สรุปงาน นำปัญหาที่พบเจอระหว่างการทำงานมาสรุปและประมวลเพื่อใช้แก้ไขในงานชิ้นต่อไป

(1) การบริหารจัดการคน อาทิ การแบ่งหน้าที่กัน ไปเก็บรวบรวมข้อมูลความคิดเห็นของผู้ชม การประเมินผลความคิดเห็นของผู้ชม และการเก็บรวบรวมข้อมูลและประเมินผลความคิดเห็นของผู้สร้างสรรค์ละครด้วย

(2) การบริหารจัดการงานสร้างสรรค์ อาทิ การชี้แจงแสดงเหตุผลของผู้สร้างสรรค์งานละครถึงปัจจัยต่างๆที่ทำให้ละครประสบความสำเร็จหรือเกิดอุปสรรค โดยอิงจากผลการแสดงความคิดเห็นของผู้ชม และการแสดงความคิดเห็นของผู้ร่วมสร้างด้วย เพื่อประมวลเป็นแนวทางในการพัฒนาต่อไป

(3) การบริหารจัดการพื้นที่และเวลา เช่น การจัดหาสถานที่ที่ใช้ในการประชุมเพื่อสรุปงาน การนัดคิวและจัดคิวในการประชุม เป็นต้น

ทั้งนี้ในการบริหารจัดการคน งานสร้างสรรค์ พื้นที่และเวลา ยังต้องอาศัยการร่วมแรง ร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมสร้าง ของผู้ร่วมกระบวนการสร้างสรรค์ละครเพื่อให้เกิดการพัฒนาการคิด จิตสำนึก โดยผ่านกระบวนการกลุ่ม โดยในการร่วมกันสร้างสรรค์ละครของเยาวชนนั้น เยาวชนจะเกิดการเรียนรู้ภายใต้ปัญหาและปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ต่างๆ อาทิ คน ความคิด พื้นที่ เทคโนโลยี เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว ในความเข้าใจของคนทั่วไปในสังคมอาจมอง “ละคร” ว่าเป็นการแสดงที่เน้นความบันเทิงแต่เพียงอย่างเดียว แต่โดยแนวคิดเรื่องศิลปะการละครแล้ว ละครมีมิติร่วมกันระหว่างความเป็นศิลปะและมิติด้านกระบวนการเพื่อพัฒนาการเรียนรู้และการพัฒนา โดยมีวัตถุประสงค์แตกต่างกันไป และผลจากการทบทวนเรื่องบทบาทของศิลปะการละครกับการพัฒนาเยาวชน จากงานวิจัยในประเทศไทย ของ สถาบันคลังสมอง (2549) ทำให้เห็นว่า กระบวนการศิลปะการละครสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาเยาวชนได้จริง โดยพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ เพิ่มความสามารถด้านการเชื่อมโยง สร้างเสริมพัฒนาทางกายผ่านกิจกรรมการเคลื่อนไหว ค้นพบศักยภาพของตนเอง เชื่อมโยงไปสู่พัฒนาการด้านการสื่อสารด้วย ในการเรียนรู้ด้านการคิด กระบวนการศิลปะการละครสามารถทำให้ผู้เรียนรู้เกิดการคิดวิเคราะห์ ด้วยกระบวนการเรียนรู้

ผ่านประสบการณ์จำลอง ซึ่งการเรียนรู้ในลักษณะนี้จะทำให้ผู้เรียนรู้ ซึ่งก็คือเยาวชนสามารถประกอบสร้าง (Construct) ความรู้และทัศนคติขึ้นเองได้ ผ่านแนวคิด การเรียนรู้ ผ่านการเล่นที่สร้างความสนุกสนานให้กับผู้เข้าร่วม และยังก่อให้เกิดการพัฒนาสมองทั้ง 2 ซีกด้วย อันเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาเหตุผล คุณธรรมและจริยธรรม และจะนำไปสู่วิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ในที่สุด ดังนั้น “การละคร (Drama) จึงควรถูกบรรจุอยู่ในการศึกษาของผองมนุษย์ (Human Being)” (John Allen, 1979: 74)

อีกทั้งกระบวนการสร้างสรรค์ละครในที่นี้เปรียบได้กับการแต่งเดิมรูปร่างให้กับละครที่กลุ่มเยาวชนได้ร่วมกันลงมือทำ แต่ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการแต่งเดิมรูปร่างให้วิถีประชาธิปไตยในตนเองและกลุ่มเพื่อนไปด้วย จึงจัดได้ว่าละครมิได้เป็นเพียงสื่อแต่เป็น “กระบวนการในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย” ตามหลักทฤษฎีการเรียนรู้แนว Constructivism จึงกล่าวได้ว่า “ละครเป็นกระบวนการเรียนรู้ในตัวเองได้” และกระบวนการสร้างสรรค์ละครก็สามารถเป็นการเรียนรู้แบบ “Constructivist Learning” ได้เช่นกัน

3.4 การใช้อำนาจแบบมีดุลยภาพในกระบวนการสร้างสรรค์ความรู้ตามแนว Constructivism ในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยผ่านการสร้างสรรค์ละคร

เมื่อพูดถึงอำนาจแล้วจะทำให้เกิดความรู้สึกในทางลบ นั่นเป็นเพราะอำนาจถูกนำไปใช้อย่างไม่ถูกต้อง ทั้งที่จริงแล้ว อำนาจแฝงอยู่ในทุกๆ ความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อกัน และมีอิทธิพลต่อทุกๆ สิ่ง สมมติฐานดั้งเดิมเกี่ยวกับอำนาจจึงพิจารณาอำนาจในแง่ของปริมาณเท่านั้น แต่ที่จริงแล้วด้านที่สำคัญที่สุดของอำนาจคือคุณภาพ โดยสามารถแจกแจงคุณภาพของอำนาจเป็น 3 ระดับ คือ ระดับต่ำ ระดับกลางและระดับสูง

อำนาจที่มุ่งใช้ความรุนแรงจัดเป็นอำนาจคุณภาพต่ำ เพราะไม่มีความยืดหยุ่น เป็นอำนาจที่ใช้สำหรับการลงโทษหรือบังคับให้ผู้อื่นปฏิบัติตามความต้องการของตนโดยปราศจากความสมัครใจ การใช้กำลังเป็นอำนาจจึงทำให้เกิดการต่อต้านได้

อำนาจที่มีคุณภาพระดับกลางคือความมั่งคั่งหรือมีเงินตรา หรือการมีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร ได้มากกว่า อาทิ มีเงินและเทคโนโลยีที่เอื้อให้เกิดประโยชน์ได้อีกหลากหลาย เป็นต้น อำนาจในลักษณะนี้จึงมีความยืดหยุ่นกว่าการใช้กำลัง อาจส่งเสริมให้เกิดการต่อต้านหรือทำให้เกิดแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ได้ด้วย

อำนาจที่มีคุณภาพสูงสุดคือ ความรู้ โดยคุณภาพของอำนาจนี้วัดผลกันที่ประสิทธิภาพของอำนาจ คือ มีการใช้อำนาจน้อยสุดเพื่อบรรลุเป้าหมาย อาทิ การจูงใจ การหวาน

ล้อมด้วยการใช้ความรู้ในการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ทักษะคิด ให้เป็นไปตามที่ปรารถนา ความรู้จึงจัดเป็นอำนาจที่ใช้ประโยชน์ได้รอบด้านสุด นอกจากนี้ ความรู้ยังเป็นแหล่งที่มาของอำนาจซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายและความรู้จัดเป็นแหล่งอำนาจที่มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยที่สุดเพราะทุกคนในทุกระดับสังคมสามารถเป็นเจ้าของความรู้ได้ ดังนั้นผู้มีอำนาจจึงนิยมควบคุมความรู้ทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพเอาไว้กับตัวให้มากที่สุด แต่ทั้งนี้ ผู้ที่มีอำนาจสูงสุดคือผู้ที่รู้จักผสมผสานอำนาจทั้งสามอย่างเข้าด้วยกันและเลือกใช้อย่างถูกต้องในแต่ละสถานการณ์ (ขุนทอง ลอเสรีวานิช, 2535)

ลักษณะของการใช้อำนาจนอกจากจะมีการศึกษาในเรื่องของปริมาณและคุณภาพของอำนาจแล้ว ยังมีการกล่าวถึงอำนาจในเชิงโครงสร้างหรือลำดับชั้นในการใช้อำนาจด้วย โดยสามารถแบ่งลักษณะของการใช้อำนาจเป็น 3 รูปแบบ คือ 1) ลักษณะการใช้อำนาจในแนวดิ่งคือ ผู้ใช้อำนาจกับผู้ถูกใช้อำนาจมีลำดับชั้นของอำนาจที่สูงต่ำแตกต่างกันอย่างชัดเจน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน หัวหน้ากับลูกน้อง เป็นต้น 2) ลักษณะการใช้อำนาจในแนวราบ คือผู้ใช้อำนาจกับผู้ถูกใช้อำนาจมีอำนาจในการต่อรองหรือควบคุมในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน เช่น ความสัมพันธ์ของเพื่อนร่วมงานในระดับเดียวกัน แขนกเดียวกัน เป็นต้น และ 3) ลักษณะการใช้อำนาจแบบ 360 องศา คือ มีลักษณะของการใช้อำนาจทั้งในแนวดิ่งและแนวราบ กล่าวคือ มีลักษณะความสัมพันธ์แบบมีลำดับชั้นที่ชัดเจน มีผู้มีอำนาจเหนือกว่าคอยควบคุมตรวจสอบ ในขณะที่เดียวกันก็มีการใช้อำนาจในแนวราบระหว่างเพื่อนร่วมงานด้วย ทั้งนี้จะเกิดการสร้างดุลยภาพในการทำงานร่วมกันทั้งรูปแบบความสัมพันธ์ในลักษณะแนวดิ่งและแนวราบด้วย

(1) การควบคุม กลไกของการใช้อำนาจรูปแบบหนึ่ง

ฟูโกต์ (อ้างถึงใน ธีรยุทธ บุญมี, 2551: 160-166) มองว่า ในทุกสังคมและทุกยุคสมัยต้องมีเครือข่ายอำนาจอย่างใดอย่างหนึ่งมาครอบงำ การครอบงำก็คือการควบคุมมิติต่างๆในสังคมนั้นๆ ซึ่งหน่วยทางการเมืองในแต่ละยุคสมัยจะต้องควบคุมสิ่งต่างๆมากหรือน้อยต่างกัน ไปด้วย

- 1) การควบคุมคน
- 2) การควบคุมความคิด การตีความ
- 3) การควบคุมพื้นที่
- 4) การควบคุมเทคโนโลยี

การควบคุมทั้งหมดนี้กระทำผ่านกิจกรรมต่างๆของมนุษย์ 4 อย่าง คือ 1)แรงงาน หรือ การผลิตทางเศรษฐกิจ 2)เพศ ครอบครัว หรือการผลิตซ้ำของสังคม 3)ภาษา และการพูด และ 4) การละเล่น บันเทิง หากพิจารณาโดยรวมจะพบว่า การจะควบคุมคนต้องกระทำผ่านร่างกาย จิตใจ เวลา และพื้นที่ และเมื่อพิจารณาอย่างละเอียดจะพบรูปแบบของการใช้อำนาจในความสัมพันธ์ของ สิ่งต่างๆดังนี้

ก.การควบคุมคน

การควบคุมคน ทั้งการควบคุมร่างกาย แรงงาน การเคลื่อนที่ อพยพ การเคลื่อนย้าย โดยอาศัยกลไกการทำงานของวินัย ฟูกอตต์มองว่า วินัย (Discipline) ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้และ การขัดเกลาจากสังคม เป็นเทคนิควิธีที่สำคัญที่สุดที่โลกยุคสมัยใหม่ประดิษฐ์คิดค้นขึ้น เพื่อควบคุมร่างกายมนุษย์ การควบคุมนี้กระทำไปอย่างสม่ำเสมอและมีรูปแบบที่ปกติที่สุด กล่าวคือ วินัยไม่ได้เข้ามาแทนที่อำนาจรูปแบบอื่น ซึ่งดำรงอยู่ก่อนหน้าแล้ว แต่วินัยเข้ามายึดครองครอบงำ เชื่อมโยง กับอำนาจรูปแบบอื่น ทำให้มันมีอำนาจยึดกุมมากขึ้น มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยฟูกอตต์สรุปแนวทางการทำงานของวินัยไว้ 5 ประการ คือ

1)วินัยทำงานผ่านร่างกายคนเป็นหลัก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความเชื่อเชื่อ (Docile Body) โดยมีวิธีการทำงานด้วยการแบ่งร่างกายของคนเป็นส่วนๆเพื่อศึกษา ตรวจสอบ คำนวณ หรือแม้แต่ฝึกฝนด้วยความละเอียดแม่นยำ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในงานเฉพาะแต่ละด้าน การควบคุมวินัยลักษณะนี้เรียกว่า เป็นวิธีเชิงจุลภาคของอำนาจ (Microphysics of Power)

2)ร่างกายเป็นเพียงตัวแทนหรือสื่อแทนความหมาย

3)วิธีเชิงจุลภาคของอำนาจ (Microphysics of Power) เน้นการทำงานในมิติของเวลา โดยฟูกอตต์ชี้ให้เห็นว่า อำนาจจะทำงานเหนือร่างกายอย่างได้ผล จะต้องมีการควบคุม เชิงเวลา คือ การยอมให้ร่างกายถูกควบคุมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอตลอดเวลา จึงต้องมีการจัดการเรื่องมาตรฐานการทำงาน (Standardization)และประสิทธิภาพ และมิติของเวลานี้ยังต้องประสานไปกับพื้นที่และการเคลื่อนไหวร่างกายอีกด้วย

4)การควบคุมพื้นที่เป็นมิติที่สำคัญมากของวินัย โดยเน้นการควบคุมพื้นที่ปิด ที่เฉพาะเจาะจง เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล โรงงาน คูก เป็นต้น โดยมีการแบ่งพื้นที่เป็นส่วนๆเพื่อความสะดวกในการควบคุม จากข้อเท็จจริงเรื่องนี้ วิลลาร์ด วอลเลอร์ (ซนิตา รัศมีพลเมือง, 2534; 114) ก็ได้แสดงทัศนะไว้เช่นเดียวกันว่า “โรงเรียนเป็นสื่อของการควบคุมทางสังคมขนาดใหญ่”

5) การจัดการพื้นที่และร่างกายดังที่ได้กล่าวมาแล้ว กระทำเพื่อให้เกิดความสะดวกในการตรวจตรา การสังเกต การเพ่งมอง เพื่อประเมิน เปรียบเทียบ เพื่อประสิทธิภาพในการควบคุม และการผลิต รวมทั้งเพื่อกำจัดความเกียจคร้าน ความไร้สมรรถภาพ หรือเป็นไปเพื่อประเมินทักษะฝีมือในการทำงาน เป็นต้น

สอดคล้องกับรุสโซ (อ้างถึงใน ไชยันต์ ไชยพร, 2552) ที่กล่าวว่า “มนุษย์เกิดมาเสรี แต่ทุกหนทุกแห่งอยู่ในพันธนาการ” เพราะสังคมไม่สามารถจะเกิดระเบียบขึ้นเองได้ ฟูก็อด (อ้างถึงในธีรยุทธ บุญมี, 2551) จึงได้ตั้งข้อสังเกตว่า สังคมพยายามสร้างวินัยเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบอันเนื่องมาจากการควบคุม โดยผ่านการประเมินที่เรียกว่า การวัดภาวะธรรมดา (Normalization Process) ซึ่งเราพบมากในการเรียนรู้ในโรงเรียน อาจมีได้ตั้งแต่การผ่านเกณฑ์ ขอดเยี่ยม กับอีกข้อหนึ่งคือ ตก ไม่ปกติ เบี่ยงเบน และในวิถีชีวิตประจำวันของเรา เกือบทุกคนจะตรวจสอบ ประเมินซึ่งกันและกัน และหากใครเบี่ยงเบนไปจากเกณฑ์ปกติ จะถูกลงโทษ เช่น การจัดลำดับช่วงชั้น ฐานะการทำงาน การเรียน ฯลฯ รวมทั้งการให้รางวัล รายได้ แก่พฤติกรรมที่ดี ที่พึงประสงค์ เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป้าหมายมิได้อยู่ที่การกดขี่ กวาดล้าง แต่อยู่ที่การควบคุมเพื่อให้เกิดเกณฑ์มาตรฐานที่วางไว้ โดยสรุปคือ วินัยจัดเป็นการเปลี่ยนแปลงมนุษย์ให้กลายเป็นกรรมหรือกลายเป็นวัตถุที่ถูกคัดแปลงและเปลี่ยนแปลงมากที่สุด และในสังคมที่มีการควบคุมลงโทษ ความรู้และอำนาจเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกันอย่างยุ่งเหยิงและไร้ระเบียบแบบแผน เป็นการก่อเกิดขึ้นมาจากได้ความสัมพันธ์เฉพาะ การปฏิบัติการเฉพาะ และสถานที่ที่เฉพาะในสังคมที่มีการควบคุมระเบียบวินัย (กิติพัฒน์ นนทปัทมะคุลย์, 2550: 114)

ข. การควบคุมความคิด การตีความ

ความคิดและการตีความของมนุษย์เป็นแหล่งที่มาที่สำคัญของความรู้อันเป็นอำนาจชนิดหนึ่ง การควบคุมความคิดและการตีความนี้จึงเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของการใช้อำนาจแบบหนึ่ง ทั้งนี้ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์มาอธิบายร่วมด้วย เนื่องจากผู้วิจัยมองว่าการสร้างความรู้และสร้างตัวตนหรืออัตตะใหม่เพื่อให้เกิดชุดความรู้ใหม่นั้นจะเกิดจากการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ในกลุ่มหรือสังคม จึงจะได้มาซึ่งความรู้ ความคิด อันเป็นอำนาจในรูปแบบหนึ่ง

ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ได้ศึกษาการถ่ายทอดวัฒนธรรมโดยเน้นการแสดงสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม เช่น ภาษา หรือพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งกำหนดการดำเนินชีวิตของเราในฐานะพลเมือง เป็นสมาชิกครอบครัว สมาชิกในโรงเรียน ฯลฯ รวมทั้งสื่อมวลชนซึ่งมีบทบาทสำคัญ

ในปัจจุบัน ในด้านที่เป็นตัวสร้างหรือจำลองสัญลักษณ์ต่างๆทางวัฒนธรรม นอกจากนั้นยังกล่าวถึงกระบวนการปฏิสัมพันธ์อันมีข้อสมมติเกี่ยวกับการจัดระเบียบทางสังคม โดยมองว่าการจัดระเบียบทางสังคมมีลักษณะเป็นกระบวนการมากกว่าโครงสร้าง แบบแผนของการจัดระเบียบเป็นพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล โดยอาศัยการกระทำซ้ำๆด้วยการใช้สัญลักษณ์ใหม่ อันจะส่งผลให้เกิดการแปลความหมายใหม่ การประเมิผลใหม่ การนิยาม และการกำหนดพฤติกรรมใหม่ๆให้เกิดขึ้นได้เสมอ เพราะแบบแผนของการจัดระเบียบทางสังคมสามารถก่อให้เกิด สนับสนุน และดำเนินการเปลี่ยนแปลงได้ (ชนิตา รัศม์พลเมือง, 2534)

ยังก์และเบิร์ตสไตน์ (อ้างถึงใน ชนิตา รัศม์พลเมือง, 2534) สนใจวิเคราะห์กระบวนการต่างๆทางการศึกษาภายในโรงเรียนโดยมองว่าสถาบันการศึกษา คือ กระบวนการสื่อความรู้ และ กระบวนการสื่อบุคคล โดยใช้สัญลักษณ์ต่างๆในบริบทการศึกษา อาทิ หลักสูตร การสอน รูปแบบการประเมินผล ความด้อยโอกาส นักเรียนดี ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดนี้ เป็นผลจากความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังก็ยังคงมองว่า ความรู้ในสถาบันการศึกษาเป็นการตัดสินใจทางการเมือง อันเนื่องมาจากโรงเรียนเป็นสื่อของกระบวนการขัดเกลาให้เด็กเข้าไปในระเบียบที่มีอยู่ ยอมรับวิถีทางและวิถีชีวิตที่ดำเนินอยู่ ขณะเดียวกัน ความรู้เป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้น มนุษย์ก็สามารถเปลี่ยนแปลงความรู้เหล่านั้นได้เมื่อตั้งใจเช่นกัน โดย เบิร์ตสไตน์มองว่าเราสามารถใส่รหัส (Code) ซึ่งเป็นแบบแผนของการใช้ภาษาใหม่เข้าไปทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

ในขณะที่ มีด (อ้างถึงใน วารุณี ภูริสินธิ์, 2537 และ ชนิตา รัศม์พลเมือง, 2534) สนใจการพัฒนาและการแสดงออกของ “อัตตะ” (Self) โดยมีมุมมองว่า โลกที่คนเราอยู่นี้ ไม่ใช่เป็นเพียงโลกทางวัตถุเท่านั้น แต่เป็น โลกแห่งสัญลักษณ์ ทุกสิ่งในโลกต่างถูกกำหนดความหมายและคุณค่า มนุษย์จึงเป็นเพียงผู้มีส่วนร่วมในทางสร้างสังคม เอกลักษณ์ทางสังคม การให้ความหมายสิ่งต่างๆ บทบาททางสังคม นอกจากนี้มนุษย์ยังได้รับการสร้าง ดำรงรักษา ปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลง โดยกระบวนการปฏิสัมพันธ์นี้ และบุคคลไม่ได้เป็นฝ่ายรับ (Passive) แต่เป็นผู้กระทำ (Active) ในกระบวนการต่างๆทางสังคมด้วย จึงอาจสรุปได้ว่า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สังคม และลักษณะโครงสร้างสังคมจึงมีอิทธิพลต่อสภาพการณ์ทางสังคม ทั้งนี้ มีดมุ่งความสนใจไปที่โครงสร้างและวิธีการที่ได้มาซึ่งความรู้ในโรงเรียน อันสัมพันธ์กับเทคโนโลยี ชั้นชั้นทางสังคม หรือโครงสร้างครอบครัวในสังคมระดับกว้าง โดยเน้นไปที่การสังเกตและบรรยายกระบวนการและเนื้อหาของการศึกษาในห้องเรียน รวมทั้งสนใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน เพราะมีด

มองว่าการศึกษาคือการพยายามสอดใส่การตอบสนองทางสังคม(Social Response) เข้าไปในตัวบุคคลด้วย

อัตตะโนมมมองของมีคจึงแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ I (Self) หมายถึงอัตตะส่วนที่เป็นผู้กระทำหรืออาจหมายถึงอัตตะที่ยังไม่ได้รับการขัดเกลา กับ Me (Social Self) หมายถึงอัตตะส่วนที่เป็นฝ่ายรับซึ่งได้ผ่านการขัดเกลาแล้ว เป็นผลจากประสบการณ์และสะท้อนการแสดงปฏิสัมพันธ์ของเจ้าของอัตตะนั้นกับผู้อื่นแล้ว ขณะที่คูเลีย่มองว่ามนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาอัตตะให้ดีขึ้นได้ด้วยกระบวนการที่ได้รับการขัดเกลาจากการมีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มที่มีบรรยากาศของการร่วมมือร่วมใจกันค่อนข้างมาก อันสอดคล้องกับแนวคิดของงานวิจัยเล่มนี้ ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนรู้ได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะพัฒนาอัตตะให้มีวิถีประชาธิปไตยโดยมุ่งเน้นการใช้สัญลักษณ์ของภาษาที่ใช้สื่อสารกัน ปฏิสัมพันธ์กัน ผ่านการร่วมมือ ร่วมใจ ร่วมคิดเพื่อสร้างสรรค์ละครขึ้นมา โดยกระบวนการดังกล่าวนี้จะทำให้เยาวชนเกิดความรู้สึกเป็นตัวตนของบุคคล (Self) อันเกิดจากการมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น เกิดการเรียนรู้หรือได้รับการขัดเกลาจากบุคคลอื่นที่เข้าร่วมสัมพันธ์ด้วย ทำให้บุคคลนั้นรู้ว่าตนเองคือใคร มีสถานภาพตลอดจนบทบาทและหน้าที่อย่างไร (ภุทขงค์ กุณฺทลบุตร, 2528)

ขั้นตอนของการพัฒนาตัวตนมี 3 ขั้นตอน คือ

- 1.ขั้นเตรียมตัว มักจะเกิดขึ้นในช่วงวัยทารก การขัดเกลาทางสังคมโดยมากจะเป็นการเล่นแบบโดยที่เด็กไม่รู้จักความหมายหรือสัญลักษณ์ที่ตนเล่นแบบ
- 2.ขั้นตอนของการเล่น เป็นขั้นตอนของการเริ่มรับรู้ความหมายของภาษาอย่างง่ายๆ และหากเด็กประทับใจบทบาทของใคร เด็กมักจะเล่นแบบด้วยการเล่นสมมติ ในขั้นนี้ เด็กจะเล่นโดยไม่สนใจกฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานของกลุ่ม จัดเป็นขั้นตอนในช่วงต้นของการเกิดตัวตนหรืออัตตะในชีวิตจริงๆของเด็ก
- 3.ขั้นของการรู้จักชุมชนหรือสังคม ในขั้นนี้ บุคคลจะพบกับสังคมในรูปแบบต่างๆ มีทั้งความร่วมมือ ขัดแย้ง แข่งขัน ทั้งนี้ บุคคลจะมีบทบาทมากขึ้น โดยบทบาทจะเปลี่ยนไปตามลักษณะของกลุ่มที่เขาเป็นสมาชิกอยู่ สิ่งสำคัญในการเรียนรู้คือกฎเกณฑ์หรือกติกาที่จะทำให้อยู่ร่วมในสังคมได้ นอกจากนี้ บุคคลยังไม่เพียงแต่รับเอาบทบาทของบุคคลอื่นมาปฏิบัติเท่านั้น แต่ยังต้องคาดหวังถึงบทบาทของผู้อื่นที่มีต่อตนเองด้วย

โดยปกติแล้วบุคคลจะมีการกระทำต่อกันได้นั้นต้องมีการแสดงกิริยาอาการ (Gestures) ซึ่ง มีค ได้แบ่งกิริยาอาการ เป็น 2 ประเภท คือ 1.กิริยาอาการที่ไม่มี ความหมาย

(Nonsignificant Gestures) ซึ่งเป็นกิริยาอาการที่พบได้ในสัตว์ เป็นกิริยาอาการทางธรรมชาติหรือเป็นไปโดยอัตโนมัติเมื่อได้พบสิ่งเร้าโดยตรง และ 2. กิริยาอาการที่มีความหมาย (Significant Gestures) ผ่านภาษาที่เป็นเครื่องมือหรือสัญลักษณ์ในการสื่อความหมาย ในการแสดงความสัมพันธ์นั้น บุคคลแต่ละบุคคลจะตีความกิริยาอาการ ตลอดจนสัญลักษณ์ที่บุคคลอื่นแสดงออกมา แล้วจึงแสดงกิริยาอาการโต้ตอบออกไป

ส่วนเรื่องการกระทำของบุคคล มีได้แบ่งขั้นตอนต่างๆไว้ดังนี้

1. ขั้นของแรงกระตุ้น (Impulse) ในร่างกายมนุษย์จะอยู่ในภาวะของความไม่สมดุล ไม่สะดวกสบาย อาจเป็นทางร่างกายหรือจิตใจ เป็นขั้นที่บุคคลยังไม่มีเป้าหมายหรือทิศทางในการกระทำ เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้น

2. ขั้นเห็นหรือเข้าใจความหมาย (Perception) เป็นขั้นที่บุคคลเริ่มกำหนดสถานการณ์ และหาวิธีการที่จะทำให้ตนเองบรรลุเป้าหมาย หรือเกิดการตอบสนองจนได้รับความพึงพอใจ

3. ขั้นกระทำหรือจัดแจง (Manipulation) เมื่อเข้าใจเป้าหมายแล้วจะลงมือกระทำ อาจมีการดัดแปลงการกระทำให้เหมาะกับสถานการณ์

4. ขั้นสุดท้ายหรือขั้นสมบูรณ์ (Consummation) เป็นขั้นสุดท้ายของการกระทำ กล่าวคือ เป้าหมายของบุคคลได้รับการตอบสนองบุคคลจะอยู่ในสภาวะสมดุลอีกครั้งหนึ่ง

ในการเกิดของขั้นตอนทั้งสี่ ไม่จำเป็นว่าต้องดำเนินครบทั้งสี่ก่อนจึงจะเกิดขั้นตอนขึ้นใหม่ได้ ในทางตรงกันข้าม ระหว่างดำเนินขั้นตอนต่างๆ อาจเกิดความต้องการอื่นแทรกซ้อนมาพร้อมๆกันก็ได้

ขณะที่ คลุ้ย สนใจเกี่ยวกับการค้นหาความหมายในการกระทำของบุคคล เช่น บุคคลแสดงการกระทำต่างๆนั้น เขามีความหมายอย่างไรจึงแสดงออกมาเช่นนั้น การตีความหมายของพฤติกรรมที่แสดงออกจึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาเช่นกัน ซึ่ง บลูเมอร์ นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันได้ให้ความเห็นว่า การตีความสิ่งต่างๆต้องเกิดจากการที่มนุษย์มีการกระทำต่อกัน โดยยึดพื้นฐานของความหมายของสิ่งต่างๆ โดยความหมายเหล่านี้ มนุษย์จะเป็นผู้นำออกมาขยายโดยกระบวนการตีความในลักษณะต่างๆ ทั้งในรูปแบบของการกระทำระหว่างกันและรูปแบบของสัญลักษณ์ ได้แก่ วัตถุทางกายภาพ เช่นภูเขา ต้นไม้ ฯลฯ วัตถุทางสังคม ได้แก่สิ่งที่สังคมกำหนดลักษณะ ตลอดจนสถานภาพเอาไว้ เช่น พ่อ แม่ ครู ฯลฯ และวัตถุทางนามธรรม ได้แก่สิ่งที่สังคมกำหนดไว้ในลักษณะ

ของบรรทัดฐาน ระบบคุณค่า เช่น ดี เลว ควรทำ ไม่ควรทำ ฯลฯ ซึ่งบุคคลจะเรียนรู้วัตถุหรือสัญลักษณ์ต่างๆ ได้ด้วยการกระทำระหว่างกันทางสังคมกับบุคคลอื่น เกิดการรับรู้ตัวตนในลักษณะต่างๆ และนำมาตีความเพื่อเข้าร่วมสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ แล้วจึงแสดงการโต้ตอบกลับไปดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

จึงอาจสรุปได้ว่า ในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน บุคคลจะทำการสื่อความหมาย แลกเปลี่ยนและตีความการกระทำระหว่างกัน ในบางครั้งบุคคลจะต้องระจกเพื่อมองเห็นพฤติกรรมตนเองจากกลุ่มที่ตนเองสังกัดเป็นสมาชิกอยู่ และในเวลาเดียวกัน บุคคลอาจเลือกนำพฤติกรรมที่ตนเองชื่นชอบหรือถูกขัดเกลามาใส่ในอัตตะของตนเองจนทำให้มีพฤติกรรมแบบใหม่ได้เช่นเดียวกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า มนุษย์มีการเรียนรู้ระหว่างกันผ่านการพบปะ ปฏิสัมพันธ์ และแลกเปลี่ยนสัญลักษณ์และความหมาย ผ่านการตีความ เลือกลงร จนนำมาก่อร่างเป็นตัวคนแบบใหม่และนำมาซึ่งความรู้ในลักษณะใหม่ที่จะสามารถใช้ต่อรองทางอำนาจกับบุคคลอื่นๆ ได้

ค. การควบคุมพื้นที่

ฟูโกต์ (อ้างถึงใน ธีรยุทธ บุญมี, 2551) มองว่าอำนาจเป็นสิ่งที่ไหลเวียนไปมา ไม่สถิตและไม่เสถียร ดังนั้นฟูโกต์จึงไม่ได้มองอำนาจเป็นสิ่งที่มีความเป็นของตัวเอง เป็นสิ่งของหรือสมบัติในครอบครองของบุคคล กลุ่ม ชนชั้น หรือสถาบัน แต่มองอำนาจเป็นเทคนิค ยุทธศาสตร์หรือยุทธวิธีที่ถูกใช้ในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ฟูโกต์ไม่เน้นการตั้งคำถามว่าอำนาจเป็นของใคร อยู่ที่ใด มาจากจุดไหน แต่จะเน้นการตั้งคำถามว่า “รูปแบบการใช้อำนาจ เป็นอย่างไร” ด้วยเทคนิควิธีหรือเครื่องมืออะไร และผลของการใช้อำนาจเป็นอย่างไร เช่น ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการอันซับซ้อนที่ตัวตนหรืออัตลักษณ์ (Identity) ของบุคคลถูกทำให้เกิดขึ้น ดังนั้น อำนาจจึงไม่ใช่วัตถุที่หยุดนิ่ง แต่เป็นการทำงานที่หมุนเวียนอยู่ในองคาพยพของสังคม (Social Body) ในรูปของห่วงโซ่หรือเครือข่าย บุคคลจึงมิใช่ตัวแทน (Agent) ของอำนาจ แต่เป็นผลมาจากการสร้างของอำนาจ โดยผลอันสูงสุดของอำนาจ คือ การที่ร่างกาย กิริยาท่าทาง วาทกรรม ความปรารถนาต้องการ ถูกกำหนดและประกอบขึ้นเป็นบุคคล ดังนั้น สังคมที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจึงเป็นสังคมแห่งวินัย (Disciplinary Society) หรือสังคมเชิงคุก (Carceral Society) ที่ทำให้ร่างกายคนเป็นร่างกายที่เชื่อ เชื่อว่านอนสอนง่าย จนมนุษย์ดูเหมือนจะอยู่ภายใต้อำนาจการครอบงำอย่างสิ้นเชิง ขณะเดียวกันฟูโกต์ยังมองอำนาจในแบบทวิลักษณ์ คือ มีทั้งส่วนที่กดขี่ บังคับ และส่วนที่กระตุ้นส่งเสริม มีทั้งส่วนที่ครอบงำกับการต่อต้านและเปิดทางให้เสรีภาพ มีทั้งส่วนที่กดทำลายกับส่วนที่สร้างสรรค์ “ไม่มีความสัมพันธ์อำนาจใด ที่ไม่มีการต่อต้าน” เพราะอำนาจยังสามารถมีลักษณะสร้างสรรค์ด้วยการสร้างคนที่มีความขยันขันแข็งและเป็นคนดีได้อีกด้วย

พื้นที่จึงเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ของอำนาจแบบหนึ่งที่มีมนุษย์ใช้ควบคุมอำนาจ และต่อรองอำนาจระหว่างกัน โดยฟูโกต์มองว่าพื้นที่มี 2 ชนิด คือ พื้นที่ปิด ที่มีการแบ่งพื้นที่เป็นสัดส่วนเพื่อความสะดวกในการจับตามอง ควบคุมและตรวจสอบพฤติกรรมได้ อาทิ โรงเรียน โรงพยาบาลคุก เป็นต้น และพื้นที่เปิด ที่ไร้แบบแผนและให้อิสระในการใช้พื้นที่โดยปราศจากการควบคุม ขณะที่ สุริชัย หวันแก้ว (2550) มองว่าพื้นที่มิได้มีเพียงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงพื้นที่ทางความคิดด้วย หากปราศจากการเปิดโอกาสให้กลุ่มคนแสดงความคิดเห็นหรือมีพื้นที่ทางความคิดนั้นก็ย่อมหมายถึงกีดกันในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ และจัดเป็นกระบวนการทำให้กลุ่มคนเหล่านั้นเกิดกลายเป็นชายขอบ (Marginalization) โดยปริยาย การกลายเป็นชายขอบเป็นภาวะของกลุ่มบุคคลที่ถูกปฏิเสธหนทางในการเข้าถึงข้อมูลการ แสดงออก หรือการได้รับตำแหน่งสำคัญที่จะมีอำนาจใดๆ หรือถูกกีดกันจากโอกาสในการแสดง ตัวตนของตนเอง ขาดพื้นที่ในการแสดงความคิดเห็นหรือมีส่วนร่วม ดังนั้น หากเกิดการควบคุม พื้นที่ทางความคิดก็สามารถนำไปสู่การใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จได้

ง.การควบคุมเทคโนโลยี

การควบคุมเทคโนโลยี อันประกอบไปด้วย การได้มาซึ่งอำนาจอันเนื่องมาจากการ เข้าถึง การครอบครองเทคโนโลยีที่แตกต่างกัน อันนำมาซึ่งความรู้ที่ได้รับที่แตกต่างกันด้วย นอกจากนี้ยังรวมถึงการส่งเสริมให้เกิดการเข้าถึงเทคโนโลยีหรือการกีดกันการเข้าถึงเทคโนโลยีนั้น ด้วย

ความรู้ซึ่งเป็นผลผลิตจากการขัดเกลาทางสังคมจึงสร้างมุมมองต่อการเข้าใจ ประสบการณ์จากอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และเป็นการสร้างทางเลือกและสร้างความเป็นไปได้ ต่อการกระทำในอนาคต ด้วยกระบวนการกล่อมเกลาเยาวชนผ่านครอบครัว ผ่านประสบการณ์ การศึกษาและปฏิสัมพันธ์จากเพื่อนๆ ทำให้เกิดเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนความหมายที่จะทำให้ ปึงเจกบุคคลเข้าไปมีส่วนร่วมในสังคม การแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดประสบการณ์ต่างๆของมนุษย์ จึงเป็นความรู้ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ ความรู้ยังมีความคล้ายคลึงกับวัฒนธรรม เพราะความรู้ไม่มี สภาพความเป็นกลาง ความรู้คืออำนาจ และการไหลเวียนของความรู้เป็นส่วนหนึ่งของการกระจาย อำนาจทางสังคม อำนาจเชิงวาทกรรมที่อาศัยการสื่อสาร และการสื่อสารก็มีเรื่องของเทคโนโลยีเข้า มาเกี่ยวข้อง ความรู้และเทคโนโลยีจึงเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันและสร้างความจริงแบบสามัญสำนึกที่

พร้อมจะสอดแทรกเข้าไปในชีวิตทางวัฒนธรรมและทางการเมืองตลอดเวลา อำนาจของความรู้ต้อง แสดงพลังเพื่อต่อสู้ใน 2 มิติ คือ เป็นความรู้เพื่อควบคุมความจริง และเพื่อให้ความจริงที่ถูกสร้างขึ้น

ได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นความจริงแท้ (Truth) อำนาจในรูปของความรู้ จึงเป็นปฏิบัติการทางความคิดและจิตสำนึก ไม่ปรากฏการแสดงอำนาจอย่างเด่นชัด แต่ปรากฏในรูปแบบเชิงปัญญาของการควบคุม (อ้างแล้ว: 84-98) สิ่งใดจะเป็นความรู้หรือไม่ขึ้นอยู่กับผู้มีอำนาจจะบอกว่าเป็นความรู้หรือไม่ ความรู้และอำนาจจึงเป็นคู่แฝดที่ผูกพันกันอย่างแยกไม่ออก (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551: 504)

การครอบงำที่แสดงออกทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม รวมถึงการปฏิบัติในชีวิตประจำวันของการศึกษา เช่น ในโรงเรียน การเรียนการสอน หลักสูตร ชีวิตในห้องเรียน ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน ล้วนเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นตามแนวคิดทางสังคมวิทยาการศึกษาว่า การศึกษาในฐานะที่เป็นสถาบันทางสังคม ย่อมไม่มีความเป็นกลาง และการศึกษาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองและถือเป็นการกระทำทางการเมือง (Political Act) อีกด้วย (ศิวรักษ์ ศิวารมย์, 2551: 79) ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าการศึกษากับการเมืองเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน ส่งผลกระทบถึงกัน และแยกจากกันไม่ได้

รูปธรรมของอำนาจที่แสดงออกอย่างชัดเจนที่สุด คือ การทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตและแพร่กระจายความรู้ในฐานะผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ ที่สังคมเชื่อว่าบุคคลเหล่านี้สามารถเข้าถึงสังขรณ์หรือความรู้ที่แท้จริง อันส่งผลให้ คำพูดหรือข้อเขียนของคนเหล่านี้ได้รับการยอมรับเชื่อถือ เนื่องมาจากการศึกษาเรื่องนั้นๆจนมีความเชี่ยวชาญในที่สุด ด้วยเหตุที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดพวกเราทุกคนจึงไม่มีใครหลีกเลี่ยงเรื่องอำนาจได้ หากไม่เป็น “ผู้ใช้อำนาจ” ก็ต้องเป็น “ผู้ถูกใช้อำนาจ” เพราะอำนาจนั้นกระจัดกระจายไปทุกความสัมพันธ์ของสังคม ในการวิเคราะห์จึงควรสนใจอำนาจในเหตุการณ์ พฤติกรรม หรือความสัมพันธ์ย่อยทั้งหลายในชีวิตของมนุษย์ (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551: 501-508)

อำนาจนั้นจึงอยู่ในทุกที่ ไม่สถิตอยู่กับสิ่งใดเป็นการถาวร และ ไม่เสถียรมั่นคงยาวนาน หากแต่สามารถไหลเวียนไปมาได้ตลอดเวลา อำนาจจึงอยู่ในความสัมพันธ์ของคน เราทุกคนล้วนใกล้ชิดกับอำนาจในฐานะของผู้ใช้และผู้ถูกใช้อำนาจสลับเปลี่ยนกันไป

(2) การใช้อำนาจแบบมีดุลยภาพ

อำนาจที่ใช้ควบคุมในสมัยปัจจุบันมิได้แสดงตนอย่างโจ่งแจ้ง แต่แสดงผ่านวัฒนธรรมสถาบันการศึกษา ผ่านหลักสูตร การสอน หรือแม้แต่ผ่านคำว่าผู้เชี่ยวชาญหรือช่างเทคนิค ที่อาศัยความรู้เป็นตัวสร้างอำนาจให้เกิดขึ้น ด้วยการทำให้ดูเป็นปกติที่สุด และสร้างวินัยและความเป็นมาตรฐานขึ้นมาเพื่อใช้ในการควบคุมทั้งร่างกายและความสัมพันธ์ต่างๆ ด้วยการแบ่งแยกร่างกาย

ออกเป็นส่วนๆเพื่อศึกษา หรือจัดห้องเรียนเป็นกลุ่มๆเพื่อสะดวกในการตรวจตรา สอดส่อง และควบคุม เพื่อให้อยู่ในวินัยมากขึ้น แต่ทั้งนี้การควบคุมมิได้เป็นไปเพื่อต้องการกดขี่ กวาดล้าง หากแต่ต้องการควบคุมให้เกิดมาตรฐานขึ้นเท่านั้น

การใช้อำนาจมิได้มีเพียงแต่ส่วนควบคุม กดขี่ แต่สามารถมีการใช้อำนาจแบบมีดุลยภาพได้เช่นเดียวกัน เพราะใช้อำนาจก็สามารถแสดงตนเชิงสร้างสรรค์ได้ด้วย ฟุโกต์ (อ้างถึงใน ชีรยุทธ์ บุญมี, 251) กล่าวว่าอำนาจมีลักษณะ ทวิลักษณ์ที่มีส่วนทำลายและส่วนสร้างสรรค์ ส่วนกดขี่และส่วนต่อต้าน ขึ้นอยู่กับว่าผู้ใช้อำนาจจะใช้ในลักษณะใดและเกิดดุลยภาพในการใช้อำนาจอย่างไร เพราะสิ่งที่ฟุโกต์เสนอให้ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ของอำนาจนั้นมีได้ให้หามองว่าใครเป็นคนใช้อำนาจ แต่เน้นการศึกษาว่าอำนาจถูกใช้อย่างไร และทำให้เกิดผลอย่างไร

การนำแนวคิดทางสังคมวิทยาของฟุโกต์เรื่องอำนาจเข้ามานั้นเพื่อใช้อธิบายความสัมพันธ์ของคนหรือผู้เรียนรู้ที่ผ่านกระบวนการกลุ่มเพื่อพัฒนาการคิดและจิตสำนึก เพื่อนำไปสู่ปลายทางเรื่องการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย โดยนอกจากจะใช้อธิบายความสัมพันธ์ของผู้เรียนรู้ระหว่างผ่านกระบวนการกลุ่ม ยังสามารถอธิบายถึงอำนาจในตนเองที่สามารถแสดงพลังเชิงสร้างสรรค์ที่ถ่ายทอดออกมาผ่านการร่วมมือ ร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหา จนกลายเป็นพลังอำนาจของกลุ่มที่เกื้อกูลให้งานที่เป็นผลประโยชน์ส่วนรวมสำเร็จได้ อำนาจที่ศึกษาจึงมองในเชิงลักษณะการใช้อำนาจแบบดุลยภาพระหว่างการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยในรูปแบบของทวิลักษณ์ของอำนาจ ทั้งเชิงสร้างสรรค์และทำลาย ทั้งเชิงกดทับและต่อต้าน รวมทั้งอธิบายในการสะท้อนตนเองของผู้เรียนรู้ที่แสดงถึงอำนาจภายในตนทั้งส่วนที่แสดงออกอย่างเปิดเผยและส่วนที่ปิดซ่อนเอาไว้ ผ่านการสังเกตการขีดฆ่าตัวอักษร การลบ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจขณะเกิดการร่วมมือกันทำงานด้วยการมีส่วนร่วมในกิจการกลุ่มใดๆ รวมทั้งใช้เป็นเทคนิคในการศึกษาอำนาจที่ปกปิดซ่อนเร้นได้อีกด้วย

การศึกษาเป็นกลไกสำคัญและจำเป็นในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย เพราะ การศึกษาและการเมืองเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้และส่งผลกระทบต่อกันตลอดเวลา ผนวกกับปัญหาความขัดแย้งที่ผ่านมาและการเก็บกดปิดกั้นมิให้เยาวชนมีส่วนร่วมหรือเกี่ยวข้องกับการเมืองนั้น เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า การศึกษานั้นมีความจำเป็นเร่งด่วนที่ต้องเข้ามาพัฒนาประชาธิปไตย เพื่อให้ปัญหาคลี่คลายลงหรืออย่างน้อยก็เป็นการป้องกันปัญหาในอนาคต

การศึกษาที่จะสามารถเข้ามาพัฒนาวิถีประชาธิปไตยที่ว่าด้วยการพัฒนาการคิดและจิตสำนึกผ่านกระบวนการกลุ่มนั้น คือ การศึกษาที่เน้นกระบวนการในการพัฒนาการเรียนรู้ ซึ่งก็คือ

การเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนรู้คิดเป็น ทำเป็น เผชิญปัญหาและแก้ไข ปัญหา รวมทั้งสามารถนำสิ่งที่เรียนรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ด้วยการเน้นที่การให้ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยตนเอง เพราะความรู้ที่ได้รับไปใหม่นั้นจะปรับเข้ากับความรู้ที่มีอยู่เดิมด้วยกระบวนการปรับโครงสร้างทางปัญญา เพราะแนวคิดนี้เชื่อว่า การเรียนผ่านการฟังบรรยายนั้นไม่สามารถนำไปสู่การรู้และไม่สามารถนำสิ่งที่รู้ไปใช้ได้จริงในชีวิต แต่การเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism จะสามารถทำให้ผู้เรียนรู้สามารถนำสิ่งที่รู้ไปใช้ในชีวิตได้ และความรู้ที่เกิดขึ้นจะคงทนยาวนานด้วย

สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เหมาะสมต่อกระบวนการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยเป็นอย่างยิ่ง เพราะการเรียนการสอนเรื่องประชาธิปไตยส่วนใหญ่จะเน้นการเรียนรู้เชิงเนื้อหามากกว่ากระบวนการเพราะเน้นการฟังบรรยายและอาศัยกิจกรรมต่างๆ อาทิ การเป็นคณะกรรมการสภานักเรียน และการเลือกตั้งในโรงเรียน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เด็กและผู้เรียนรู้มิได้มีส่วนร่วมในทุกส่วนของกิจกรรม ส่วนใหญ่อำนาจในการตัดสินใจยังขึ้นอยู่กับครูเป็นส่วนใหญ่ แต่หากเด็กได้เรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism จะทำให้เด็กและผู้เรียนรู้สามารถเข้าใจและมีความรู้ รวมถึงมีพฤติกรรมที่เป็นประชาธิปไตยได้ด้วยตัวของเขาเอง ผ่านการทำกิจกรรมที่อาศัยกระบวนการกลุ่มที่ช่วยพัฒนาการคิดและจิตสำนึก รวมทั้งส่งเสริมให้เกิดการทำงานแบบร่วมมือ เห็นความสำคัญของประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นและยอมรับในความคิดเห็นที่แตกต่างหลากหลายได้ รู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเองโดยแสดงความรับผิดชอบด้วยการทำงานตามที่รับมอบหมายกับกลุ่มไว้ โดยมีครูเป็นผู้ร่วมเดินทางหรือเรียนรู้ไปพร้อมกับเด็ก โดยไม่เน้นการสั่งการและเน้นการกระตุ้นเพื่อให้เด็กสามารถทำงานให้สำเร็จลุล่วงได้ เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจในศักยภาพของตนอันจะนำไปสู่ความเชื่อมั่นในตนเอง (Self-esteem) (ปารีชาติ จิ่งวิวัฒนาภรณ์, 2546) ซึ่งเป็นคุณสมบัติหนึ่งของการเป็นคนพึ่งพาตนเองได้และเป็นคุณสมบัติของผู้ที่ไม่ปรารถนาการถูกรอบงำจากใครและไม่ปรารถนาจะครอบงำใครเช่นกัน และการเรียนรู้ในลักษณะนี้จะทำให้ผู้เรียนรู้มีจินตนาการและมีอิสระในการคิดอันเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยพัฒนาวิถีประชาธิปไตยได้อีกด้วย

แม้ในสังคมประชาธิปไตยแบบอุดมคติก็ยังสามารถพบความสัมพันธ์เชิงอำนาจกระจายอยู่ทั่วไปได้ สิ่งที่ต้องพิจารณาคือลักษณะการใช้อำนาจนั้นเป็นอย่างไร เป็นไปเชิงลบหรือบวก เชิงทำลายหรือเชิงสร้างสรรค์ การกดขี่ด้วยกฎเกณฑ์ที่มากจนเกินไปในการออกแบบการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism จะทำให้ผู้เรียนรู้ขาดอิสระในการคิดและขาดความสนใจและกระตือรือร้นที่จะใฝ่หาความรู้ด้วยตนเอง ซึ่งจะทำให้การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นไม่เป็นไปตามที่

ตั้งเป้าหมายไว้ กอปรกับอำนาจที่มีภายในตนสามารถเชื่อมโยงกับอำนาจของกลุ่มได้อย่างไร ผ่านวิธีอะไร และส่งผลอย่างไรต่อการทำงานผ่านกระบวนการกลุ่ม สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่น่าศึกษา ยิ่งเพราะไม่ว่าเราจะไปไหน ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน มีตำแหน่งการงานบทบาทหน้าที่ใด เราทุกคนล้วนหลีกเลี่ยงไม่ได้ “อำนาจ” ไม่พ้น ไม่ว่าจะเป็น “ผู้ใช้อำนาจ” หรือ “ผู้ถูกใช้อำนาจ” ก็ตาม (รัตนา โศสกุล, 2548)

บทสรุป

วิถีประชาธิปไตย หมายถึง วิธีการดำรงชีวิตของเยาวชนในการจัดการกับอำนาจผ่านการปฏิสัมพันธ์กับคนและความคิดของตนเอง รวมทั้งการใช้พื้นที่และเทคโนโลยีในการใช้ชีวิตเพื่อสร้างสมดุลในการใช้อำนาจ ผ่านองค์ประกอบของวิถีประชาธิปไตย 3 ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ที่สะท้อนคุณลักษณะของวิถีประชาธิปไตย อันประกอบด้วย การมีความรู้ความเข้าใจทางการเมืองการปกครอง รักรักษาวิถี ศรัทธาและเชื่อมั่นในพลังของประชาชน ยึดมั่นคุณธรรม ใจกว้าง เคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น มีจิตสาธารณะ มีความรับผิดชอบ เชื่อมั่นในปัญญาและเหตุผล ยึดมั่นในกฎหมาย และมีส่วนร่วมทางการเมือง

เยาวชนที่ควรได้รับการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยคือวัย 14-18 ปี ซึ่งเป็นวัยที่มีนักวิชาการแนะนำว่าเป็นวัยที่เหมาะสมต่อการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยด้วยเหตุผลหลายประการ อาทิ ความสนใจ ความสามารถในการรับรู้เข้าใจเรื่องราวที่ซับซ้อนได้ เป็นวัยที่ต้องการพื้นที่และมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เป็นวัยที่กำลังต่ออัตลักษณ์ (Identity) และเป็นวัยที่เหมาะสมแก่การขัดเกลาทางการเมืองอีกด้วย

กระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมในการขัดเกลาเยาวชนคือกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ที่มีขั้นตอนการเรียนรู้อันประกอบด้วย ขั้นนำ ขั้นล้างความคิดหรือทบทวนความรู้ ขั้นปรับเปลี่ยนแนวคิด ขั้นนำความคิดไปใช้ และขั้นทบทวน โดยในแต่ละขั้นตอนเมื่อผนวกเข้ากับกระบวนการสร้างสรรค์ละคร ก็จะสามารถก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์ละคร เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนได้

สรุปว่า กระบวนการเรียนรู้ผ่านสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชน คือ กระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิด Constructivism ที่พัฒนาการคิดและจิตสำนึกผ่านกระบวนการกลุ่มอันเป็นลักษณะสำคัญในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย ที่มีขั้นตอนการเรียนรู้ คือ 1. ขั้นนำ 2. ขั้นล้างความคิดและทบทวนความรู้เดิม 3. ขั้นปรับเปลี่ยนแนวความคิด อันประกอบด้วย การแลกเปลี่ยนความรู้ การสร้างความคิดใหม่ และประเมินความคิดใหม่ 4. ขั้นนำความคิดไปใช้ และ 5. ขั้นทบทวน โดยขั้นตอนการเรียนรู้ทั้งหมดจะเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาวิถีประชาธิปไตยใน

ขณะที่อยู่ในกระบวนการสร้างสรรค์ละคร อันประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนการเตรียมการแสดง (Pre – Production) เป็นขั้นของการเตรียมงานในทุกๆภาคส่วน เพื่อให้เกิดความพร้อมในการแสดงขั้นต่อไป รวมถึงเป็นขั้นตอนในการซ้อมละครด้วย 2) ขั้นตอนการแสดง (Production) เป็นขั้นของการสื่อสารโดยตรงระหว่างผู้แสดงกับผู้ชม และ 3) ขั้นตอนหลังการแสดง(Post – Production) เป็นขั้นของการประเมินผล คือ ประชุม สรุปงาน นำปัญหาที่พบเจอระหว่างการทำงานมาสรุปและประมวลเพื่อใช้แก้ไขในงานขั้นต่อไป รวมทั้งเป็นเครื่องมือในการสะท้อนกระบวนการเรียนรู้วิถีประชาธิปไตยของเยาวชนระหว่างการสร้างสรรค์ละครด้วย โดยในแต่ละขั้นตอนยังมีการแบ่งประเภทของการบริหารจัดการเป็น 3 ประเภทคือ 1)การบริหารจัดการคน คือ การจัดสรรคนไปทำหน้าที่ในกระบวนการสร้างสรรค์ละครที่แตกต่างกัน อาทิ นักแสดง ผู้กำกับการแสดง ผู้เขียนบท เป็นต้น 2)การบริหารจัดการงานสร้างสรรค์ คือ การที่บุคคลแต่ละบทบาททำหน้าที่ของตนเองจนสามารถผลิตงานละครร่วมกันได้ และ 3)การบริหารจัดการสถานที่และเวลา คือ การที่บุคคล และกลุ่มบุคคล สามารถสร้างสรรค์ละครได้ภายใต้เงื่อนไขของเวลาและสถานที่ที่กำหนด

ขณะที่ขั้นตอนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยกำลังดำเนินผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ละครอยู่นั้น อาจจะทำให้เกิดผลการเรียนรู้แบบที่เกิดวิถีประชาธิปไตยหรือไม่เกิดขึ้นหรือเกิดขึ้นเพียงบางส่วนก็ได้ ขึ้นอยู่กับรูปแบบของการใช้อำนาจทั้งในเรื่องของการควบคุมคน ความคิด พื้นที่ และเทคโนโลยี ที่เกิดคุณภาพหรือไม่ หากความสัมพันธ์ของอำนาจในรูปแบบต่างๆ เกิดคุณภาพก็สามารถทำให้เกิดวิถีประชาธิปไตยขณะสร้างสรรค์ละครได้ ขณะเดียวกันก็อาจไม่เกิดวิถีประชาธิปไตยได้หากเกิดการใช้อำนาจแบบขาดคุณภาพ ดังนั้นทฤษฎีอำนาจจึงเข้ามามีบทบาทในการอธิบายความสัมพันธ์และรูปแบบการใช้อำนาจอันเป็นปัจจัยที่ทำให้ผลของกระบวนการเรียนรู้ตามแนว Constructivism ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยเกิดผลสำเร็จหรือเกิดผลในทางตรงกันข้าม

ตอนที่ 3 การสังเคราะห์งานวิจัยที่สะท้อนกระบวนการสร้างสรรค์ละครกับการพัฒนาวิถีประชาธิปไตย

เนื่องจากละครมีคุณค่าในการพัฒนาหลายรูปแบบ ทั้งการใช้เป็นสื่อการพัฒนาเชิงเนื้อหา และการใช้เป็นกระบวนการเพื่อพัฒนาศักยภาพบางประการของมนุษย์ จึงสามารถสรุปลักษณะร่วมบางประการ และข้อสังเกตที่ได้จากการค้นคว้างานวิจัยต่างๆ รวมทั้งกระบวนการสร้างสรรค์ละครในแง่มุมต่างๆ ออกมาได้ดังนี้

1. ละครกับการพัฒนาเชิงเนื้อหา

งานวิจัยที่มีผู้ศึกษาถึงประสิทธิผลของละครและกิจกรรมในฐานะสื่อเพื่อการพัฒนาเชิงเนื้อหาไว้ อาทิ

1.1 การใช้ละครสร้างสรรค์เพื่อการพัฒนา งานวิจัยที่มีการศึกษาเรื่องสื่อละครสร้างสรรค์ในประเทศไทยส่วนใหญ่มักเกี่ยวข้องกับ การศึกษาระดับปฐมวัยและระดับประถมศึกษา โดยมุ่งใช้ละครสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มความรู้ ทักษะ และปรับเปลี่ยนพฤติกรรม อาทิ การจัดกิจกรรมเล่านิทานประกอบละครสร้างสรรค์เพื่อให้เด็กปฐมวัยมีวินัยในตนเองสูงขึ้น (กรรณิการ์ พงศ์เลิศวุฒิ, 2546) ละครสร้างสรรค์ทำให้เด็กปฐมวัยมีความเชื่อมั่นในตนเองสูงขึ้น (พจมาน เทียนมนัส, 2539) เด็กที่ถูกทารุณกรรมมองเห็นคุณค่าในตนเองสูงขึ้น (สุจิตรา แก้วสีนวล, 2545) ละครสร้างสรรค์ทำให้ผลสัมฤทธิ์การเรียนรู้ด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัยสูงขึ้น (ปาริชาติ จึงวิวัฒนาภรณ์, 2546) ละครสร้างสรรค์สามารถพัฒนาจริยธรรมของผู้เรียนให้สูงขึ้น (ดอกไม้ ปานพาน, 2550) มีเพียงหนึ่งเรื่องที่ใช้ละครสร้างสรรค์พัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนภาษาอังกฤษให้กับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา ซึ่งให้ผลสัมฤทธิ์สูงขึ้นหลังจากทำกิจกรรมเช่นเดียวกัน (บานชื่น ปัญญาเรือง, 2545)

1.2 การใช้ละครใบ้เพื่อพัฒนาความรู้เรื่องโรคเอดส์แก่เด็กหูหนวกโดยผ่านสื่อละครใบ้ และสื่อละครใบ้ประกอบภาษามือ (ทิตวัญ ณรงค์แสง, 2542) ซึ่งผลที่ได้รับคือ เด็กหูหนวกกลุ่มที่เรียนรู้ผ่านสื่อละครใบ้เพียงอย่างเดียวเกิดความรู้เรื่องโรคเอดส์ แต่เด็กหูหนวกที่เรียนรู้ผ่านสื่อละครใบ้ประกอบภาษามือมีความรู้สูงกว่ากลุ่มที่เรียนรู้ผ่านสื่อละครใบ้เพียงอย่างเดียว

ขณะที่มีการสำรวจความคิดเห็นของครูประถมศึกษาสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสมุทรปราการที่มีต่อการใช้ศิลปะการละครประกอบการสอน พบว่า ครูมีความคิดเห็นระดับปานกลางต่อการใช้ละครประกอบการสอน (จิตติมา สุนทรภัก, 2527) จากงานวิจัยด้านละครข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าละครมีศักยภาพในการพัฒนาผู้เรียนได้ เพียงแต่ยังไม่มีการนำมาใช้และวิจัยกันอย่างแพร่หลายมากนัก และส่วนใหญ่จะมุ่งศึกษาถึงผลของละครเพื่อการพัฒนาคุณลักษณะบางประการมากกว่าจะมุ่งถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนหรือผู้เข้าร่วมกิจกรรมละครดังกล่าว โดยทั้งหมดนี้ก็จะเกี่ยวข้องกับความพยายามในการให้ความรู้ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งเป็นหลักของการโน้มน้าวใจ เพื่อให้ผู้รับสารปฏิบัติตามเป้าหมายของผู้ส่งสาร โดยอาศัยละครและกิจกรรมเป็นสื่อ ในการโน้มน้าวใจ และหากผลที่ออกมาตรงตาม

วัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ก็ถือได้ว่าละครและกิจกรรมเป็นสื่อที่มีประสิทธิภาพ ที่ก่อให้เกิดประสิทธิผลในด้านต่างๆ

จากงานวิจัยที่มีการนำละครไปใช้เพื่อการพัฒนาที่ได้กล่าวไปแล้ว จะเห็นได้ว่าการใช้ละครเป็นสื่อในการศึกษามากมาย ทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย อาทิ การศึกษาในระบบโรงเรียนจะมีการใช้ละครเป็นสื่อโดยครูเพื่อไปพัฒนาความรู้ ความเข้าใจ และพฤติกรรมของเด็กในประเด็นต่างๆกัน เช่น ความรู้เรื่องโรคเอดส์ ความรู้ด้านภาษามีการใช้ละครเพื่อพัฒนาทักษะต่างๆ อาทิ การสื่อสาร ทักษะการใช้ชีวิต เป็นต้น ขณะที่การนำละครไปใช้ในการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นเราจะพบเห็นได้จากงานของ ดวงแข บัวประโคน และคณะ (2547) ที่ศึกษาการใช้สื่อละครในการพัฒนาชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อมในบริบทที่แตกต่างกัน 4 พื้นที่ และพบว่า ภาพรวมของเยาวชนกลุ่มตัวอย่างมีการพัฒนาขึ้นทุกด้านในระดับใกล้เคียงกัน โดยเน้นการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประเพณีชุมชน ภูมิปัญญา ปัญหาของชุมชน เช่น ยาเสพติด และโรคเอดส์ เป็นต้น ขณะเดียวกันชุมชนก็ให้การยอมรับถึงประโยชน์ของสื่อละครเพื่อการพัฒนา มองว่าก่อให้เกิด การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนกับครอบครัว บุคคลกลุ่มต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน และละครยังเป็นทางเลือกที่ดีที่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตและจิตสำนึกของเยาวชนในชุมชนได้อีกด้วย และสุดท้ายคือการใช้ละครในการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น เราได้เห็นความนิยมชมชอบของเยาวชนที่มีต่อสื่อโทรทัศน์ และเห็นอิทธิพลของสื่อสารมวลชนที่สร้างความเป็นจริงในสังคม ขณะเดียวกันก็ทราบถึงวิถีทางในการใช้สื่อสารมวลชนในการสร้างความเชื่อและทัศนคติทางการเมืองของนักการเมืองด้วย แต่ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการนำละครไปใช้เป็นที่ก่อให้เกิดการพัฒนาจากเนื้อหาในละครทั้งสิ้น จะมีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่นำละครไปใช้พัฒนาผู้เรียนรู้ผ่านกระบวนการของละคร เช่น งานของ ดวงแข บัวประโคน และคณะ (2547) และงานที่ใช้ละครเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้จากการทำงานและความรับผิดชอบร่วมกัน สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และ 6 โดยละครสามารถทำให้เด็กเรียนรู้ว่าทุกคนมีความสามารถที่แตกต่างกัน การเรียนรู้ทางศิลปะสามารถนำไปใช้ได้จริงและบูรณาการกับชีวิตได้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545)

2. การสร้างสรรค์ละครกับการพัฒนาเชิงกระบวนการ

งานวิจัยที่ใช้ละครเพื่อพัฒนาเชิงกระบวนการมีจำนวนไม่มากนัก หากเทียบกับการใช้การใช้ละครเพื่อพัฒนาเชิงเนื้อหา อาทิ การใช้ละครหุ่นเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้จากการทำงานและความรับผิดชอบร่วมกัน สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และ 6 โดยละครหุ่นสามารถทำ

ให้เด็กเรียนรู้ว่าทุกคนมีความสามารถที่แตกต่างกัน การเรียนรู้ทางศิลปะสามารถนำไปใช้ได้จริง และบูรณาการกับชีวิตได้ (สำนักงานคณะกรรมการ การศึกษาแห่งชาติ, 2545) ขณะที่ รัชนิกร แก้วแกมเกษ (2549) ใช้หุ่นและละครเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ให้กับเด็กปฐมวัย เป็นจำนวน 8 สัปดาห์ และพบว่าเด็กมีความคิดสร้างสรรค์หลังทดลองสูงขึ้น นอกจากนี้ ละครหุ่นยังสามารถนำมาใช้ในชุมชนได้ด้วย โดยใช้เป็นเครื่องบอกเหตุการณ์ที่อาจจะเป็นปัญหาในชุมชนในอนาคต เป็นตัวเสนอทางเลือกในการแก้ปัญหาในชุมชน เป็นสื่อที่สอนทักษะให้แก่ประชาชนและเกลี้ยกล่อมให้คนในชุมชนมีความคิดคล้อยตามด้านคุณจริยธรรมได้ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน .ม.ป.ป.) และงานวิจัยที่มีการใช้ละครเพื่อการศึกษาเพื่อพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมของเด็กนักเรียนในโครงการเด็กไทยรู้ทัน:กรณีศึกษาโรงเรียนอนุบาลพิบูลเวศม์ กรุงเทพมหานคร (หนึ่งฤทัย ธนาประทุม, 2546) ก็พบว่าละครนั้นส่งผลต่อการปรับพฤติกรรมในตัวเด็กสูงขึ้น เช่นเดียวกัน ในขณะที่งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาเชิงกระบวนการนั้น มีน้อยมาก

กระบวนการสร้างสรรค์ละครในรูปแบบการจัดการศึกษาที่มีลักษณะของการใช้อำนาจที่แตกต่างกันก็มีลักษณะการทำงาน หรือ มีขั้นตอนในการทำงานที่แตกต่างกันตามลักษณะการใช้อำนาจ 3 แบบ คือการใช้อำนาจในแนวดิ่ง แนวนราบ และแบบ 360 องศา โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 กลุ่มผู้จัดกระบวนการสร้างสรรค์ละครที่มีลักษณะการใช้อำนาจในแนวดิ่ง อาทิ การใช้ละครเพื่อพัฒนาผู้เรียนในระบบโรงเรียน ซึ่งมีการใช้ละครใน 2 ลักษณะ คือ ใช้ละครเป็นสื่อการสอน ซึ่งครูจะเป็นผู้ตั้งการแบบเต็มรูปแบบ และนักเรียนเป็นเพียงผู้ร่วมกิจกรรม กับการใช้ละครเป็นผลงานที่เป็นจัดการแสดงละครในโรงเรียนหรือเป็นละครประจำปี ซึ่งครูจะเป็นผู้ควบคุมการทำงานของนักเรียน แต่ในขณะเดียวกัน นักเรียนก็สามารถมีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกันได้ระดับหนึ่ง แต่ในทั้งสองลักษณะนี้มีลักษณะการทำงานที่คล้ายคลึงกัน คือ ครูคือผู้บริหารเป็นผู้จัดกระบวนการทั้งหมดโดยเด็กหรือผู้เรียนจะมีหน้าที่เพียงผู้รับสารในกรณีที่น่าละครไปใช้เพื่อเป็นสื่อในการสอนเนื้อหาในกลุ่มสาระต่างๆ ขณะเดียวกันผู้เรียนจะเป็นเพียงผู้แสดง ผู้ทำงานภายใต้คำสั่งของครูที่มีหน้าที่จัดการแสดงละครในโรงเรียนหรือละครประจำปี เห็นได้จากในบางขั้นตอน อาทิ การเลือกเรื่องราวที่จะใช้ในการแสดงละคร การคัดเลือกตัวแสดง การซ้อมละคร การออกแบบฉาก เสื้อผ้า แสงสี สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นกระบวนการของครูและผู้บริหารในการสร้างสรรค์ให้เกิดละครขึ้น นอกจากนี้ยังรวมถึงกระบวนการสร้างสรรค์ละครในภาคเอกชนซึ่งมีการกำหนดเนื้อหาของละคร ตัวแสดง ที่ค่อนข้างตายตัว กล่าวคือ มีลักษณะการทำงานแบบสั่งการ โดยผู้ที่มีอำนาจสูงสุดในการตัดสินใจ อาทิ ผู้บริหารช่อง ผู้จัดละคร หรือแม่แต่นายทุนที่ให้การสนับสนุนใน

การสร้างสรรค์ละครเรื่องนั้นๆ การทำงานในลักษณะนี้ผู้ร่วมในขั้นตอนกระบวนการสร้างสรรค์จึงมีหน้าที่ทำตามโจทย์ที่ตนได้รับมาและเสนอต่อผู้ตัดสินใจอีกครั้งหนึ่ง การทำงานเชิงวิชาการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

2.2 กลุ่มผู้จัดกระบวนการสร้างสรรค์ละครที่มีลักษณะการใช้อำนาจในแนวราบ อาทิ กลุ่มเยาวชน กลุ่มนี้มีลักษณะการทำงานร่วมกันแบบที่มีรูปแบบการใช้อำนาจที่อยู่ในระดับใกล้เคียงกัน อาทิ กลุ่มเยาวชนหลายกลุ่มก่อนจะรวมตัวกันเป็นกลุ่มละครในปัจจุบัน เช่น กลุ่ม เนคเคีทมาส์ค เป็นต้น โดยกลุ่มเหล่านี้มีการจัดกระบวนการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาเยาวชนในด้านต่างๆ อาทิ การสร้างภาวะผู้นำ การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ การสร้างผลงานเพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจ เป็นต้น แต่ทั้งนี้ กลุ่มเหล่านี้ไม่เคยใช้กระบวนการสร้างสรรค์ละครเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยของเยาวชนแต่อย่างใด

2.3 กลุ่มผู้จัดกระบวนการสร้างสรรค์ละครที่มีลักษณะการใช้อำนาจแบบ 360 องศา อาทิ กลุ่มละครที่ได้รับการสนับสนุนเงินจากองค์กรของรัฐ เอกชน หรือองค์กรอิสระ เป็นต้น อาทิ กลุ่มละครมะขามป้อม กลุ่มละครไม้ขีดไฟ กลุ่มบางพล่ย เป็นต้น ทั้งนี้จะขอยกตัวอย่างของกลุ่มมะขามป้อม โดยจะเห็นได้ว่ากลุ่มมะขามป้อมจะเป็นผู้เข้าไปใช้ละครเพื่อพัฒนาเยาวชนใน 2 ลักษณะคือ ใช้ละครเป็นทักษะและความรู้ที่เยาวชนพึงมีหรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการใช้ละครในการติดอาวุธทางปัญญาให้แก่เยาวชน คือ กลุ่มละครมะขามป้อมจะสร้างเสริมทักษะทางการละครต่างๆ เช่น การแสดง การสร้างเรื่องราว การทำงานละคร ให้กับเยาวชนก่อน แล้วจึงนำไปสู่ลักษณะที่ 2 คือให้เยาวชนนำทักษะความรู้ที่ได้รับไปนั้น ไปพัฒนากระบวนการสร้างสรรค์ละครของตนเองเพื่อใช้สื่อสารหรือแก้ปัญหาในชุมชนของเยาวชนเป็นต้น

จากภาพรวมที่ได้ศึกษามาจึงเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายในการใช้ละครจะเป็นไปในลักษณะที่เป็นสื่อเพื่อสื่อสารเนื้อหา ความบันเทิง และเป็นสื่อการสอน หรือเป็นสื่อที่เป็นผลงานการแสดง (ละคร โรงเรียน, ละคร โทรทัศน์) ซึ่งส่วนใหญ่การใช้ละครในลักษณะนี้ทำให้เกิดการทำงานแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในวิถีประชาธิปไตยได้ค่อนข้างยาก เพราะมีระบบการทำงานแบบ สั่งการมากกว่าการร่วมมือผ่านกระบวนการกลุ่ม จะพบเพียงลักษณะการทำงานโดยกลุ่มเยาวชนและกลุ่มละครอาชีพ คือ กลุ่มละครมะขามป้อม ซึ่งใช้กระบวนการละครลงไปทำงานร่วมกับเยาวชนในชุมชน แต่ทั้งนี้ในงานดังกล่าว (ดวงแข บั้วประ โคน, 2547) กลุ่มละครก็มิได้ใช้ละครเพื่อเป็นกระบวนการในการพัฒนาวิถีประชาธิปไตยโดยตรง เป็นเพียงการใช้กระบวนการละครที่เป็นกระบวนการกลุ่มไปในลักษณะที่เน้นละคร เพื่อพัฒนาชุมชน โดยมีขั้นตอนการทำงาน 3 ส่วนคือ การใช้กิจกรรมละครเพื่อไปพัฒนาเยาวชน เพื่อให้เยาวชนสามารถมีเครื่องมือละครไปใช้ในการ

แก้ปัญหาต่างๆของชุมชนได้ ส่วนนี้เรียกว่า “ละครพัฒนาเยาวชน” ต่อมาคือขั้นตอนของการใช้ “ละครเยาวชนเพื่อพัฒนาชุมชน” คือขั้นตอนที่เยาวชนในชุมชนเป็นผู้ผลิตละครเพื่อแก้ปัญหาในชุมชนต่างๆ และสุดท้ายคือขั้นตอน “ละครชุมชนเพื่อการพัฒนา” คือละครที่คนในชุมชนร่วมกันสร้างสรรค์เพื่อแก้ปัญหาในชุมชนของตนเอง โดยเน้นการร่วมกันคิด วิเคราะห์ สร้างสรรค์แก้ปัญหาเพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจในการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาร่วมกัน หากพิจารณาแนวคิดหลักในการทำงานอาจกล่าวได้ว่ามีวิธีการทำงานที่แฝงไปด้วยวิถีประชาธิปไตยอยู่มากพอสมควร หากแต่ในทางปฏิบัตินั้นการตัดสินใจหลักในการสร้างสรรค์บทละครหรือการให้คำปรึกษาในการสร้างสรรค์ละครส่วนใหญ่เป็นหน้าที่ของคณะละครมะขามป้อม การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของชุมชนจึงเป็นเพียงบางส่วนเท่านั้น กอปรกับละครเป็นเพียงเครื่องมือในการสื่อสารประเด็นสาธารณะที่เป็นปัญหาของชุมชน โดยงานวิจัยชิ้นนี้ใช้หลักการสื่อสาร S-M-C-R หรือการศึกษาผู้ส่งสาร ตัวสาร ช่องทางหรือเครื่องมือการสื่อสารซึ่งก็คือละคร และผลที่เกิดกับผู้รับสารมาเป็นประเด็นหลักในการวิเคราะห์และอภิปรายผลการวิจัย จึงอาจกล่าวได้ว่ายังมีช่องทางวิจัยที่เพิ่มขึ้นเพื่อพัฒนาวิถีประชาธิปไตยในชุมชนแต่อย่างใด ส่วนงานวิจัยของจุฬารัตน์ มาเสถียร วงศ์ (2540) ก็เช่นเดียวกัน คือมีลักษณะการศึกษาเพื่อพิจารณาผลของสื่อละครที่ใช้ในการพัฒนามนุษย์และสังคม เน้นการมองที่ผลของการสื่อสารหรือการเรียนรู้ของผู้ชมที่ได้รับจากการชมละครเรื่องมาลัยมงคล มิได้ศึกษาถึงกระบวนการในการสร้างสรรค์ละครเรื่องมาลัยมงคลที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาสังคมที่มีลักษณะการพัฒนาเชิงกระบวนการ แต่เป็นการศึกษากระบวนการทำงานของคณะละครมะขามป้อมหนึ่งส่วน และศึกษาผลของการใช้ละครเรื่องมาลัยมงคลไปพัฒนาความรู้ ความคิด และพฤติกรรมของมนุษย์และสังคมอีกหนึ่งส่วน จึงแตกต่างไปจากงานที่ผู้เขียนตั้งใจจะศึกษา

ขณะเดียวกันผู้เขียนทราบว่ากลุ่มละครมะขามป้อมเคยทำละครเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย เช่นเดียวกัน โดยพัฒนาเยาวชนในเขตสะพานควายให้มีความรู้และทักษะในการสร้างสรรค์ละคร และให้เยาวชนร่วมกันสร้างสรรค์ละครขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายให้ละครเป็นกระบวนการในการพัฒนาเยาวชนในเรื่องประชาธิปไตย ทั้งนี้เยาวชนที่ร่วมสร้างสรรค์จะทำงานภายใต้ การให้คำปรึกษาของศิลปินจากกลุ่มละคร แต่เมื่อพิจารณาขั้นตอนโดยละเอียดแล้วจะพบว่า เนื้อเรื่องที่ใช้ในการแสดงนั้นเป็นผลงานของศิลปินมิใช่ผลงานของเยาวชนโดยตรง ขณะเดียวกันศิลปินจะทำหน้าที่เป็นผู้กำกับการแสดงในละครดังกล่าวด้วย จากสิ่งที่พบนี้ทำให้เห็นว่าเยาวชนหรือผู้เรียนรู้ได้พัฒนาประชาธิปไตยด้วยการมีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างสรรค์ละครในบางขั้นตอน ทำให้พัฒนาเยาวชน เรื่องวิถีประชาธิปไตยได้ส่วนหนึ่ง แต่จะเห็นได้ว่าวิถีประชาธิปไตยนั้นสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกขั้นตอน ของการทำงานแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงผ่านกระบวนการสร้างสรรค์

ละครที่เน้นการทำงานแบบกระบวนการกลุ่ม โดยอาศัยให้เยาวชนได้เรียนรู้ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ละครในทุกขั้นตอนอย่างแท้จริง

กระบวนการสร้างสรรค์ละครในลักษณะนี้จึงมิได้เป็นเพียงเนื้อหาหรือสื่อที่ใช้สอนหรือ โน้มน้าวใจและมีใช้เพียงผลงานการแสดงที่ออกสู่สายตาสาธารณะเท่านั้น หากแต่ “ละคร” จะเป็น “กระบวนการ” ในการพัฒนาผู้เรียนรู้ให้มีวิถีประชาธิปไตยผ่านการมีส่วนร่วมในกระบวนการกลุ่ม ได้อย่างแท้จริง โดยกระบวนการสร้างสรรค์ละครจะเป็นการทำให้ผู้เรียนรู้ได้เรียนรู้ผ่านการร่วมกัน คิด และร่วมกันทำด้วยการลงมือปฏิบัติจริงอันจะนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเองตาม แนวคิด Constructivism ได้ในที่สุด ซึ่งความรู้ในลักษณะนี้จะคงทนและยาวนานกว่าการได้รับความรู้ด้วยวิธีการรับมาหรือการชมจากสื่อแต่เพียงฝ่ายเดียว ขาดการมีส่วนร่วมของผู้เรียนรู้ มีนักคิด หลายท่านที่แสดงทัศนะว่า การเรียนการสอนประชาธิปไตยในบ้านประเทศไทยนั้นเน้นแต่รูปแบบ แต่ไม่เน้นกระบวนการ เน้นแต่ความรู้แต่ไม่เน้นวิถีปฏิบัติ จึงทำให้เยาวชนเกิดภาวะหลีกหนีจากการมีส่วนร่วมทางการเมือง แต่งานวิจัยที่น่าเสนอนี้จะสามารถตอบคำถามและแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ด้วยแนวคิดทั้งหมดดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในรายงานฉบับนี้